

Yom. 65.01.
I - 34.

1115

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

IQTISODIYOT
NAZARIYASI

(O'QUV QO'LLANMASI)

QAYTA ISHLANGAN UCHINCHI NASHR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV VA O'RFA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

IQTISODIYOT
NAZARIYASI

(O'QUV QO'LLANMASI)

QAYTA ISHLANGAN UCHINCHI NASHR

FARG'ONA DAVLAT
UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARSAZI
QABUL O'ILISH YIG'ISH VA
KATALOGLASH BO'IMI

Hozirgi jadal o'zgarib borayotgan davrda, ayniqsa, ilm-fan, axborot-tekhnologiyasi taraqqiyoti, intellektual va innovatsion g'oyalarning yangidan vujudga kelib, fikrlar, qarashlar va ilmiy g'oyalar taraqqiyotida iqtisodiyot fanlari, ayniqsa, iqtisodiyot nazariyasi fanini, yanada rivojlantirish, g'oyaviy va nazariy jihatlarga chuquroq hamda har tomonlama yangicha yondashuv zaruriyat vujudga keldi. Shu tamoyillar asosida va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz siklining yangicha ro'y berayotgani, iqtisodiyot fanini yoshlarga, talabalarga yangicha yondashuv va g'oyalar asosida o'qitish, o'rgatish va o'rganishni dolzarb vazifa qilib qo'ymoqda. Davlatlar va hukumatlar tomonidan, jumladan, O'zbekistonda "Barkamol avlod yili" davlat dasturi ishlab chiqildi. Uzlusiz ta'lim tizimini va dasturlarni takomillashtirish, tarbiyalanayotgan yosh avlodni va kadrlarni jahon ta'lim standartlari darajasida yuksak, samarali hamda raqobatbardoshligini yanada yuksaltirishga e'tibor bermoqda. Shu munosabat bilan Farg'ona davlat universiteti Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasи 2010 yilda iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish va o'rgatishiga doir zamon talabiga javob beradigan ma'ruza matmini va o'qitish uslubiyatini takomillashgan darajada tayyorladi. U kafedraning 2010 yil 12 maydag'i (Bayonnomma №10) yig'ilishda muhokama qilib, o'quv qo'llanmasi sifatida nashruga tayyorlindi. Universitet ilmiy kengashining 11-yig'ilishidagi (2010 yil 26 iyun) qarori bilan chop etishga tavsya berilib tasdiqlandi.

O'quv qo'llanma bir-biri bilan mantiqiy va uzviy bog'langan 23 ta mavzudan iborat bo'lib, undan iqtisodiyotning umumiylasoslari, bozor iqtisodiyoti, makroiqtisodiyot va jahon xo'salligiga oid mavzularni o'z ichiga olgan. Ayniqsa, hozirgi zamon rivojlangan bozor iqtisodiyotining qoidalariga, moliya, kredit, bank va pul tizimining roliga alohida e'tibor berilgan. Qo'llanma barcha yo'nalishlardagi bakalavr ar va kollejlar uchun mo'ljallangan.

Matn tayyorlovchi
mualliflar:

i.f.d., prof. A.G'ofurov., i.f.n. d.v.b D.Xakimov.,
i.f.n. d.v.b A.O'rinnov.

Taqrizchilar:

Vahobov A. i.f.d.prof. Bank-moliya akademiyasi
rektori, G'oziev X. i.f.n.dots. FPI kafedra mudiri,

MUNDARIJA

Kirish.....	5
I-BO'LIM. IQTISODIY RIVOJLANISHNING UMUMIY ASOSLARI	
1-Mavzu. Iqtisodiyot nazarasi: fanining vujudega kelishi va rivojlanishning asosiy bosqichtari hamda yo'nalishlari.....	8
2-Mavzu. Iqtisodiy faoliyat va ishlab chiqarish arayoni.....	13
3-Mavzu. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar va mulkiy munosabatlar.....	18
4-Mavzu. Tovar -pul munosabatlari: bozor iqtisodiyotini shakllanishi va rivojlanishi asosi.....	24
5-Mavzu. Bozor iqtisodiyotining tuzilishi, unga o'tish muammolari.....	27
6-Mavzu. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish davri va uning xususiyati.....	33
7- Mavzu. Talab va taklif. Makroiqtisodiy muvozanat.....	37
8- Mavzu. Raqobat va monopoliya. Bahon: tashkil topishi.....	42
9- Mavzu: Tadbirkorlik faoliyati.....	51
10-Mavzu. Korxona (firma) xarajatlari va foydasi, tarkibi, shakllanishi va taqsimlanishi.....	59
11-Mavzu: Agrar munosabatlar va agrobiznes.....	71
12-Mavzu. Taqsimotning amaliy va shaxsiy jihatlari.....	78
II-BO'LIM. MILLIY IQTISODIYOTNI AMAL QILISHI VA RIVOJLANISHI	
13-Mavzu: Milliy iqtisodiyot va uning makroiqtisodiy o'lchamlari. Yalpi milliy mahsulot.....	86
14-Mavzu. Milliy iqtisodiyot. Uning o'sishi va milliy boylik.....	95
15-mavzu. Milliy iqtisodiyotning muvozanatligi va nisbatlari.....	100
16-Mavzu: Iqtisodiyotning sikliligi va makroiqtisodiy barqarorlik.....	103
17-mavzu: Yalpi ish kuchi, uning bandligi va ishsizlik.....	112
18-Mavzu: Moliya tizimi va moliyaviy siyosat. Soliq tizimini takomillashtirish.....	115
19-Mavzu. Bank -kredit tizimi. Bank-kredit, ularning iqtisodiyctagi roli.....	129
20-Mavzu. Qimmatli qog'ozlar, ularning o'rni va roli.....	136
21-Mavzu. Marketing va menejment asoslari.....	141
22- Mavzu: Bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlamining roli. Aholi daromadlari va ijtimoiy himoya.....	151
III-Bo'LIM. JAHON XO'JALIGI UNING RIVOJLANISH QONUNIVATLARI	
23-Mavzu: Jahon xo'jaligi va xalqaro iqtisodiy munosibatlar.....	154

KIRISH

Iqtisodiyot nazariyasi fanining mazkur lotin yozuvida yozilgan muammoli ma'ruza matni O'zbekiston Respublikasining «Ta'lif to'g'risida»gi Qonuni asosida, «Kedrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturi» mazmuni-mohiyatidan va Prezidentimiz I.Karimovning Milliy istiqlol g'oyasi va milliy mafkuraga bag'ishlangan nutqidan kelib chiqqan talablar asosida, davlat standartlari bo'yicha bakalavriat darajasida, ayniqa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ta'sirida jahonda ro'y bergan iqtisodiyotdagi hodisa va jarayonlarning salbiy oqibatlari ta'sirini jahon mamlakatlari tomonidan pasaytirish va undan keyingi davrdagi istiqbolda iqtisodiyot tarmoqlarida o'sish va rivojlantirish choralar dasturlari hamda O'zbekistonning bu boradagi ishlab chiqqan inqirozga qarshi choralar va "Barkarnol avlod yili" davlat dasturlarini amaliyatga joriy etishni dunyo olimlari va ekspertlari e'tirof etган qarashlar, xulosalar asosida tayyorlash maqsad qilib qo'yilci.

Ta'kidlash joizki, O'zbekiston ta'lif tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, berayoitan yuksak samaralar, yosh avlodning puxta bilim olishi, o'z kasbining va mutaxassisligining etuk raqobatbardosh bo'lib etishi, yoshlar va talabalar kamoloti uchun barcha zarur va qulay shart-sharoitlar yaratilgan. Shuningdek, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini bartaraf etish va uning oqibatlarini engillashtirishni o'rganish va o'rgatish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega bo'lgan "O'zbek modeli"ning ishlab chiqilgan besh tamoyilining nazariy va amaliy jihatdan to'g'riligini jahonning yuzlab davlat va jamoat arboblari, biznesmentlari, diplomatlari, olim va ekspertlari, nufuzli xalqaro moliya tashkilotlarning vakillari e'tirof etdilar. O'zbekistonda hayotga tabbiq etilgan inqirozga qarshi choralar dasturi yo'nalishida keng ko'lamli islohotlarni yuksak samara bilan olib borilayotgani, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini, budget, bank-rooliya va kredit tizimlarini, agrar tarmoqlarini, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash, ishlab chiqarishning ichki va tashqi bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish maqsadida modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash hamda bu borada jahon hamjuniyat bilan hamkorlik munosabatlarini yanada kengaytirish kabilari iqtisodiyot nazariyasini o'qitishda va o'rganishda hisobga olishni, nazariy-amaliy jihatlarni chuqurlashtirishni talab etadi. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, fanni o'qitish, o'rgatish va o'rganish vazifalari har xillidan kelib chiqib, noiqit sodchi mutaxassisliklar uchun Ol'yi Ta'lif Vazirligining namunaviy o'quv rejasida ko'zda tutilgan quyidagi ixtisosliklarga mo'ljallangan: matematika, amaliy matematika, fizika, ximiya, biologiya, sotsiologiya, rus, o'zbek, chet tillari, kasbiy ta'lif, chaqiriqqacha harbiy ta'lif, tarix, huquqshunoslik, va jismoniy madaniyat kabi yo'nalishlaridir.

Ularning hammasi uchun o'quv rejasida 56 soatdan dars mashg'ulotlari o'tkazish mo'ljallangan bo'lsada, ularning har biriga ma'ruza va seminar uchun ajratilgan soatlar bir-birdan farqlanadi. Shunga muvofiq ham seminar mashg'ulotlari (32 va 34 soatdan) har xil miqdorda beigelangandir.

Demak, Iqtisodiyot nazariyasi fani tabiiy va gumanitar mutaxassisliklari uchun ma'ruzalar 38 soatdan, seminarlar ham 38 soatdan belgilangan. Shuningdek iqtisodiyot mutaxassisliklari talabalari uchun bir murcha ko'proq bo'shib, hamma soat 106 soat, shundun ma'ruzalar uchun 32 soat va seminar uchun ham shuncha 54 soat belgilangan.

Yuqoridagi ma'ruba va seminarlarga agravitigan soat miqdorida qat'iy nazar hamma noiqitsodchi mutaxassisliklar uchun agravitigan 95 soatlari iqtisodiyot nazariyasi faniga berilgan miqdor umumiyligini hisobga olib, 23ta mavzuda muammoli ma'ruba-matni yozilib tayyorlandi. Shun hisobga olish lozimki, 32 soatlari ma'ruba uchun ayrim mavzularga 2 soat ma'ruba-matni emas, 4 soat o'tishi (masalan, birmchi mavzu: Iqtisodiyot nazariyasi fanining vujudga kelishi va asosiy yo'nalishlari va bosqichlari) uchun mo'ljallangan. Yana 3 - 18 mavzular uchun ham 4 soatlik dars mo'ljallangan. Qolgan mavzu soatlariiga o'quv rejasidagi soatlarda o'qiydigan noiqitsodchi mutaxassisliklarning miqdorini ko'pligi ham hisobga olingan.

Yana bitta farqi shundaki, 2010 yilda ma'ruba matniga 2006 yil oxtabrida kafedra tomonidan chop etilgan "Iqtisodiyot nazar-yasi" dasturida belgilangan ba'zi bir mavzularga ham o'zbek tilida tayyorlangan ma'ruba-matnlarning mavzulariga o'zgartirishlar va qo'shimchala kiritildi.

Umuman olganda, muammoli ma'ruba-matni tayyorlash jarayonida fanni o'qitishda quyidagi vazifalarni hal etish maqsad qilib qo'yilgan:

- talabalarni iqtisodiyot bilimlarining nazarli asoslari va amaliyotda foydalananish uchun qo'llanilishi va o'rganishga ko'maklashish;
- talabalarga iqtisodiyotning umumiy quruniyatlari, qoidalari, jeniyatning iqtisodiy hodisa va jarayonlarining mohiyati, xususiyatlarini yanada tyeran, chuqur mushohada qilish uchun zarur bo'lgan uslubiy yondashishlarni o'rganishga hamda egallab olishga ko'maklashish;
- iqtisodiyot va iqtisodiy munosabatlarni rivojlanishiga ta'sir etuvchi siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, madaniy-ma'ribi, tashkiliy-xo'jalik va haquqiy omillarni ham bilib olishga yordamlashish;
- tashqi iqtisodiy munosabatlarning ta'siri o'rganib borish lozimligi;
- iqtisodiyot fanining chuqur va har tomonlantu nazarli va huquqiy amaliy bilib olish O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini siyosiy va iqtisodiy mustahkamlashga. Vatani va xalqi uchun fideliyo bo'shib, manfaatlarni himoya qiluvchi adolati, tashabbuskor, ishbilarmon, adbirkor, raqobatlari va ijodkor bo'shib kamolotga erishigan mutaxassis bo'tishga qiziqitirish va amaliy ko'nikmalar hosil qilish.

Bunday vazifalarni qo'yishdan maqsad shukr iqtisodiyot nazariyasi fani noiqitsodchi mutaxassislar tayyorlash o'quv rejasiga kiritilgan barcha sanlar bilan yaqindan aloqada bo'lsada, ular o'tadigan fanlarning iqtisodiy nazarli asosi va mantiqiy mohiyatini ochib berishda uslubiy asosini tashkil etadi va ularni bog'lovchi oraliq, bo'g'in sifatida xizmat qiladi. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan tayyorlangan mazkur ma'ruba-matnlari umumiy talablar dasturga kiritilgan har bir mavzudagi iqtisodiy muanimolarni o'zlashtirish va ular bo'yicha mustaqil fikr va muhohaza yuritish darajasi bilan bog'langandir. Ba'matnlar o'quv darsligi va

qo'llanmalar xarakteridagi adabiyotlarni qisqacha va soddalashtirilgan mohiyatini o'zlashtirish bilan birga Prezidentimiz I.Karimovning asarlari, ma'ruzalar, Farmondaci, Respublika Oliy Majlis tomonidan iqtisodiyotga tegishli qabul qilingan qonunlarni va Vazirlar Mahkamasasi chiqargan qarorlar, me'yoriy hujjatarni o'rganishni ham taqozo etadi.

Ayniqsa, «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushunchalar va tamoyillar» dasturi talablariga muvofiq qayta ko'rib chiqilgan va to'ldirilgan.

Ma'ruba-matnida qayd etilganidek, har bir mavzu uchun alohida tayyorlab qo'yilgan o'quv ko'rsatma qurollardan, jadvallardan, diagrammalardan, pedagogik texnologiyalardan foydalananish va qo'llash ko'zda tutilgan. Kafedrada 60 xil turdag'i jadvallar, diagrammalar, o'quv ko'rgazma qurollari va vositalari mavjud.

FDU iqtisodiyot nazariyasini kafedrasida iqtisodiyot nazariyasini fanini iqtisodchi va noiqtisodchi mutaxassislik fakultetlari talabalarini o'qitish va o'rgatish maqsadida ma'ruba mavzulari va ularning soatlarga taqsimlanishi o'quv rejasiga muvofiqlashgan.

Mazkur muammoli ma'ruba-matnini tayyorlash jarayoniда muammoli savollarga, ularning mazmun-mohiyatiga, yangi materiallar va ma'lumotlar bilan boyitishga, ayniqsa, sifati va hajmiga yangicha talablar qo'yilib, qo'yilgan muammlarni, echimini topishga yo'llanmalar qisqacha izohlab o'tigan. Bunda qaysi adabiyotdan, qaysi sahifasidan foydalanshlarning usuliari tavsiya etilgan. Muammlani tashqi va ichki jihatlariga e'tibor berilib, misollar keltirilgan. Shu bilan birga hukumat va Prezident tomonidan qabul qilingan qonun, qaror va farmonlardan foydalanshlari tavsiya etilgan. Ayrim holda qo'shimcha ma'lumotlar ma'lum rangida va jadvalda keltirilgan. Ayniqsa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi salbiy oqibalari va uni oldini olish hamda undan keyingi davrdagi iqtisodiyotni yanada rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Professor A.G'ofurov

I-BO'LIM. IQTISODIY RIVOJLANISHNING UMUMIY ASOSLARI

1-Mavzu: Iqtisodiyot nazariyasi fanining vujadga kelishi va rivojlanishining asosiy bosqichlari hamda yo'nalishlari

Reja:

1. Iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi, rivojlanish bosqichlari va maqsadi;
2. Iqtisodiyot nazariyasining predmeti, kategoriyalar va qomunitatlari;
3. Iqtisodiyot nazariyasini bilishning ushlari va rususiyatlari;
4. Predmetning tabiiy, gumanitar va ijtimoiy fanlardan farqi va aloqadorlik muammolari.

Ma'ruzaning maqsadi:

Iqtisodiyot nazariyessining mehiyanni, bosh muammosini zohdash va uning rivojlanish bosqichlarini bavar etish,

Qiyosibsh va yo'nalishlarini ko'rsatib berish (neoliberalizm, keynschilik, monetarizm, sotsial-institusionalizm),

Iqtisodiyot nazariyasni rivojiga tu'sur chuvchi xo'p tomonloma omillar va qarashlarni ko'rib chiqish.

Mazkur mavzuni o'rganib, Siz quyidagi yangi tushunchalarni o'rganib chiqqasizdir:

Iqtisodiyot nazariysi, ekenoiniks, ijtimoiy ishlab chiqarish makroiqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, mintaqaviy iqtisodiyot, iqtisodiy resurslar neoliberalizm, keynschilar, marginalizm, marksizm, monetarizm, sotsial institusionalizm, ijtimoiy ehtiyoj, tadbirdor, xarijat, ish haqi, moliyu, bank, solich qimmatli qog'ozlar, jahon xo'jaligi kabilar.

1. Iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi va rivojlanish bosqichlari
Iqtisodiyot nazariyasida cheklangan iqtisodiy resurlaridan oqilora va unum foydalaniib, kishilarning yashashi, kamol topishi va zarur bo'lgan hayotiy entiyoy qondirish uchun tirikchilik vositalarini ishlab chiqish va iste'molchilarning ta'minlashga qaratilgan bir-biri bilar uzlusiz aloqado likkda va bog'iqlikda har xalq faoliyatlarini yaxlitlikda birlashtiruvchi iqtisodiy tizimni iqtisodiyot deb ataladi.

Iqtisodiyot nazariyessining bosh muammosi - insontarning cheksiz o'sib borayotgan ehtiyojla i cheklangan iqtisodiy resurlar bilan qondirish usullari, shakllari va vositalaridan faoliyatda samarali foydalanishdan iborat.

Iste'mol tovarlari va xizmat ko'rsatish sohalari har xil bo'lganligi uchun iqtisodiy faoliyat ham turlichadir, ularning turi va soni juda ko'pdir.

Qadimda iqtisodiy faoliyatning asosiy shakli uy xo'jaligi doirasida bo'lganligi uchun uni yuritish

Mazkur mavzuni o'rganib Sizlar quyidagi kategoriya va tushunchalarini habarsizlar

Iqtisodiyot, ishlab chiqarish, tajribat, ayub shashish, iste'mol, xizmat ko'rsatish, poltovar, qurʼon, foyda, foiz, narondi, xalqilik

qonunlari tushunilgan. Keyinchalik uy xo'jaligi qatori jamoa xo'jaligi, davlat xo'jaligi-kabi shakllar doirasasi kengayib, moliya, bank, fond birlarlar, xo'jaliklararo, davlatlararo birlashmalar, korporatsiya, konsernlar, qo'shma korxonalar va davlatlar o'rasisida turli munosabatlardan iborat murakkab organizm vujudga keldi.

Bunday keng doiracagi iqtisodiy munosabatlар faoliyatida cheklangan resurslardan oqilona va unumli foydalanish yo'li bilan ishlab chiqarish, taqsimlash, ayrboshlash va xizmat ko'rsatish yo'llarini topish iqtisodiyot nazariyasining asosiy mazmun-mohiyati tashkil etadi. Ular:

1. Tarixiy taracqiyot darajasiga qarab, mamlakatlarda turli davrlarda iqtisodiyot turlicha bo'lishi mumkin: an'anaviy, ma'muriy buyruqbozlik va bozor iqtisodiyoti shakllarida bo'lib keldi;

2. Qamrov (miqyosi) darajasiga qarab: jahon iqtisodiyoti, mamlakat iqtisodiyoti, milliy iqtisodiyot, tarmoq iqtisodiyoti, mintaqal iqtisodiyoti, korxona iqtisodiyoti, oila iqtisodiyoti. Ularni, ba'zan yaxlitlashtirib makroiqtisodiyot va mikroiqtisodiyot ham deb ataladi.

Shundan ma'lumki, iqtisodiyot nazariyasini inson hayotining asosini, uning poydevarini, nazariy va ainaliy jihatlarini tashkil etadi.

A) inson iqtisodiyotning harakatga keltiruvchi kuchi, barcha tovar va xizmatlarning iste'molchisi, ishlab chiqaruvchisi va yaratuvchisi;

B) inson tovar va xizmatlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi va vositachisi rolini bajaradi;

V) inson iqtisodiyotning barcha darajasida tashkilotchisi, boshqaruvchisi, ularni mosligini uyg'unligini va aloqalarining ta'minlovchisidir.

Boshqacha aytganda, inson boshqa mayjudodlardan farqli o'laroq iqtisodiyotdagagi roli uning ongli va ijodiy mehnat qila olishida, o'z faoliyati uchun zaruriy mehnat qirolini yaratish qobiliyatiga egaligidadir.

3. Inson tomonidan yaratilgan noz-ne'matlarning harakati bo'yicha iqtisodiyot turli fazalardan iborat: tovarlar, xizmatlar va resurlarning takror ishlab chiqarish jarayonining harakati:

- Ishlab chiqarish;
- Taqsimlash;
- Ayrboshlash;
- Iste'mol qilish;
- Xizmat ko'rsatish.

MUAMMOLI SAVOL

Mazkur harakatda qaysisi eng muhim rol o'ynaydi va qaysilari tezlashtiruvchi vositachi rolini bajaradi. Ularni diqqat bilan o'qib topishingiz imumkin.

Ulardan eng asosiyi ishlab chiqarish va iste'moldir.

Taqsimlash, ayrboshlash, ishlab chiqarish va iste'mol o'rasisida tezlashtiruvchi omil sifatida tovar va xizmatlarning hajmi, daromad hajmi ko'paytiriladi. Iqtisodiyotning doimiy va bosh muammosi, bu o'sib boradigan ehtiyojlarining cheksizligi va iqtisodiyot resurlarning cheklaganligidir. Iqtisodiy resurlar, ishlab chiqarish va ehtiyojlarni qondirish darajasi o'rasisidagi doimiy va mustahkam aloqadorlik va bog'liq muammosini yechish usullarini quydagicha ifodalash mumkin:

iqtisodiy
resurlar,
mehnat

Ishlab chiqarish yoki
xizmat ko'rsatish
darajasi

Ehtiyojlarining
qondirish darajasi

Iqtisodiyot nazariyasining rivojlanish bo'sqichlari:

	I	II	III	IV
1. Iqtisodiy resurslardan tabiry holda feydalanish va qo'l mehnati	Sodda ishlab chiqarish, o'zi va oilasi uchun mabsulot yaratish	Iqtisodiyodagi sub'yektlar manfaatiga qarab iqtisodiyotni tashkilish	Rejalit ir'a muriy buyruqbozlik iqtisodiyot nizamasi	Aralash yoki bizar iqtisodiyot yoki umuralesaniv iqtisodiyot nazariyesi
2. Iqtisodiyotda oila, jamao va davlat, korxonalarini shakllanishi	1. Har bi oila o'zi uchun iste'mol mahsulotlarni yaratish. 2. o'zidan ortiq qismi, zarur mabsulotga ayriboshlesha; 3. Asosen mahsulotlarni qo'l mehnatida ishlab chiqarish; 4. Ischlub chiqarish jarayonida hayvonot kuchidan foydalaniш	* iqtisodiyotni rivojlarish jayentida sintif'eka tabapilar manfaatiga qarab iqtisodii tashkilish, qoldolar, savdogarlar, dehqonlar, chorvadalar kabi, xususiy mulkni paydo bo'lishi	* iqtisodiyotda ishlub chiqarishning umumlashuviga va ma'kulashuviga boshqarishda ma'kulashiga it rojali iqtisodiyotni paydo bo'lishi	* iqtisodiyotda umum insonejadriyalish to'qnali va rivojlarish; * fuqarojar huquqlari ustuvorligini ta'minlash
3. Manufakturna mashinalashgan ishlab chiqarishni paydo bo'lishi	* ishlab chiqarish oddiy kooperatsiya shaklidan foydalanish yoki birgatida ishlab chiqarish, * bar'ina mahsulotlarni xonastaydon tayyor mabsulotga but joyda tayyortash, * tabiy u omillardan keng foydalaniш	* iqtisodiyotda manufakturoring piyco bo'lishi; * ishlab chiqarishning ixtisoslashev va kooperativlashevsi; * iqtisodiyot tafqiyatda texniklashev mashinalashuvning paydo bo'lishi;	* irallek davlat mifoyosida umumlashuvish, * xususiy mulkka qarshi choralar ko'lish.	* industrial chiqarishiga aylanish jarbi aida xilma xil muva ko'pkuladlik shaklining paydo bo'lishi; * o'sa dehqon, emal mikroftima, kichik, urinrik korxonalar, aksiyadolik va davlat korxonalar, qo'sha korxonalar, konserm, keputstiyalar, birehmlar

Iqtisodiyot nazariyasining rivojlanish bo'sqichlarida juda ko'plab qarashlar, fikrlar, nazariy va yo'nalishlar vujudga kelgan.

1. Xitoy Konfutsiyasi, Xind «Muru», «Aveston»dagi hayat kechirish usullari, shakkari, vositalari, «mehnat hayat bilan» iqtisodiyotda yaxshilik, yomonlik o'tasidagi qarashlar, «Ezgu amal», «Ezgu mehnat» maqsadiham ro'yobga chiqarish harakatlari.

2. Ksenofont («Iqtisodiyot» so'zni ilmga kirish, Aristotel «siyosiy iqtisod» so'zini fanga aylantirish («politikkonomiya») ekonomika («cykos» - xo'jalik, jamiyat, «nomos» - «qonun va qoida») iboraini izohlab berishi.

3. «Myerkantilizm» (savdogarchilik manfaati), «Fiziokratizm» (dehqonlar va chorvachilar manfaatiga xizmat qilish), mumtoz burjua iqtisodiyot nazariysi (mehnat, renta, foyda) «Ko'riamas qo'si»lar iqtisodiyotni boshqarish nazaryasi, proletar manfaatiga xizmat qiluvchi iqtisodiy nazariya.

4. Umuminsoniy qadriyatlar iqtisodiyot nazariyası, Dj.Keyns, marjinalizm nazariyalari, yangi liberalizm, monetarizm, sotsial-institutsionalizm, nazariy Yo'nalishlari bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitiga mos keladi.

a) Dj.Keyns nima uchun iqtisodiyotni boshqarishga davlat aralashuvni zarur deb atadi?

b) Nima uchun U.Petti «Iqtisodiyotni «ko'rmas qo'!»lar boshqaradi» -deb gapirdi?

v) Nima uchun M.Fridman «Iqtisodiyotni pul vositasida boshqarishni» tavsysi etdi?

g) Nima uchun iqtisodiyotni erkinlashtirish nazariyasi ilgari surildi?

d) sotsial-institutsionalizm nazariyasingning mohiyati nima o'zi va u nimani asosiy maqsad deb qaraydi?

e) Nima uchun iqtisodiyotga umuminsoniy qadriyatlar nazariyasi asos qilib olindi?

yo) Iqtisodiyotga o'rta Osiyo mutafakkirlarini qo'shgan qarashlarini, fikrlarini o'rganib chiqib o'z fikringizni bildiring?

XX asr o'talaridan bozor iqtisodiyoti munosabatlarini umuminsoniy qadriyatlar asosida rivojlanish va takomillashtirish jarayoni Yevropada, AQShda va Janubiy-Sharqiy Osiyoda paydo bo'ldi. (Dj.Keyns, «Soliq, foyda, budget va isheziflikni davlat tomonidan boshqarish» 1949y. London, P.Samuelson «Ekonomiks» M. 1992y. va boshqa.)

2. Iqtisodiyot nazariyasingning predmeti, kategoriyalari va qonuniyatları.

Iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti - iqtisodiy resurslar cheklagan sharoitda jamiyatning cheksiz ehtiyojlarini qondirish maqsadida moddiy ne'matlarni va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayriboshlash, iste'mol qilish va xizmat ko'rsatish jarayonida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar, ijtimoiy xo'jaligining sarnarasi va oqilona yuritish qonun-qoidalarini va xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir.

Iqtisodiyot nazariysi predmetiga berilgan quyidagi olimlar ta'rifini tahsil qiling.

A) Aristoteining ta'risi - «uy xo'jaligini boshqarish qonunlari to'g'risidagi fan»;

B) Myerkantilizm, fiziokratlar, ingliz iqtisodchi numtoz maktabi vakillarining «Boylik to'g'risidagi fan»;

V) Ijtimoiy xo'jalik yuritish to'g'risidagi fan deb hisoblanishi;

G) A.Marshallning «Siyosiy iqtisod» (iqtisodiyot nazariyasi) insoniyat va jamiyatning me'yordagi hayotiy faoliyatini tadqiq qiladigan fan -degan ta'risi;

D) «Ekonomiks»da (AQShda) Iqtisodiyot

Nima uchun iqtisodiyot nazariyalarini Xitey, hindiston, O'rta Osiyoda birinchi vujudga keldi va Yevropa u rivojlanib takomillashtidi?

Matndagi 7ta savohni o'qib va jadvaldan o'z to'g'ri javobni topasiz va adapteeringa murojaat eting. «Konfutsiy, «Manew, «Avestoy», Beruniy, Ibn Xoldun, Kaezofont, Aristotel va boshqalar

MUAMMOLI SAVOL.

Iqtisodiyot nazariyasi fani nimani o'rganadi, o'rgatadi, predmeti nima, qanday kategoriyalari bor, qanday iqtisodiy qonunlari amal qiladi?

Siz predmetiga berilgan ta'risini o'qib diqqat bilan tahsil qiling kategoriyalarimni ajratishing va qonuniyatlarni ifodalai aytib bering!

nazariyasi predmeti «Moddiy na'matlarni islab chiqarish jarayonda kishilar o'ttasida sodir bo'ladigan munosabatlarni o'rGANADIGAR fani» -deb k'resatedi;

Y) Rossiyalik iqtisodchilarni ta'riflarning turli-tumanligi va har xil qarashlari.

1) O'zbekistonlik iqtisodehilarning iqtisodiyot nazariyasiga bergan ta'riflarni o'rGANISHI muhim muammodir.

Iqtisodiyot nazariyasi fani iqtisodiy munosabatlarning turli shari-shareitlarda, zamон va makonda shakdan va mazminan o'rGANUVCHANLIGINI, uni ifoda etuvchi ilmiy tushunchalar (kategoriyalari) qonuni qo'dalarning ham o'zgarib turishini, ularning doimo harakatda, rivojlanishiда be'lishini o'rGANADI.

Iqtisodiyot nazariyamni iskon va zamondagi o'zgarishini hisobga olib, siz amaliy va nazariy jihatlarim diggat bilan o'zining va taqtil qilib bering. Maqsadim va vazifasini tushuntirib bering va yangicha ta'rif bering.

Iqtisodiyot nazariyasi fanining maqsasi va vazifalarini ikkiyoqlama, ya'ni ham amaliy, ham nazariy tushuntirish mumki'. Eng muhammi iqtisodiyot nazariyansini ilmiy bilishdan iborat va uni amaliyotda qo'llash uchun fikrash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyot va istiqbol yo'si» T.: 1992y. 1-2 bo'slim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» Toshkent. 1997y. 188-210 betiar.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz jam yanini demokratlashtirish, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir. IV-jild. 2006.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat mustaqilligining 19 yillik bayratniga tayyorgarligi haqida Qarori. 2010 yil 30 iyun. «Xalq so'zi» gazetası, 2010 yil 1 iyul.
5. Karimov I. "Ma'naviy boylik - engilmas kuch" T.: 2008.
6. Karimov I. "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharotida uni yumshatishning choralar" T.: 2009.
7. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
8. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent. 2002y. 1-bob. 8-33 bb.
9. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi kirill va lotin yozuvlarida. T.: 2006.
10. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llaruma. Farg'on'a -2006.
11. Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyarnova S.S., Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. Gl-1.
12. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.

2-Mavzu: Iqtisodiy faoliyat va ishlab chiqarish jarayoni

Reja:

1. Xo'jalik faoliyati va insonning hayot faoliyati muhitini to'g'risidagi ta'lilot.
2. Ijtimoiy xo'jalik shakllari va modellari.
3. Jamiatining iqtisodiy tizimi va uning hozirgi zamonda iqtisodiy hayotida rivojlantirishning mezonlari.

1. Xo'jalik faoliyati va insonning hayot faoliyati muhitini to'g'risidagi ta'lilot. Har qanday jamiatda kishilar o'z ehtiyojlarini faoliyati bilan shug'ullanadilar. Xo'jalik faoliyati o'zida maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni, ya'ni kishilarning xo'jalik jarayonida ma'lum hisob-kitobga asoslangan va ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan faoliyatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Inson bayotining va faoliyatining muhim xususiyati moddiy dunyoga, eng avvalo, tabiatbag'liqlik h soblanadi. Ba'zi moddiy boylik masalan: havo, suv, quyosh yorug'ligi va hokazolar, shunday miqdorda mavjud bo'ladi, ulardan foydalanish inson uchun yuvtarli darajada qulay bo'ladi.

Boshqa moddiy boyliklar, masalan: non, oziq-ovqat, kiyim kechak va h.k.lar cheklangan miqdorda mavjud bo'ladi, ularga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish uchun ishlab chiqarish va ehtiyojlarga moslashtirish uchun kuch sarflash zarur. Aynan shular xo'jalik ne'matlari deb ataladi va kishilar farovonligi ularga bog'liq bo'ladi.

Kishilarning xo'jalik faoliyatlari juda murakkab jarayonni o'zida mujassamlashtiradi, unda iqtisodiyot nazariyasini to'rt bosqichni ajratib ko'rsatadi:

1. Ishlab chiqarish;
2. Taqsimlash;
3. Ayriboshlash;
4. Iste mol.

Ishlab chiqarish - bu insonning yashashi va har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlarni yaratish jarayonidir.

Taqsimlash - salmoqni, hissani (nisbat, miqdor) aniqlash jarayoni bo'lib, bunda har bir xo'jalik sub'yekti ishlab chiqarilgan mahsulotda ishtiroy etadi.

Ayriboshlash - moddiy ne'matlari va xizmatlarning bir sub'yektidan boshqasiga harakatlanish, hamda ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar ijtimoiy iqtisodiy jarayonidir.

Iste mol - ishlab chiqarish natijalaridan ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun foydalanish jarayonidir. Bu barcha to'rt bo'g'inalar o'zarlo aloqada va o'zarlo ta'sirda bo'ladi. Alovida inson, kishilar guruhni va butun jamiyatning xo'jalik faoliyati ma'luni shartlarda, ma'lum vaziyatda, iqtisodiy muhitda amalga oshiriladi.

Tayanch isboralar
Iqtisodiyat nazariyasiga: joba, ob'ektlar, ijtimoiyot nazariyasining predmeti, usul, model, lozisceptiya, iqtisodiy kategoriyalar, qonunlar, ta'lil sintez, indeksatsiya va deduktivsiga, mambiqiy va tanzimiy usullar, ob'ektiv va sub'ektiv, ilmiy abstractsiya, dialektika, sub'ektiv va neopozitivistik - elektron, rassionalistik va dialektik materialistik va neopozitiv-elektron, rassionalistik va dialektik materialistik va neopozitiv materialistik yordamhu, iqtisodiy-matematik modelnashirish, ipsodiy eksprementlar

Insonning xo'jalik faoliyati to'g'ris dagi ta'limiot ikki mühitiga bo'linadi: tabiiy va ijtimoiy. Bunday ajratish birinchidan, tawat va ijtimoiy sharoitlar bilan va ikkinchidan, ijtimoiy hayot va ijtimoiy tashkilotlar bilan belgilanadi.

1. Tabiiy mühit eng avvalo, xo'jalik yuritishning tabiiy sharoitlaridan kelib chiqadi. Bunga iqlim va tuproq sharoitlari, avlod qoldirish sharoitlari, aholi soni, ovqatlanish sifati, uy-joy, kiyim-kechak va boshqalar kiradi.

Inson doimo tabiat bilan bog'langan, bundan tashqarida yashashi va xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin.

Tabiiy mühitda insonning kosmos bilan aloqasi ham muhim o'rinni turadi.

XX asrda insoniyat o'zining hayot faoliyati jarayonida yagona bir butun bo'lib qoladi, Chunki butun dunyoda inson yakka yo'q'iz yashay va ish ay olmaydigan bironqa burchak yo'q, uning radio, EHM va h.k.lari yordamidagi aloqasi takomillashmoqda. Bularning hammasi inson aql zakovoti bilan yaratilgan texnika tufayli yo'z bermoqda.

Bunday sharoitlarda umuminsoniy qidriyatlari birinchi darajali zhamiyat kasbi etadi, jahon iqtisodiyotining rivojlanishida esa umumbashariy, umuminsoniy muammolari (ekologiya, kosmosni o'zlashtish, qurollantirish, energiya bilan ta'minlanganlik) asosiy bo'lib qoladi.

2. Ijtimoiy xo'jalik shakllari va modellari. Kishilar xo'jalik faoliyatining ijtimoiy mühiti mulkchilik munosabatlari tizimi orqali aniqlanadi. A.Smitning ko'rsatishicha, hech qanday mulkka ega bo'la olmaydigan inson hech qanday manfaatlarga ega bo'la olmaydi. Be yerda mehnatga moslashuvchaniq yo haddan tashqari kuchsiz yoki mutlaqo mayjud emas. Bu nazoraty holat yaqin vaqtgacha «hech kimniki bo'lmasagan» ijtimoiy mulkka ega bo'lgan mamlakating xo'jalik amaliyoti bilan tasdiqlanadi. Xususiy mulkchilik erkin raqobat uchun sharoit yaratadi va tashabbuskor, ijodiy va natijaviyrot bo'lgan mehnatga undaydi.

Xo'jalik faoliyatining ijtimoiy mühit ham turlifcha ta'sir ko'rsatsdi:

Qonunlar belgilaydigan, xo'jalik yuriteb qoidalari, ishlab chiqadigan mehnat faoliyatini tartibga soladigan davlat tashkilotlari hamda, zhamiyat, o'troqlik, kasaba uyushmalari, partiyalar va h.k.

Jamiyatning rivojlanish tarixi ijtimoiy xo'jalikning ikki asosiy shakllarini ishlab chiqdi:

1. Natural xo'jalik.
2. Tovar xo'jaligi.

Natural xo'jalik yuritish shakli - bu xo'jalik yuritishning shunday shaklidirki, unda moddiy ne'matlар va xarajatlarni ishlab chiqarishning past darijasini aks etiradi, bu esa oqibat natijasida ijtimoiy xo'jalikning mo'ltig'i uni rivojlanishining primitiv sur'atlari belgilaydi.

Uning moddiy asosini ijtimoiy mehnat nizomsimotining kuchsiz rivojlanganligi tashkil etadi, ishlab chiqarishning past darijasini aks etiradi, bu esa oqibat natijasida ijtimoiy xo'jalikning mo'ltig'i uni rivojlanishining primitiv sur'atlari belgilaydi.

Bu bilan birga natural xo'jalik yuritish shakli yerga bo'lgan mulkchilik va hunarmandchilik faoliyati bilan har doim bog'langan.

Natural xo'jalik rivojlanishning tarixty tajribasi iqtisodiy jamaoa, Osliyocha jamaoa, Gyermaniyacha jamaoa (marka), slavyancha jamaoa (do'stona) va boshqalar singari turl-tuman modellar haqida guvohlik beradi. Natural xo'jalik bag'ridan tovar xo'jaligi o'sib chiqqan.

Tovar xo'jaligi (bozor xo'jaligi) - bu ishlab chiqarishni tashkil etishning shunday ijtimoiy shaklidirki, unde ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi aloqa va o'zaro ta'sir bozor vositasida ayriboshlash orqali amalga oshiriladi.

Tovar ishlab chiqarish paydo bo'lishi uchun 2 shart bajarilishi kerak:

1. Ijtimoiy mehnat taqsimoti;

2. Turli mulkdorlar sifatida asoslangan tovar ishlab chiqaruvchilar mavjud bo'lishi kerak.

Ijtimoiy mehnat taqsimoti rivejlanishi bilan ishlab chiqaruvchilarning qandaydir mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha ixtisoslashuvi yo'z beradi. Bu ayriboshlash zaruratini belgilaydi.

Bir mahsulotni boshqasiga ayriboshlash orqali kishilar o'zlarining turli-tuman ehtiyojlari to'liq qondiradilar. Bu ma'noda bozor kimmindir saxiyligi natijasi emas, balki u kishilar mehnati mahsulotlarini ayriboshlash jarayoni sifatida yuzaga keladi.

Bu ishlab chiqaruvchilarning tovorda mujassamlash, mehnat xaratjatlarini taqqlash arayonidir; uning miqdori va sifatini baholash, qoplangan va foydali, o'zaro foydali va ekvivalent xaratjatlarining tan olinishi A.Smitning ifodalab ko'rsatishicha, bunday ayriboshlash printsipi (tamoyli) va mazmunini ta'minlash shunday ko'rindi: «Meniga kerak bo'lgan narsani ber va sen ham o'zingga kerakli narsani olsan» demak, turli mulkdorlar o'rtasidagi ayriboshlashgina tovar ayriboshlash bo'ladi. Iqtisodiy asoslash xususiy, jamaoa, kooperativ mulkchiligi sharoitlarida o'rinni bo'ladi. Ko'rsatilgan sharoitlar xarakteridan kelib chiqib, tovar ishlab chiqarish, butun bozor tiziminining turli modellari ham shakllanadi.

Hozirgi zamonda bozor xo'jaligi iqtisodiyotining xususiy va davlat sektorlari o'zaro ta'siriga asoslangan. Iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish intensivligi darajasi va davlat tomonidan hal qilinadigan vazifalar ustuvorligiga bog'liq ravishda bozor xo'jaligining quyidagi modellarini farqlaydilar.

Bozor iqtisodiyoti o'zining rivojlanishida bir qancha bosqichlardan o'tgan: oddiy yoki rivojlanmagan tovar ishlab chiqarish - bu mustaqil xususiy ishlab chiqaruvchilar -dehqonlar va hunarmandlar tomonidan ayriboshlash uchun mahsulot ishlab chiqarish.

Uning muhim xusus-yatlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Ijtimoiy mehnat taqsimoti tovar ishlab chiqarish amal qilishning moddiy sharti sifatida.

2. Ishlab chiqarish vositalari va mehnat mahsulotlariga xususiy mulkchilik.

3. Ishlab chiqarish vositalari mulkdorning shaxsiy mehnati.

4. Ijtimoiy ehtiyojlarning mehnat mahsulotlarini oldi-sotdi qilish vositasida qondirish.

5. Kishilar o'rtasida bozor orqali iqtisodiy aloqlarni amalga oshirish, ya'ni ijtimoiy xarakteri.

Rivojlangan (kengaygan) tovar ishlab chiqarish. Bunda tovar ishlab chiqarish nafaqat mehnat natijasi bilan ishlab chiqarish omillarini (shu jumledan, ishchi kuchining) ham natijasi bo'lib qoladi. Bunday sharoitda bozor munosabatlari umumiylar xarakter kash etadi.

Rivojlangan tovar xo'jaligining muhim sharti kapitalning destlabki jamg'arilishi hisoblanadi, bu jarayonda ishlab chiqaruvchilarining ishlab chiqarish vositalaridan alohida ashuvni va yurik kapitalning tadbirkorlar qo'tida amalanish hamda davlatning va uning muassasalarining xo'jalik faoliyati jarayoniga faol aralashuvni yo'z beradi.

Yuqorida ko'rsatilganlardan tashqari ma'muriy-buyrugbozlik, markazlashgan rejali iqtisodiyot xo'jaligining alohida shakli hisoblanadi.

Rivojlangan mashina ishlab chiqarish va rivojlangan ijtimoiy mehnat taqsimoti tizimi, bu shakl, bozor iqtisodiyyetning birinchi modeliga o'xshaydi, biroq u ijtimoiy ishlab chiqarish taraqqiyotining yuqoriq darajasida paydo bo'ladи.

Demak, ma'muriy-buyrugbozlik markazlashgan rejali iqtisodiyot - bu ijtimoiy xo'jalikning shunday shakli, unda rivojlangan ijtimoiy mehnat taqsimoti, ishlab chiqaruvchilarining ixtisoslashuvni, iqtisodiy tarkiblari xilma-xilligi sharoitlarida iqtisodiy rivojlanishini yagona markazdan ongi ravishda qattiq tartibga solinadi. Ijtimoiy xo'jalik mazkur shaklni ikki asosiy modelga a'ratish mumkin:

- rejali-direktiv,
- rejali-normativ.

Ijtimoiy xo'jalikning bu ikki modellari direktiv reja yoki reja i normativlar asosida qattiq tartibga solinadigan iqtisodiyot o'zida mujassamlashtiradi. Bunda korxonalarining mustaqillig'i u yoki bu dastajada cheklanadi, ular faoliyatini baholash esa normativlarning bajarilishi asosida aniqlanadi (masalan, sobiq sotsializm mamlakatlarida).

Bu modellarning umumiylari va farqlovchi xususiyatlari ham mavjud. Xo'jalik faoliyati jarayonidagi kishilar o'rtaсидаги iqtisodiy munosabatlari har doim be munosabatlarning ob'yektlari va sub'yektlarini, ular o'rtaсидаги aloqalar turli shakllarni o'z ichiga oluvchi ma'lum tizim sifatida amal qiladi.

Iqtisodiy tizim - bu moddiy va nomoddiy ne'matler va xizmatlar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtaсидаги aloqalaruning alohida tartiblangan tizimdir.

3 Jamiyatning iqtisodiy tizimi va uning hozirgi zamon iqtisodiy bayotida rivojlantirishning mezonlari.

Iqtisodiy tizimning quydagi muhim holatlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Istalgan iqtisodiy tizimning umumiylari. Ishlab chiqaruvchi kuchlar (markscha nazaroya tushunchasi) - bu ijtimoiy ishlab chiqarishning shaxslangan sub'yekti va moddiy-buyumlashgan ob'yektlar omillar tizimi. Bu ishlab chiqarish vositalari va bilim ishlab chiqarish tajribasi, mehnat so'nkimasiga ega bo'lgan va ishlab chiqarish vositalarini harakatga kelтирadigan kishilar majmuasi.

Iqtisodiy tizimning ishlab chiqarish imkoniyatlari qo'llanilayotgan resurslar taqchilligi bilan cheklangan bo'lib, jamiyat rivojlanib borish bilan sanalibgina qolmay, balki o'sib boradi ham. Biroq resurslar cheklangan bo'lsa, u holda jamiyat tanlovini amalga oshirish kerak. Tanlash orqali jamiyat istalgan natijaga erishishi

uchun nimadandir voz kechishga, nimanidir yo'qotishga majbur. U holda biz voz kechadigan narsa jamiyat tomonidan tanlangan natijaga erishishning zimmaga yuklatilgan (yashirin) xarijatlari, deb ataladi.

Iqtisodiy tizim sanarali arnal qilishning asosiy muammosi - bu tanlov muammosidir. Tanlov muammosining mazmuni shundan iboratki, agar turli-turman ethiyojlarni qondirish uchun qo'llaniladigan har bir omil cheklangan bo'lsa, u yaxshi birkishi qidirish muammosi har doim mavjud bo'ladi. Iqtisodiyotda uch asosiy masalaning qo'yilishi mazkur muammoning ifodalishidir.

Mumin bo'lgan tovarlar va xizmatlardan qaysilari:

- mazkur iqtisodiy tizimda ma'lum davr davomida nima ishlab chiqariladi?
- ishlab chiqarish resurslarining qanday (nima ishlab chiqariladi?) kombinatsiyasida (birikuvida);
- tanlangan tovarlar va xizmatlar qanday texnologiyadan foydalaniib ishlab chiqarish kerak? Kim uchun? Tanlangan tovarlar va xizmatlarni kim sotib oladi? Kim undan foydalaniib, haqini to'laydi?
- mazkur tovarlar va xizmatlarini ishlab chiqarishda jamiyat qurgan yalpi daromadni qanday taqsimlashi kerak?

Jahon iqtisodiy adabiyotida xo'jalik tizimini 2 belgisi bo'yicha turkumlash keng tarqalgan:

1. Ishlab chiqarish vositalariga mulkchilik shakli bo'yicha;

2. Iqtisodiy faoliyat yo'naltiriladigan va boshqariladigan usul, vosita bo'yicha.

U belgilari asosida quyidagilar farqlanadi:

A) buyruqbozlik yoki totalitar iqtisodiyot, bunda ko'plab korxonalar davlat mulkida bo'ladi va davlat ko'rsatmalarini asosida o'z faoliyatini amalga oshiradi.

B) bozor iqtisodiyoti yoki erkin raqobatlari kapitalizm davri, bu resurslarga xususiy mulkchilik bilan tafsiflanadi. Erkin bozor iqtisodiyotida davlat resurslar taqsimotida mustaqil xatarli va tavakkalchiligi uchun qabul qilindi.

V) aralash iqtisodiyot, bunda davlat ham, xususiy sektor ham (korxona, uy xo'jaliklari) mamlikatda barcha resurslar va moddiy ne'matlar ishlab chiqarish, taqsimlash, ayriboshlash va iste'molda muhim rol o'yaydi.

Iqtisodiy adabiyotda xo'jalik tizmining bunday turkumlanishi muhim o'rinfutadi, bunda dunyoning sivilizatsiya turlarining tarixiy rivojlanish natijasi sifatida takomil'ash gan ko'rinishda o'z ifodasini topadi.

«Sivilizatsiya» so'zi lotincha tarjimasida - fuqarolik ijtimoiy, degan mazmmuni englatadi.

Bu tushunchaning mazmunini aniqlash uchun bozirgi zamon ilmiy adabiy qator nizomlarni taqdim etadi. Masalan, bu tushuncha madaniyat darajasini baholash uchun, insoiyat jamiyat rivojlanishi bosqichini tafsiflash uchun madaniy-tarixiy davr sifalida qo'llaniladi.

Shu bilan bog'liq ravishda jamiyatning davriy rivojlanish nazariysi, sivilizatsiyalar almashinuvchi nazariysi snubhasiz qiziqish uyg'otadi.

Bu nazariyaga ko'ra 7ta sivilizatsiyaga ajarish mumkin:

1. Neoli (30-35 asr davom etgan);
2. Sharqiy quldorlik (bronza asri 20-23 asr).

3. Antik (Temir asri 12-13 asr);
4. Ilk feodal (7 asr);
5. Industrialdan oldingi (4-5 asr);
6. Industrial (2-5 asr);
7. Postindustrial (1-3 asr).

Foydalaniligaq adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z tarixiyi va istiqbol yo'li» T.: 1992 y. 1-2 bo'sim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» U. 1997y. 188-210 betlar.
3. Karimov I. Bizning bosh məqsadımız jamiyatni de nökratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qil shdir.
4. Karimov I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining daylat mustaqilligining bayramiga tayyorgarlik haqida Qarori. Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis-deputatlariga yig'ilishida so'zlagan mutqi. 2010 yil 30 iyung'. «Xalq so'zi» gazetası 2010 yil 1 yul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy meirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 betlar.
8. O'limasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (k'ill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qu'llanma. Farg'on'a -2007.

3-mavzu. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar va mulkiy munosabatlar.

Reja:

1. *Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar va ular to'g'risida nazariy qarashlar.*
2. *Mulkchilikning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati.*
3. *Bozor iqtisodiyotida mulk polimorfizmi va xuma xilligi*

1. *Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar va ular to'g'risi la nazariy qarashlar.* Marks ta'lumotiga ko'ra, mulkchilik iqtisodiy kategoriya sifatida ishlab chiqarish vositalarini va ularning yordamida ishlao chiqarish taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol jarayonida yaratiladigan moddiy, ne'matlarni o'zlashtirish (begonalashtirish) munosabatlarini ifodalaydi.

Bu yerda moddiy ne'matlarning sub yekta legishli ekanligi haqida dadij ularning o'zlarini tomonidagina emas, balki boshqa sub yekta tomenidan ham tan olinishi kerakligi e'tibor qaratilayotganligi muthaqo ts'g'ri, shu sababli mulkchilik huquqi ijtimoiy munosabat sifatida yuzaga kefadi. Garb iqtisodchilarini mulkchilikda insonning buyumlarga bo'lgan munosabatiningina ko'radilar. Bu

yerde haqiqat shundaki,

mulkchilik munosabati anologik o'rganiladi, ya'ni mulkdorlarning o'z mulki bilan real o'zaro ta'sirini aks ettirilishi sifatida qaraladi.

Marks nazaritasiga ko'ra, mulkchilik iqtisodiy kategoriya sifatida kishilarning ongi va ichtiyoriga bog'liq bo'lgan holda mayjud.

Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish yuqorida ko'rsatilgandek, davlatning iqtisodiy sohadan to'liq ketishini bildirmaydi, zamonaqiy ishlab chiqarish ma'lum chegaralardagina samarali bo'lgan davlat tartibiga solishsiz muvaffaqiyatlari rivojlana olmaydi. Agar bu chegaralar buzilsa, u holda ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligi pasayadi.

Davlat tasarrufidan chiqarish turli yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilishi mumkin:

1. O'zlashtirish jarayonlarini davlat tasarrufidan chiqarish, har bir ishchi va mehnat jamoasining o'zlashtirishdagi teng huquqları ishtirokini tan olish.
2. Xo'jalik yuritish turli-tuman shakllarini yaratish, korxonalar barcha shakllariga qomun doirasida xo'jalik faoliyatni erkinligi huquqini berish.
3. Yangi tashkiliy tarkiblarni shakllantirish, tadbirkorlik faoliyatini yangi shakllarini yaratish o'rasisida gorizontal aloqalar yetakchi rol o'ynaydi.

Shunday qilib, davlat tasarrufidan chiqarish monopoliyani tugatishga raqobat va tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratiladi. Bu bozor iqtisodiyotiga o'tishning markaziy muammosidir.

Davlat tasarrufidan chiqarish bilan uzziy aloqadorlikda xususiy lashtirish yuzaga chiedi. Xususiy lashtirish fuqarolar, aksionyerlik jamiyatlaridan tomonidan davlat va mahalliy hokimiyyat organlaridan korxonalar, ishlab chiqarishlar, uchastkalar xususiy mulkiga ega bo'lish sifatida talqin etijiadi.

Bu verda xususiy lashtirish natijasida paydo bo'lган bevosita mulk shakli va davlat mulki xaridorlar sifatida huquqiga ega:

Butun ijtimoiy hayotni davlatlashtirish shuni bildiradiki, davlat monopoliya holatiga ega bo'ladi, ijtimoiy hayot tizimining o'zi esa ma'muriy-byurokratik davlat sifatida chiqadi.

Davlatlashtirish boshqaruvi turli soha va shakllarga ega.

1. Ishlab chiqarish sharoidari omillari va natijalarini o'zgartirish jarayonlari davlatlashtirish mugarrar ravishda bevosita ishlab chiqaruvchilarining ishlab chiqarish vositalari va natijalaridan begonalashuviga olib keladi, bu yerdan ishchilar va mehnat jamg'armalari tomonidan ishlab chiqarish vositalari va natijalarini o'zlashtirishni shakllantirish, ob'yektiv zaruriyati yuzaga keladi, bunda ular begonalar lek emas, balki o'zinikidek qaraydi.

2. Davlatning iqtisodiy jarayonlari ustidan monopoliyasi orqali paydo bo'ladi, ijtimoiy ishlab chiqarishni boshqarishni davlatlashtirish, davlat

MUAMMOLIVAZIYAT:

Ijtimoiy-iqtisodiy uzimlarda
tarix xil mulk chaklarining o'zaro
bog'liqligini, avg' umrigi hamda
bir-biriga qaramag'li hisobiga olib,
insonlar o'sgulagi xohisiga va
qo'lliyatiga mera ko'pkuladiji va har
xil mulk shakllarini yuqudga
kelishish jarayani

rejalashirishning direktiv xarakteri, butun iqtisodiyotni va uning alohida bo'g'indarini rivojlantirishning yaqin va uzeq nudditi maqsadlardagina davlat tomoridan belgilash, moddiy texnika resurslari va xalq iste'mol tovarlarini taqsimlashiga monopoliya, narx belgilash ustidan monopoliya, tadbirkorlik faoliyatining fashqi savdo va h.k.larni aniqlash.

Monopolizmni bartaraf qilish, raqobatni rivojlantirish, iqtisodiyotda raqobatni sog'lomlashtirish mulkni davlat tasarrufidan chiqarish asosida bo'lishi mumkin. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish korxonalurga vakolatlar berish, vyertikal xo'jalik aloqalarini gorizontali bilan almashtirish.

«Xususiy mulk» tarixiy tushuncha bo'lib, davlat mulkini beshqa barcha mulklardan ajratish zarurat paydo bo'lганда, yuzaga kelgan. Shu sababli butun nodavlat sektorlariga tegishli narsalar xususiy deb hisoblanadi. Bugungi kunda mulk shakllarining xilma-xilligi sharoitida al-hida fuqarearninggini erias, balki kooperativ, assotsiatsiya, xalq korkoralarining ham mulki xo'jalik mulki hisoblanadi. Shunga muvofiq, g'arb iqtisodiy nazariyasi va amaliyoti shunday tasavvur yuzaga keladiki, unga ko'ra xususiy mulkchilik deganda har qanday nodavlat mulk sahii tushunilgan.

Bugun ko'pchilik xususiy mulk - bu bi inmas, hech narsa bilan cheklanmagan mulk, deb o'yaydi. Haqiqatda xususiy mulk o'ziga kerakli deb hisoblangan barcha opyeratsiyalar boshqa kishilarning xususiy mulki sohasida so'tilmasa bas. Madaniylashgan jamiyatda m.kdorlarning xatti-harakati ma'lum qoidalari ishlab chiqilgan.

Xususiy mulkka quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Uy xo'jaliklari;
2. Qonun doirasida faoliyat ko'rsatadigan mahalliy xususiy korxonalar;
3. «Yashirin iqtisodiyot» tarkibidagi nolegal xususiy korxonalar;
4. Xususiy xo'jalik yoki shaxsiy jang'armalardan foyda anishning kvartiralarni ijara berishdan tortib xususiy shaxslar o'rasiyagi pul opyeratsiyalarigacha bo'lgan istalgan turda shaxsning mulki polimorfizmiga tayanadi. Raqobat bozor sub'yektlarining katta miqdorini talab qiladi.

Bozorning o'zi mulk shakllariga befarqdir. U xozor sub'yektlari qanchalik mustaqil va o'ziarining xo'jalik faoliyatlarida qanchalik erkin ekanlig ga befarq emas, raqobat sharoitlariga befarq emas.

Insoniyat jamiyat tarixida turli -tuman mulk shakllari ma'lum, ulardan davlat va xususiy mulkchilik katta ahamiyat lesh etad.

Davlat mulki. Hozirgi paytda dunyoga davlat xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanmagan bironta mamlakat yo'q. Rivo langan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarda soliqlar yordamida davlat tomoridan ortiqcha YMMyning 1/3 qismidan AQSh. Yaponiya 50%gacha, (Shversiya) markazlashuriadi va qayta taqsimlanadi. G'arb mamlakatlarda davlat mulki - asosiy sonlari 7%dan 30%gachani va undan ko'proqni tasifikil eadi.

Davlat mulki shaklidan foydalansh iqtisod yotining shunday shakllari hisoblanadiki, ularda bevosita markazlashgan boshqarishga davlat investitsiyalarini amalga oshirishga ehtiyoj ob'yektiv ravishda kattadir. Ularda foydalilikkni yo'naliganlik ijtimoiy manfaatlar uchun amal olishiga yetarli mezon hisoblanmaydi.

Bunga ijtimoiy ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi jarayonida paydo bo'lgan faoliyatning shunday turlari kiradi, ular faqat shunday umumiy holda amal qilishi mumkin, u tufayli boshqarishning davlat shakli yoki moddiy asosi ob'yektiyi yuzaga keladi.

Xususiy mulk. Iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, mukdorlik huquqi resurs emas, o'z-o'ziga mulk hisoblanadi, resursdan foydalanish bo'yicha huquqiy salmog'i hisoblanadi

«Huquqlar to'la salmog'di» 11 unsurdan iborat:

1. egalik qilish huquqi, ya'ni ne'matlardan ustidan jismoniy nazorat huquqi;
2. foydalanish huquqi, ya'ni ne'matlarning foydaligi xususiyatlarini o'zi uchun qo'llash huquqi;
3. boshqarish huquqi, ya'ni ne'matlardan foydalanish kim tomondan qanday ta'minlanishi hal qilish huquqi;
4. daromad olish huquqi, ya'ni ne'matlardan foydalanish natijalariga ega bo'lish huquqi;
5. mustaqillik huquqi, ya'ni ne'matlardan begonalashish iste'mol qilish o'zgartirish yoki yo'q qilish huquqi;
6. xavfsizlik huquqi, ya'ni ne'matlarni tashqi muhitdan zararlanishidan himoya qilish huquqi;
7. ne'mattarni myeros qoldirish huquqi;
8. ne'matlarga egalik qilishning muddatsizlik huquqi;
9. tashqi muhitni zararlantiradigan usuldan foydalanishini ta'qilash huquqi;
10. izlash ko'rinishida mukdorlik huquqi, ya'ni qarzni to'lashda ne'matni izlash huquqi;
11. qoldiq xarakter huquqi, ya'ni buzilgan huquqlarni tiklashni ta'minlovchi muassasalarining amal qilish huquqi.

Bozor munosabatlarning asosiy huquqi mulkchilik bo'lishi mumkin, xolos, xususiy mulk, deganda alohida shaxs yoki yakka xususiy bo'jadi. Klifsen va Solon qonunlarida ko'rsatilishicha, qonunlar mulk munosabatlarni yaratmaydi, balki jamiyatda haqiqatda yuzaga kelayotgan munosabatlarni mustahkamlaydi, holos. Shuning uchun ham mulkchilikning iqtisodiy va huquqiy kategoriyasini farqlashga to'g'ri keladigan o'zlashtirish munosabatlarning sub'yektiv turtkisi, amaliyotda mavjud bo'lgan ijtimoiy ongning tartibga soluvchi maxsus shaklini biriktirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj natijasidir.

Mulkchilik munosabatlari ob'yektiv, sub'yektiv munosabatlardir. Bu yerda ob'yekt bo'lib, ishlab chiqarish va inson hayotining moddiy sharoitlari ishlab chiqarish natijalar (moddiy ne'matlardan va xizmatlardan), sub'yekti bo'lib esa – inson, o'stoqlik, nashrat jamoalar, davlat yakillari, davlat apparati ishchilaridir; ishlab chiqarishning moddiy sharoitlariaga mulkchilik va ishchi kuchiga mulkchilikning bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarish omillarining tengligini ta' inlaydi, shu ma'noda ulu ishlab chiqarish jarayonida bir-biristiz amal qila olmaydi.

Mulkchilik munosabatlari ishlab chiqarish omillarini va mehnat natijalarini o'zlashtirish, begonalashish, foydalanish, egalik va tasarruf etish jarayonlari vositalaridan foydalanishga qaratilgan ishlab chiqarishni tashkil etish, shaklini

tanlashni ham nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Mulkchilik iqtisodiy hokimiyyat bilan uzyiy bog'langan. Qat'iy qilib etyganda, ishlab chiqarish boshqarish mulkchilik vazifasi, uning majburiy tononalaridan biri hisoblanadi.

Odatda, ishlab chiqarish iqtisodiy hokimiyyat unsurlaridan uning manbaalaridan biri hisoblanadi. Lekin boshqa munosabatlarga aloqador kichik bir tizimni tashkil etadi, uning o'ziga xos unsurlari bor. Bozor unsurlarini o'zarboq liq bo'lishi va bir-birini taqozo etishi bozoring ichki tuzilishini tashkil etadi.

2. Mulkchilikning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati. Bozoring ichki tuzilishi izohlanganda, har xil mezonlar jihatdan bir-biri bilan yondashish mumkin. Bu mezonlar raqobat, bozor sub'yektlarining abvolti, bozor ob'yektning xarakteri, bozor muomalasining miqyosi, bozor aloqalarining qonunligi kabilardir. Ularning orasida raqobat va sub'yektlarni sotsial iqtisodiy mayqe' asosiy o'rinda turadi. Chunki ularga qarab, iqtisodiy munosabatlarni xarakterlash mumkin. Iqtisodiy aloqalar xarakteriga ko'ra, bezorning ikki katta turga ajratish mumkin: a) erkin, raqobatli bozor; b) monopollashgan, raqobat cheklangan yoki raqobat mutlaq bo'lmagan bozor.

Erkin bozor - sotuvchilar va xaridorlar ko'pchilik bo'llib, ulardan hech bir bozorda hukmron mavqega ega bo'lmaydi, aksincha, ular domo raqobatda bo'lishadi. Raqobat sotuvchilar bilan xaridorlar o'ttasida, shuningdek, ularning o'zlarini ichida bo'ladi. Bu yerda narx-nivoni hech kim nazorat qilmaydi, narx bozorda erkin shakllanadi. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi va kichik biznes korxonalarini mahsulotlarining bozori erkin raqobatda bozorlarga kiradi. Masalan, paxta yoki g'alla bozorida minglab fermeler sotuvchi bo'lsa, minglab firmalar xaridor bo'lishadi. Turli manlikatlarda erkin, lekin tartibsiz bozor ham amal qiladi.

3. Bozor iqtisodiyotida mulk polimorfizmi. Foyda haqida gap ketganda, uni tijorat ahli faqat o'zlashuradi, uni yaratishda muomala sohasining hech qanday hissasi yo'q deb o'yash noto'g'ridir. Gap shundaki, muomala sohasida ishlab chiqarish jarayoni davom etib, qiyamatning o'sishi yo'z beradi. Foydani manbai haqida gapiradigan bo'lsak, uni faqat ishlab chiqarsida yaratilgan foyda bilan cheklab bo'lmaydi. Chunki xaridorning pul manbia bo'llib xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, iqtisodiy foydaga taalluqlidir.

Tovarning bozori chaqqon bo'llib, narx xara atlardan ortib ketadi. Ortib ketgan narxdan xarajatlar chegirilgach, qolgan qismi iqtisodiy foydani tashkil etadiki, uning manbai xaridorning pul daromedidir. Eu daromad ish haq, pensiya, dividend kabilardan hosil bo'ladi.

Savdo-sotiqa olinadigan foyda normativ rentabellikni ta'minlashi darkor. Bu yerda surʼiangan kapital birligiga tegadigan foyda boshqa yerdagidan kam bo'imasligi shart, aks holda, kapital, binobarin, res irlar bu yerdan shoshilinch chiqib ketadi, tovar muomalasi qiyinchilikka yo'liqadi. Iqtisodiyot bu me'yorda rivojlanishi uchun resurslarning kerakli qismi savdo-sotiqa saqlanishi zarur, buni esa faqat normal foyda ta'minlaydi.

Tijoratchilar faoliyatiga qarab savdo foydasini turlicha taqsimlanadi. Savdo-sotiqa bilan maxsus firmalar shug'ullanganda, foyda uarning ixtiyoriga tushadi, shu yerda taqsimlanadi. Bu ishlini brokerlar, maklyerlar bajarganda, savdo foydasini

xarider va sotuvchilarning komission to'jovi shaklida undiriladiki, ular odatda savdo-sotiqligi hajmi 5-10%ga teng bo'ladi. Bu to'lovlarining bir qismi brokerlar yadrosiga, qolganı ularning o'zlariga tegadi. Bunda foyda ularning shaxsiy daromadiga aylanadi.

Mulk mazmunini belgilovchi asosiy narsa o'zlashtirish hisoblanadi.

O'zlashtirish - sub'yekt tomonidan iqtisodiy hamda majburlash va huquqiy usullar orqali boshqa sub'yektlardan mulk ob'yektning begonalashuvi.

Egalik qilish - bu to'liqsiz, qisman o'zlashtirishdir.

Mulk egasi - ishlab chiqarish vositalari namoyondasi. U mulkdorning insonlashgan namoyondasi hisoblanadi.

Egalik qilish - mulkdor tomonidan belgilanganadigan sharoitda amal qiluvchi mulk, masalan, ijara hamda muddatlik, to'lovlik, qaytarishlik, hamda daromadning bir qismimi o'zlashtirish bilan taqdirmi etiladigan kredit.

Foydalanish - belgilanishdan qat'iy nazar, haqiqatda buyumni qo'llashdir. Foydalanish egalik qilish va mulknin realizatsiya qilish shaklini o'zida mujassamlashtiradi.

Tasarruf etish - bu mulk egasi yoki boshqa shaxs tomonidan mulk taqdiri - yuzasidan qarorlar qabul qilishdir. Mulk ob'yekti tadbirkorning mulknini mulkdor tomonidan belgilangan doirasi foydalanish huquqiga asoslangan.

Shuni ta'kidlash kerakki, tadbirkor bozor iqtisodiyotida mulkdor bo'lmasiligi mumkin, biroq albatta, egalik qilish foydalanish va tasarruf etish, mulk vakofati huquqiga ega bo'lish kerak. Shunday qilib, xususiylashtirish mulk egasining almashinishi, davlat mulki sohasidan chiqarish va davlat mulkini nodavlat mulkiga o'tkaziahdir.

Shunday qilib, xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish o'rtaida farq shundaki, birinchisi mulk munosabatlari chuqur transformatsiya jarayonini aks ettiradi, ikkinchisi esa xo'jalik tizimida mavjud bo'lgan o'zgarishlar butun kompleksin o'z ichiga o'adigan tushuncha hisoblanadiki, bu xo'jalik tizimi davlat hukmronligini tugatish va iqtisodiyotning davlatdan mustaqil ijtimoiy faoliyat sohasi sifatida amal qilish uchun sharoit yaratishga qaratilgan bo'ladi.

Tayanch iboralar

Mulk, mulkchilik, mulk ob'yektlari, mulk sub'yektlari, mulkiy munosabatlar, egalik qilish, tasarruf etishi, foydalanish, ma'sumiyat, o'zlashtirish, mulk shakllari, xususiylashtirish, davlat ixtiyoridan chiqarish, mulk polimorfizmi (ko'p mulkchilik), mulkiy ziddiyatlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'li» T.: 1992y. 1-2 bo'slim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: havfsizlikka tahdid, harkorlik shartlari va tarauqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 betlar.
3. Karimov I. "Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tsloq qilishdir.

- Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 10 yil mustaqillik yo'llari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2007 yil 30 avgust. «Xalq so'zi» gazetasi. 2007 yil 31 avgust
- Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy iqtirozi, O'zbekiston sharoitida unibartarafti shiish yo'llari va choralar. -T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyası. Darslik. (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'shev T. Iqtisodiyot nazariyası. Toshkent. 2002y. 1-bob. 8-33 betlar.
- O'limasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyası (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyası. Qo'llanma. Farg'onca -2007

4-Mavzu: Tovar pul munosabatlari bozor - iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishi asosi

Reja:

1. Natural ishlab chiqarishdan tovar ishlab chiqarishga o'tish jarayonlari.
2. Tovar va uning xususiyatlari Qizylarung mennat nazariyası va qo'shilgan miqdor neftligi nazariyalari.
3. Pulning ketib chiqishi, mohiyati, vazifaari, shakllari Monetarizm nazariyası.

1. Natural ishlab chiqarishdan tovar ishlab chiqarishga o'tish jarayonlari. Insoniyat jamiyatini vujudga kelish bilan insonlarni yashash, rivojlanishining birlamechi omillaridan biri - natural ishlab chiqarish hisoblanadi. Bunda mehnat (tirikchilik) mahsulotlari ishlab chiqarishning o'z ehtiyojlarim qondirish maqsadida ichki (uy) xo'jaligi uchun mo'ljalangan. Bunday munosabatlardan barcha zarur narsalarni o'zi uchun tayyorlagan iqtisodiy jamoada hukm surgan. Natural mahsulot ishlab chiqarish qu'dorlik, feodal uziimlarida va qisman hozirgacha davom etadigan kichik xo'jaliklardir. Natural ishlab chiqarish ijtimoiy mehnat teqsimotining rivojlarmaganligini bildiradi. Bunday sharoitda biqiq yoki faqat o'z ehtiyojini qondiradigan uziim paydo bo'lgan. Bu xo'jaliklarda mehnat vositalari mehnat predmetlari ham ishab chiqarilgan mahsi letilar o'zining xususiy mulki bo'lgan, ortiqcha mahsulotlarni boshqa xo'jaliklar bilan natural shaklda ayriboshishganlar. Mehnat asosan qo'l mehnatiga va qisman bayvonler kuchiga asoslangan. Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini va turi juda kam bo'lgan. Jamiyat tadrijiy rivojlangan.

Tovar ishlab chiqarish natural xo'jalikning rivojlanish, uning hajmini va turlarini ko'payishi natijasida paydo bo'ldi. Tovar xo'jaligidagi kishilar o'rtaasida iqtisodiy, ayriboshish munosabatlari buyumlar orqali, ular mehnati maxsullarini oldi-soldi qilish orqali namoyon bo'ladi. Bunday ishlab chiqarilgan mahsulot - tovar yoki xizmat o'zining iste molii uchun emas, balki bozorda sotish o'zlarining ehtiyoji uchun yaratiladi. Masalan, arava tayyorlab (xuddi shuningdek, eshik rom kabi) bozorda sotadi. Undan kelgan pul hisobiga tirikchilik qiladi. Tovar ishlab

chiqarishda mehnat predmeti va qurollari xususiy mulk bo'lib, ishlab chiqarilgan mehnatni mulk egasi va yollanma ishchi kuchi yordamida ishlab chiqariladi. Ijtimoiy mehnat taqsimoti rivojlanib, ixtisoslashuvi vujudga kefadi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar to'laligicha bozorda sotiladi va ayriboshlanadi. Tovarlar jamoalar, quidortar, dehqon va hunarmandlar o'rtasida aloqa o'matilib, ayriboshlanadi.

Tovar xo'jaligi muayyan davrga kelib, hukmron darajaga ko'tariladi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlari kimga, qaerga sotishni, baholarni faqat ishlab chiqaruvchining o'zi hal qiladi. Mana shunday sharoitda ishlab chiqaruvchining mahsulotini sotib oluvchi — iste'molchi o'ttasidagi munosabatlarda tovar-pul munosabatlari shakllanadi va bozor munosabatlari rivojlanadi.

2. Tovar va uning xususiyatlari. Qiymatining mehnat nazariyasi va qo'shilgan miqdor nafsligi nazariyalar. Tovar va uning xususiyatlari - tovarning mazmun-mohiyati, xususiyatini anglatadi. Tovar deb, biror - bir naflikka, qiymatiga ega bo'lgan, ishlab chiqarilgan, ehtiyojni qondiradigan, bozorda sotiladigan mehnat mahsulidir.

Tovarning ikki xususiyati bor.

- Kishilarning biror -bir ehtiyojni qondiradi;
- Boshqa buyumga ayriboshlana oladigan mahsulotdir. Tovar qiymati va iste'mol qiymatiga ega bo'ladi.

Tovar qiymati - shu tovarni chiqarish uchun ketgan ijtimoiy-o'ttacha vaqt birlig-dagi mehnat miqdor bilan belgilanadi va uning nafligi aniqlanadi. Tovarning iste'mol qiymati iste'molning shu tovari sotib olishdagi qiziqish, uning chidamtiligi, nafligli, go'zafligi, sifatiga bog'liq bo'ladi. Tovarning iste'mol qiymatini aniq mehnat, ya'ni chevar, etikdo'z, hunarmand, dehqon mehnati, ixtisoslashgan mehnat ya'atadi.

Tovarning qiymati va iste'mol qiymati uni ayriboshlashda, g'allani-boltaga, qo'yni - kiyim-kechakka ayriboshlashda namoyon bo'ladi. Bu uch bosqichda rivojlangan oddiy ayriboshlashlar, buyumni buyumga ayriboshlash va mahsulotni pulga ayriboshlash bosqichlari orqali rivojlangan. Hozirgi davrda barcha mahsulotlar tovar sifatida pulga oldi-sotdida almashilib, tovar-pul munosabatlari vujudga kelgan.

Pul. Pul qanday paydo bo'lganligi va tarixiy yo'lni bosib o'tganligini borasida turli xil nazariyalar ta'kidlab o'tilgan. Tovarning qiymati boshqa tovarga ayriboshlanganda aniq ma'lum bo'ladi. (T-T). Bunda bir tovar o'z qiymatini boshqa tovarga nisbatan ifodalaydi. Ikkinchi tovar esa (uning qiymatini boshqa tovarga nishbatan ifodalaydi) ekvivalent ro'liga chiqadi va qiymatining ekvivalent (tenglik) shaklini tashkil etadi. Xuddi mana shu yerda (tenglikda) pulning kelib chiqish imkoniyati vujudga keladi. Ayriboshlashning 2 bosqichi bor:

Birinchi bosqichda oddiy yoki tasodifly shakli bo'lib, 1 bolta bir qop donga teng. Bu tenglikda bolta o'z qiymatini 1 qop donda ifodalaydi, 1 qop don esa bolta qiymatini ifodalaydi.

Ikkinchi bosqichda ijtimoiy mehnat taqsimoti va ishlab chiqarish hajmini rivojlanishi natijasida ayriboshlash yanada taraqqiy etadi. Ko'proq miqdorda va turlarda mahsulotlar ayriboshlanadi. Bunda oldi-sotdi vositasiga layoqatli - bo'lgan

sifatli tovar-pul zarur bo'ladı. Pulning rolini birli tovarlar (mo'yna, tur, metall) bajarib, ishlab chiqarishning rivojlanishi da bu rolin keyinchalik oltin bajaradi XIX asrning oxirlarida ko'pchilik mamlakatlar oltunga o'ta boshladilar. Angliya 1790-yildan, Gyermaniya-1871, Hollandiya-1877, Avstriya -1892, Yaponiya-1897, Rossiya-1898 va AQSh-1900 yildan oltin valyutaga o'tganlar.

O'zbekiston hududida 15-16 asriarda kumus va oltin, rais tangalar muomalada bo'lgan. Masalan Amir Temur va Ulug'beklar davrida.

Umumiy ekvivalent rolini nodir metallurga, jumladan, oltunga yuklatilganligining sababi quydagicha:

- sifat jihatidan bir xil o'lchamga keltirish mumkinligi;
- zanglamasdan uzoq muddat saqlanganligi;
- bo'linuvehanligi va bir butunligi;
- tabiatda nisbatan kamyoibligi;
- ozgina miqdordaligi; va og'irlidagi nodir metallning ishlab chiqarish qiymati yuqoriligi.

Shunday qilib, tovarlar dunyosi 2 ga bo'linadi: tovarlar va pullar. Pul-hamma tovarlarni va xizmatlarni sotish, sotib olish mumkin bo'lgan umumiy ekvivalentdir.

Pul ishlab chiqarish va muomalalar jarayonida bir qator vazifalarini bajaradi:

1. Qiymat o'lchovi, 2. Muomalalar vositalasi, 3. Eoylik to'plash (jamg'arish) vositalasi, 4. To'lov vositalasi, 5. Jahon puli.

Pulning o'mini bosuvchi vositalardan veksel, kredit, banknot (qog'oz pullar), tanga (metal pullar), plastik kartochkalar yoki elektron pullar mayjud bo'lib, pulni aylanishini tez minlaydi. Hozirgi davrda pullar tushunchasining 2 xil yondashuvi mayjud; tez aylanadigan (qadrli-qattiq) pul va deskret (qonun bilan begilangan) pul sifatida.

Muomalada zarur bo'lgan pul miqdori qonuri bor, ya'ni bir yilda bir mamlakatda ishlab chiqargan tovarlar va xizmatlar uchun zarur bo'lgan pul miqdorini (masalan, bir trillion desak, ularni olish va satish uchun zarur bo'lgan aylanishi 5 martaga tengdir). Demak, bir trillion so'mlik tovar va xizmatlarni sotib olish uchun 200 mlrd so'm pul (1 trln, so'm: 5 = 200 mlrd, so'm) zarur bo'лади.

Shunday qilib, tovar ayriboshlash, ishlab chiqarish va pulning kelib chiqishi va tovar-pul munosabatlari rivojlanishi bozor va bozor iqtisodiyotining kelib chiqishiga sabab bo'лади hamda uning rivojlanishiiga shart-sharoit yaradi.

Tayanch iboratlar

Tovar-pul munosabatlari, natural ishlab chiqarish, tovar ishlab chiqarish, tovar, tovar qiymati, iste'mol qiymati, umumiy mehnat, aniq mehnat, ayriboshlash, muomalalar, pul, pi'sing vazifalar, qiymat o'lchovi, muomalalar vositalasi, to'plash va to'lov vositalasi, muomalada zarur bo'lgan pul miqdori qonuni, qog'oz, metall va elektron pullar

Takrorlash uchun savollar

1. Tovar-pul munosabatlari qachon va judga keldi, mohiyatini aytib bering?
2. Natural va tovar ishlab chiqarish nimasi?
3. Tovar va uning xossalari tushuntiring!

- Ayriboshlash bosqichlarini aytib bering.
- Pulning mohiyatini, vazifalarini tushuntirib bering.
- Muomalada zarur bo'lgan pul miqdori qonunini tushuntirib bering.

Adabiyotlar

- Karimov I. O'zbekistonni bozor munosabatlariiga o'tish yo'lli. T.: 1993.
- Karimov I. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralar. T.: "O'zbekiston" 2009 y.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Juraev T. Iqtisodiyot nazariyasi, darslik T.: 2002.
- O'limasov A., Vaxobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik T.: 2006.

S- Mavzu. Bozor iqtisodiyotining tuzilishi, unga o'tish muammolarini.

Reja:

- Bozor iqtisodiyotining mohiyati va vazifalari.
- Bozorning tuzilishi.
- Tijorat surʼf-xarajallari va foyda.
- Bozor iqtisodiyotining ob'yektlari. Tovar, qiyemat, baho.

Tayanch iboralar

Bozor iqtisodiyoti, bozor iqtisodiyoti belgilari, bozor iqtisodiyoti modelari, o'tish shakllari, o'ziga xos xususiyatlari va qomumiylari, nemus modeli, Xitey modeli, amerikacha model, Rossiya modeli, jozabali o'tish, tadrijiy o'tish, O'zbekiston modeli

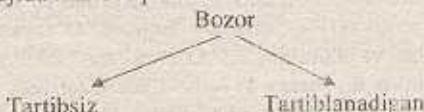
1. Bozor iqtisodiyotining mohiyati va vazifalari. Sotuychi va xaridorlarning birligida xatti-harakatlari bozorni keltirib chiqaradi, bozor esa ularni birlashtiruvchi mexanizm bo'ladi. Bozordagi oldi-sotdi munosabatlarning ob'yekti xilma-xil tovarlar bo'lib, ular tarkibiga iste'mol tovarlari, ishlab chiqarish vositalari bo'lgan tovarlar, har xil ishlab chiqarish uchun va iste'molchiga ko'rsatiladigan xizmatlari kiradi. Masalan: ishlab chiqarish vositalari bo'lgan tovarlar, ya'ni moddiy resurslar, ish kuchi, yer-suv, bino-inshoct, put kapitali, qimmatbaho qog'ozlar, aqliy mehnat mahsuli bo'lgan tovarlar va shunga o'xshash xizmatlar kiradi. Ishlab chiqarish qanchalik rivojlangan bo'lsa, bozor ob'yektlari shunchalik ko'p va xilma-xil bo'ladi. Hozirgi rivojlangan mamlakatlarda bozor muomalasiga deyarli 27 mln. xil tovar va xizmatlar kelib turadi. Bozorning sub'yektlari - ishtirekchilar ham bir xil emas. Ular kki guruhga bo'linadi: sotuvchilar va xaridorlar. Ular bozor munosabatlarda turli vazifani bajaradilar.

MUAMMO
Jamiyadla shuylab, borayordan har xil bozor iqtisodiyotining tuzumini va tarixini hisobga olib, trelah bozor iqtisodiyoti jarayonida rivojlantirish muammolarini.

Bozorda talab va taklif uchrashadi. Agar talabgor xaridor tomenidan bo'lsa, taklif ishlab chiqaruvchi qo'lida bo'ladi. Bozorda tijorat faoliyati tilan birjalar, savdo uylari, tijorat firmalari, auksionllar, yakka savdogarlar, tovar ishlab chiqaruvchilarning o'zlari shug'ullanadi. Ishlab chiqaruvchilar uchun bozor hajmi muhim ko'rsatkich hisoblanadi, chunki u bozorda tovarlarning solilishi miqdori bo'lib, tovarlar va har bir tovarning narxiga bog'liq bo'ladi. Bozor hajmi nafaqat

ishlab chiqarish miqyosiga, balki uning ixtisoslashuviga ham bog'liq. xisoglashuv qanchalik chuqurlashsa, mahsulotlarning tovarlik durajasi shunchalik oshadi, shunchalik ko'p tovarlarni bozorda ayriboshlash zarurati kuchayadi. Bozoq faqat o'zining hajmi bilan emas, balki xilma-xil turlari va mukammal infrastrukturasi bilan ajralib turadi.

Bozor o'z rivojida ikki bosqichdan o'tadi.

Birinchisi, **tartibsiz bozor** bosqichi. Bu bosqichda bozor aloqalari stixiyali tarzda o'mnatildi, ishlab chiqaruvchi uchun bozor noma'lum bo'ladi. Bunga misol qilib hozirgi dehqon bozori va chayqov bozorlarini olish mumkin.

Ikkinci bosqich - bu **tartiblanadigan bozor** ko'r-ko'rona amal qilavyermaydi. Bu shunday bozorki, unga xos bo'lgan qonunlar ko'r-ko'rona amal qilavyermaydi, bozor aloqalari shu qonunlarga oldindan moslashtirib boriladi, bozor va uning segmentlari oldindan tahlil etilib o'rganiadi, ishlab chiqarish marketing xizmati orqali bozor bilan uzziy bog'latadi. Mana shunday bozor rivojlangan mamlakatlarda mayjud.

Bozor xalqaro mehnat taqsimoti taqozo etgan iqtisodiy aloqalarni o'mnatish vositasи bo'lib vizmat qiladi. Bozor mehnat taqsimotini chuqurlashtirish, ishlab chiqarishning davlatlararo miqyosda aniq ixtisoslashuvni, xalqaro miqyosidagi talab-ehtiyojga mo'ljallangan olib yuritilishini taqozo etadi. Xillas, bozor xalqaro integratsion aloqalarini o'mnatish va ularni kengaytrish vositasи ham bo'tadi.

Bozor funksiyalari xilma-xil bo'lgan holda, ular bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda amalga oshadi. Bozorning ichki strukturasi bu funksiyalarni ado etishni ta'minlab beradi.

Bozor munosabati iqtisodiy munosabatlar doirasida mustaqil harakat qiladi.

Bozor tizimi iqtisodiy liberalizmga xos, ya'ni yuqorida aytganimizdek, har qanday faoliyat turlari erkin amalga oshadi, ammo faoliyat turlari, albatta, bi-biri bilan bozor orqali bog'lanishi shart. Hamma o'z manfaati yo'llida harakat qilac. Sotuvchi qimmat sochiga intilsa, xaridor arzon olishga intiladi. Tadbirkor ishtiyoqi foyda olish bo'lsa, ishchining maqsadi ko'proq ish haqi olish. Aloqalashigan manfaatlarning bo'lisi, ularni to'qnashuvga ham olib keladi. Shu boiscdan bozor iqtisodiyotida raqobat kurashi amal qiladi. Ishning ko'zini bilgan bu kurastida g'olib chiqadi, ening mavqei mustahkamlanadi, o'quvsizlar esa bir chetga s'rilib qo'yiladi.

Bozor iqtisodiyotida faqat raqobat emas, manfaatlar uyg'unlashgan sharoitda hamkorlik ham yo'z beradi. Masalan, sotuvchi bilan xaridor savdolishtib, har ikki

YODDA TUTING!

Bozor - bu sotuvchilar va xaridorlarning tovarlarini pu'stanada ayriboshlashtirish, yuzasidan kelib chiqqan iqisodiy munosabatlar, ularning o'zaro aloqalaridir.

MUAMMOLI VAZIYAT:

Bozor qisodiyotiga o'nish sharoida umumiyyet komuniyatlar asosida matballo o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olib, o'nish muammolariň sl'aki va ularlarini ijebiy ishlab chiqish va amalga oshusish

tononga ma'qil narx kelishib olinganda, ularning manfaati mos tushadi, ya'ni ular biu-biridan rozi bo'ladi. Shunday o'zaro bir-biriga naf keltirish hamkorlikni, shiyerikchilik va oldi-berdi aloqalarini keltirib chiqaradi.

Bozor iqtisodiyotning o'ziga xos rivojlanish mexanizmi bor, u iqtisodiy stimullarga, ya'ni kishilarni to'q va xotirjam yashash, obro'e-tiborga ega bo'lish, hayotda o'z o'mini topish kabi manfaatlarini yuzaga chiqarishga asoslanadi. Bozor mexanizmi iqtisodiy rag'batlashtirish mexanizmidir. Unda iqtisodiy faoliyka undash va hatto zo'rash ham bor, ammo bu ma'muriy zo'rash emas, balki iqtisodiy jihatdan majburlashdir.

Bozor mexanizmi iqtisodiy bo'lganidan, bu tizimda foyda-zarar, sarf-xarajat, yutish-yutqazish, narx-navo, raqobat-kelishuv, soliq-subsidiya degan narsalar keng qo'llaniladi.

Bozor iqtisodiyotiga xos belgilardan biri erkin, ya'ni liberallahgan narxlarining bo'lishi va hamisha narxni hisobga olib, foyda-zararni nazarda tutgan holda ishlashdir. Iqtisodiy mexanizmlar ishlab chiqarishni tez va eng avvalo, resurslarni tejab-tyergab sardangan holda rivojlantirishni ta'minlaydi. Natijada moddly to'kinchilik yuzaga keladi. Binobarin, bozor iqtisodiyoti taqchiliksiz iqtisodiyot hisoblanadi. Uning ijtimoiy mo'jal-maqsadi farovonlikni oshirish, farovonlikni kishilarning ishbilarmonligi, mehnatning natijasi, o'z mulkini samarali ishlata bilishi ta'minlaydi. Har bir kishi qo'llidan kelgan ish bilan shug'ullanib, ishlaganiga qarab daromad ko'rishi adolatlari hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti kambag'al va qashshoqning tengligi emas, balki o'ziga to'q kishilarning tengsizligidir. Tengsizlikning bo'lishi ham adolatlari hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan sharoitda eng kam daromad chegarasini davlat qonuni yo'l bilan belgilab qo'yadi. Masalan, AQShda 1996 yilda eng kam ish haqi 1 soat ishlaganlik uchun 5,15 dollar qilib belgilangan va uni bundan kamaytirib bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyotida daromadlarning yuqori chegarasi belgilab qo'yilmaydi. Bu esa kishilarda pul topish ishtiyoqini kuchaytirib, ishlab chiqarishiga rag'bat beradi. Boy kishilar ibra bo'lib intilishni kuchaytiradi, iqtisodiy faollikni yuzaga chiqaradi. Boylik adolatlari yo'l bilan topilganidan uni yashirmsandan oshkor e'lon qiladi. Massalan, 1994 yil natijasiga ko'ra, dunyodagi eng katta boylar ro'yxatiga ita boy kiritilib, uning boyligi 6,9 milliard dollardan 12,9 miliard dollargacha bo'lganligi e'lon qilindi. 2008 yilda jahondagi eng boy kishining puli 19 milliard dollar bo'lgan.

2. Bozorning tuzilishi. 67 ming yil ilgari paydo bo'lgan bozor rivojlanib oormoqda va rivojlanishda davom etmoqda. U insoniyat sivilizatsiyasining natijasidir, ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai-nazardan bozor tovar ishlab chiqarishning iqtisodiy kategoriyasidir.

E'TIBOR BERINGI:
Bozor mexanizmi iqtisodiy bo'lganidan, bu tizimda foyda-zarar, sarf-xarajat, yutish-yutqazish, narx-navo, raqobat-kelishuv, soliq-subsidiya degan narsalar keng qo'llaniladi.

DIQQAT QILING

Bozor almashinuviga 2 omondan q'rasl mumkin:

A) tovarlar va xizmatlarning harakat jarayoni, ya'n, bo'g'imirning doimiy ijtimoiy almashuvi jarayoni sifatida, bunda individumlar (ko'p kishilar) buyumlarni ayrboshlashda chiqqdilar.

B) Ayrboshlash iqtisodiy kategoriya sifatida 2 tomoni ifodalaydi, ya'n, ishlab chiqarish munosabatlarni, o'z iste'moli uchun olingen mehnat natgalarining harakati yuzasidan kishilar o'rtafigi ishlab chiqarish va iste'molchi si'atidagi iqtisodiy aloqalarni mujassamlashtiradi, boshqalar uchun esa bu jarayon ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun boradi. Aynan almashuv tufayli buzilgan, zo'jalik jihatdan asoslangan tovar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar birgalikda yuzaga chiqqedi.

Almashuvni keng ma'noda farqlasa zarur, bu faoliyatlar bilan xizmatlar, tajriba qandaydir xatti-harakat natijasi bilan ayrboshlash va tor ma'nodagi almashuv - bu faqat natijalari va mahsulot bilan ayrboshlashdir. Keyingi ayrboshlash tovar ishlab chiqarish sharoitida tovar almashuv shaklini oladi. (T>T)

YODDA TUTING!

Tovar ayrboshlash - tovar almashinuvining rivojlanganroq shaklidir. U pif vositasida o'zarboz almashuvchanlik (vozmednost), ekvivalentlik asosida, mazkur jarayon ishtirokchilarining o'zarboz kelishuvini asosida amalga oshiriladi.

Savdo - kishilarning tovar ayrboshlashi va oldi-sotdi bitinmlarni (P-T-P) amalga oshirishga qaratilgan faoliyatdir.

Tovar xizmatlari - tovarlar oldi-sotdisini amalga oshiradigan kishilarning vositachilik faoliyati munosabatidir. Vositachilik bilan shug'ullanuvchi kishilar xizmat ko'rsatishadi, tovar ishlab chiqaruvchidan ajralgan holda savdo faoliyati bilan band, ular tovarlarning tez sotilishi bo'yicha, bu tovarlarni ishlab chiqarish xarajatlari tez qoplash bo'yicha xizmat ko'rsatishadi. Xizmatlar asosiy va qo'shimcha bo'lishi mumkin.

Savdo kapitali - muomala sohnsida amal qiluvchi kapital, u sanasat (tovar) kapitalning alohida qismini o'zida mujassamlashtiradi. Savdo kapitali tovar massasini sotilgandan keyin qo'shimcha qiymat keltiradi. (P-T-P-P).

Shunday qilib, bozor iqtisodiy kategoriya sifatida xaridorlar va sotuvchilar hamda savdo vositachilarini o'rtafigi bozor munosabatlari sub'ye'tlarining iqtisodiy manfaatlарини aks ettiradigan va mehnat mahsulotlari va xizmatlar bilan ayrboshlashni tu'minlaydigan tovar va pullar harakati yuzasidan eniq iqtisodiy munosabatlar va aloqalar yig'indisidir.

Bozor munosabatlarning mazmuni (mchiyati) sotuvchilar (tovar ishlab chiqaruvchilar va savdogarlar) xarajatlarni qoplash va toydagi olish hamda xaridorlarning tolovga qobil talebini erkin o'zarboz kelishuv (vozmednost), ekvivalentlik va raqobatchilik asosida qondirishdan borat. Bozor munosabatlarning moddiri

Bozor - bu savdo kapitali va bora bozor moddiri tuyunim amali ettilagan tovar ayrboshleshi va tuz-mulokating unq munoyon bo'lib chiqadi.

- a) bozor ishtirokchilarining cheklanmagan miqdori va ular o'tasidagi erkin raqobat;
- b) barcha sub'yektlar har qanday xo'jalik faoliyatiga mutlaq erkin kirishi;
- c) ishlab chiqarish omillari mutloq harakatchenligi, kapital harakatning cheklanmagan erkinligi;
- d) bir xil nomli tovarlarning mutloq bir turligi;
- e) erkin raqobatning bironqa ishtirokchisi ham beshqasining qabul qilgan qaroriga noiqtisidiy usullar bilan bevosita ta'sir ko'rsatsa olmaydi;
- f) Narxlar raqobat asosida erkin belgilanadi;
- g) Monopolizm (1 ta ishlab chiqaruvchi) maydoni (Ita xaridor)ning mavjudmasligi va davlatning bozorning areal qilishga uralashmasligi.

Erkin bozorning afzaligi shundaki, u o'zo'zini turtibga soluvchi mexanizm asosida («Ko'rinnmas qo'lb») amal qiladi, u taqchil bo'limgan bozor hisoblanadi.

Tartibga solinadigan (madaniylashgan) bozor - bu sivilizatsiya va jamiyat, insonparvarlashuvi natijasidir, bunda davlat jamiyat manfaatini ko'zlab, kishilarni ijodiga, mehnat tashabusiga va xojaulk faoliyatini tevakkalchiligiga moslashuvchan bo'lish uchun bozor zarbalarini yurushatadi.

4. Pulning mohiyati va vazifalari. Bozoring tarkibi va tuzilishni tavsiflash uchun turli - tuman mezonlar mavjud:

1. Bozor ob'yektlari bo'yicha;
2. Bozor sub'yektlari bo'yicha;
3. Makon jihatidan bozor;
4. Birikish shakllari bo'yicha;
5. To'yinganlik darajasi bo'yicha bozor;
6. Taraqqiyot darajasiga ko'ra bozor;
7. Raqobatning cheklanganligi darajasi bo'yicha bozor;
8. Amal qilinayotgan qonunchilik bo'yicha bozor;
9. Tarmoqlar bo'yicha bozor;
10. Sotish xarakteri bo'yicha bozor;
11. Tovarlar assortimenti hisobiga olingan bozor.

Bozorga nisbatan mustaqil tizim tarkibi si fatida infratuzilma - bu tashkiliy huquqiy shaxdar yig'indisi bo'lib tovarlar va xizmatlar keyingi harakat lo'g'risida oldi-sotdi bitimlar yoki bozorga xizma qiladigan va me'yorida amal qilishni ta'minlash bo'yicha noma'lum vazifalarni bajaradigan muassasalar, tizimlar, xizmatlar korxonalar yig'indisidir. Hozirgi zam'on bozori infratuzilmasining asosiy unsurlari quyidagilardir:

1. Birjalar;
2. Auksionlar;
3. Kredit tizimi va tijorat banklari;
4. Emissiya tizimi va emissiya banklari;
5. Aholi bandligini tartibga solish;
6. Axborot texnologiyalari;
7. Soliq tizimi;
8. Tijorat;
9. Maxsus reklama agentligi;

DIQQAT QILING!

10. Savdo palatalari va boshqalar.

Infratuzilma tarkibida ko'p aksariyatlar mavjud bo'lgan birja muassasalari alchida ahamiyatga ega. Erkin iqtisodiy hududlar 1959 yilda Irlandiyada paydo bo'lган. Hozirgi paytda yuzdan ortiq erkin iqtisodiy hududlar hisoblangan EXHerdan Yaponiya, AQSh, G'arbiy Yevropa TIKlari hukmoni mavqega ega.

Takrorlash uchun savollar.

1. Bozor iqtisodiyotining asosiy belgilari nimalardan iborat?
2. Bozor qachon vujudga kelgan?
3. Bozor qanday vazifalarni bajaradi?
4. Bozor tizimining qanday ijobiylarini bilasiz?
5. Bozor iqtisodiyotining salbiy tomonlari ham bormi?
6. Bozorning qanday turrlarini bilasiz?
7. Bozorni turkumlashida qanday mezonlar asos qilib olinadi?
8. Qanday qonunlar bozor qonunlari deb yuritiladi?

Foydalilanigan adabiyotlar

1. Karimov I. Buyuk kelajak sari. Toshkent 1998 y.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag' asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari», T.: 1997y, 188-210 bb.
3. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. T.: «O'zbekiston», 2009.
4. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Farg'onha 1995, 2001, 2007yy.
5. Yo'ldoshev K. Iqtisodiyot bilim asoslari.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 b.
8. O'masov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.

6-mavzu. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish davri va uning xususiyati

Reja:

1. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning tamoyillari va xususiyatlari
2. Respublikada bozor islohotlarini amalga osdirish va uning asosiy yo'nalishlari.
3. Bozor munosabatlariga o'tish jarayonida makroiqtisodiy hargarorlikka erishish vazifalari.

Tayanch iboralar:
O'tish davri, bozor iqtisodiyoti, bozor islohotlari, iqtisodiy islohotlar
iqtisodiy uklad, ko'pkaldchi
iqtisodiyot, iqtisodiyotni
erkinlashtirish, islohotlar
konseptsiyasi, iqtisodiyotni barqaror-
lashtirish, islohotlarni
chuqurlashish

1. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning tamoyillari va xususiyatlari.

- A) jahon tajribasida bozor iqtisodiyotiga o'tishning 3 modeli mavjud.
- 1) rivojlagan mamlakatlar yo'li;
 - 2) rivojanayotgan mamlakatlar yo'li;
 - 3) sobiq sotsialistik mamlakatlar-rejali yo'li.

Ularning hammasi o'tishni maqsad qilib, iqtisodiyotning qonun-qoidalari, amal qilish mexanizmi umumi bo'lari, lekin shu bilan birga o'ziga xos xususiyatlari shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, tarixiy, milliy sharoitlaridan kelib chiqadi.

Jahon tajribasidan ma'lumki, bozor iqtisodiyoti munosabatlariiga o'tishda revolyutsion ("tezkor palach holatida" Argentina, Braziliya, Pol'sha, CHexoslavakiya, Rossiya kabi) va evolyutsion (astasi-sekin) AQSh, Gyermaniya, Frantsiya, Xitoy, Turkiya kabi) o'tish yo'llari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov t'moonidan ishlab chiqqan o'tishning evolyutsion (tadriji asta-sekin) o'tish yo'li tanlab olindi. Bu "o'zbek modeli" nomini olib, besh tamoyilga asoslanadi. Iqtisodiyotni siyosatdan va mafkuradan ustunligi, davlat islohotchi va tashkilotchi; qonunlarni hamma uchuq ustuvorligi, kuchli ijtimoiy himoyalash siyosati: bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish.

Bu tamoyillarning har birini amalg'a oshirish uchun har xil ichki maqsadlar va vazifalar mavjud edi. Eng avvalo totalitar hukimi cibattalarini, qonun-qoidalarini tugatish va o'tish davrida tanglikka va inqirozga yo'l qo'ymaslik va milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirish, mustaqillik osonlari ustuvorligini ta'minlash, kam ta'mintagan aholi toifalarini ijtimoiy va moddiy himoyalash, bozor islohotiarini bosqichma-bosqich o'tishda davlatning islohotchi va tashkilotchi rolini kuchaytirishdan iborat edi. O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlari xom ashyoga asoslangan mamlakatligi, tabiiy-min'reyal va mehnat resurslariga boyligi, tarixiy, milliy urf-odatlari, jahon fani va madaniyatiga katta ilish qo'shgan allomalar yurti ekanligi, aholining 75 foizi multojlik darajasida turganligi kabilalarini hisobga olish lozim edi.

Bu ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy-rus'naviy vazifalarini amalg'a oshirish eng dolzarb edi.

I-bosqich (1991-1996yy.). Bu davrda aholiga davlat yerlari bepul ajratil berildi. 2 mln oila 586 ming gektar yerlar, uy-joy qurib olishga va zarur bo'lgan oziq-oyqat maxsulotlari yeyitishtirib, o'zini ta'minlashga berildi. Urush va mehnat taxriylari, o'qituvchi, vrach, madaniyat xodimlari va tarbiyachilar yashab turgan davlat uy-joylari bekorga berildi. Savdo, umumiy evqattanish, xizmat ko'rsatish mahalliy sanoat ob'yektlari (magazin, oshxoja, hammon, mehnomenxonalar) kabilalar uch yilga ijara berilib, balans bahosida sotib yuborildi.

Davlat korxonalarida ishlayotganlarga yashab turgan uy-joylar baians (daylat) bahosida sotildi. Korxonalar, tashkilotlar va yirik savdo uylari aksionerli jamiyatlari aylantirildi. Sobiq kolxozlar va soyxozlar jamaoa va shirkalar xonaliklariga aylantirildi. Tashqi savdo erkiqlashtirilib "ochiq da'voza" siyosati belgilandi. Kichik xususiylashtirish amalg'a oshirildi.

II-bosqichda (1997-2003yy.) aksionerlik jamiyatlari korporativ korxonalariga aylantirildi. Moliya, bank va kreditning yangi milliy tizimi shakllanirildi, milliy valyuta (o'zbek so'mi) vujudga kealdi, uni mustahkamilash osullari amalg'a oshirildi.

Qishloq xo'jaligida agrar islohotlar amalga oshirilib, dehqon, fermer va shaxsiy yordamchi xo'jaliklar vujudga keldi. Sobiq jamoa va shirkat xo'jaliklari o'rniда mustaqil fermer xo'jaliklari shakllarishiga e'tibor berildi. Birinchi bosqichda shakllangan kichik biznes, kichik korxona, xususiy tadbirkorlik va mikrofirmalarni rivojlanishga ustuvorlik siyosati berildi. Tashqi savdo munosabatlariiga yana erkinlik berildi. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilib, yangi avtomobilczilik, mikrobiologiya, elektronika, qayta ishlov berish tarmoqlari rivojlanib bordi. Davlat mulkini xususiy lashtirish asosida kichik korxona va xususiy tadbirkorlik qo'llab-quvvatlash uchun mikrobanklar, minibanklar, ipoteka banklari va ko'plab xorijiy banklar tashkil etildi. Bankrotga uchragan korxonalar, qurilishi tugallanmagan ob'yektlar kim oshdi savdosida sotib yuborildi.

III-bosqichda (2003-2009yy.) milliy valyutamizni erkin almashtirishga ruxsat berildi. Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalg qilish va uni yanada jozibadortigini ta'minlashga erkinlik berildi. Bankrotniga uchragan, ishlamay turgan ishlab chiqarish korxonalar, madaniyat ob'yektlarni xorijiy davlat va firmalarga hamda O'zbekistonlik tadbirkorlarga sotib yuborishga ruxsat berildi. Moliya, bank-kredit tizim yanada erkinlashtirildi. 2009 yilda davlatning umumiyligi mulkining ulushi 23 foizni, nodavlat mulki 77 foizni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligida xususiy lashtirish -98,2 foizni, qurilishda-84 foizni, ichki savdo aylanmasida -98 foizni, avtomobil transportida -86 foizni, tashqi savdoda -26 foizni tashkil etadi. Fermer xo'jaliklari yalpi paxta hostilini -99,1 foizni, g'allani -79,8 foizini, dehqon xo'jaliklari go'shtini -76 foizni, sutni -96 foizni, kartoshkani -84 foizini, sabzavot va poliz maxsulotlarini -89 foizni, mevalarni -93 foizini egalladiilar. O'zbekiston Respublikasining yalpi ichki maxsulotining -52,2 foiz ulushini kichik korxona, xususiy tadbirkorlik va mikrofirmalar tomonidan yaratildi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishning "O'zbek modeli"ni to'g'riligini jahon siyosatchilari, ekspertlari va jamoatchiligi tan oldi.

2. Respublikada bozor iqtisodiyotini amalga oshirish va uning asosiy yo'nalishlari. Iqtisodiy islohotlar - bu bozor munosabatlari shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bu uzoq muddatga mo'ljallangan strategik yo'nalishlardan iboratdir. Bu mamlakat aholisi uchun yashash va faoliyat ko'rsatishning eng yaxshi sharoitini yaratish, aholini ma'naviy yetuklikka erishish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashdir. Islohotlarning asosiy yo'nalishlari:

1. Mulkiy munosabatlarni isloh qilish.
2. Agrar islohotlar.
3. Moliya-kredit va narx-navo islohoti.
4. Boshqarish tizimini isloh qilish va bozor infratuzilmasini yaratish.

5. Tashqi iqtisodiy aloqalar islohoti,
6. Ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy islohotlar.

Muammla:

O'zbekistondagi bozor iqtisodiyot munosabatlari shakllantiroq muammolari, uning manjiga oshiriladagi umahnaviy, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy, axloqiy asoslarini vujudga kelтиrma, uning tarmoyillarini umaga oshiriladagi surʼakkabik, ziddiyatini hal qilish yo'llari.

Bozor iqtisodiyotini amalga oshirish va uning asosiy yo'nalishlari sharoitini yaratish, aholini ma'naviy yetuklikka erishish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashdir. Islohotlarning asosiy yo'nalishlari:

1. Mulkiy munosabatlarni isloh qilish.
2. Agrar islohotlar.
3. Moliya-kredit va narx-navo islohoti.
4. Boshqarish tizimini isloh qilish va bozor infratuzilmasini yaratish.

3. Bozor munosabatlari. o'tish jarayonida makroiqtisodiy barqarorlikka erishish vazifaları. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida, iqtisodiyotni rivojlanтирish borasida bir qator vazifalar turadi. Bular: 1) xususiyashтиrishni chuqurlashtirib borish; 2) raqobatchilik muhitini shakllantirish; 3) monopoliani cheklash; 4) iqtisodiyotni erkintlashtirish; 5) barqarorlikni ta'minlash; 6) milliy valyutani mustahkamlash va erkin ayriboshilashga erishish; 7) iqtisodiy tarkibiy o'zgarishlarni tubdan yashilish; 8) adolatli demokratik davlatni shakllantirish; 9) fuqarolar jamiyatiga o'tishiga sharoit yaratish; 10) ijtimoiy sohalarda o'zgarishlarni ta'minlash.

Buning uchun ikkita vazifani hal qilish:

1. Mulkni davlat ixtiyoridan chiqarish va haqiqiy mulk egasi - xo'jayin qo'lliga topshirish;
2. Ko'p ukladli iqtisodiyot va rag'battantruvchi raqobatchilik muhitin vujudga keltirish;
3. Tashabbuskorlik va tadbirdorlikni rivojlanтирish.

Mulkni haqiqiy xo'jayinlari (egulari) qo'lliga topshirish O'zbekiston Respublikasining «Mulkni davlat ixtiyoridan chiqarish va xususiyashтиrish to'g'risida»gi qonunga muvofiq kichik, esa va xususiy tadbirdorlikning faoliyatini olib borish uchun keng imkoniyatlar yaratishini ta'minlaydi.

Raqobatchilik muhitini vujudga keltirish esa, eng avvalo, mulkn davlat monopoliyasi ekanligiga barham berish va bir xil niahsulot ishlab chiqaruvchi (xizmat ko'satuvchi), ammo mulkchilikni turli shakllariga: davlat, jamoа, xususiy va boshqa shakllariga asoslangan ko'pdan-ko'п korxonalar va xo'jalik surʼitiruvchi sub'yektlarni tashkil etadi. Bu korxonalar ilgasigi yirik ixtisoslashgen korxonalar yangi texnologiya bilan jihozlangan tashkiliy xo'jalik jihatidan qayta o'zgartirish loyihibarini ishlab chiqishi zarur bo'ladi.

Demak, davlat korxonalarini bilan birga mayda, o'rta, xususiy mikrofirmalar bir vaqtin o'zida iqtisodiyotda sezilarli rol o'yinab, bozor aharotiiga meslahish boradi, ular tijoratlashtiriladi, ya'n foydalanadigan bo'ladi. Bunda barqarorlashtirishning barcha yo'nalishlarni ta'minlash va rivojlanтирish lozim bo'ladi (muvozanatni, mutanosiblikni, sifatni, talabni, taklifni ta'mindash).

Jahon tajribasida barqarorlashtirishning bir qancha yondashuvlari mavjud:

A) monetar siyosat bo'lib, pul qadrini pasaymasligiga, pulning to'lovga qadrliligini saqlash lozim. Ammo uning kamchiligi shundaki, ishlab chiqarishning jismoniy hajmi kamayadi va investitsiya faoliyati to'xtab qolishiga olib keladi;

B) ishlab chiqarish va tadbirdorlik faoliyatini rag'battantrishga, iqtisodiyotni nomutanosiblikka barham berishga asoslangan yondashuv. Bunda mol ya kredit siyosati tovar bilan to'ldirishga qaratilgan bo'ladi. O'zbekiston iqtisodiyotining barqarorligida ishlab chiqarishga ustuvorlik beriladi. Ustuver taraoqlarida (neft, gaz, rangli metall, energiya, g'alla, paxta) ishlab chiqarishni o'stirishga e'tibor beriladi;

V) ishlab chiqarishda muvozanatga kelurladigan monetar siyosat asosiy tarmoqlar va ishlab chiqarishlarni tarkibini qayta tushkil qilish siyosati bilan birga olib borilishi lozim.

Barqarorlikka erishishning asosiy mezonlari quyida gilardir:

- Ishlab chiqarish hajmiini kamayishiga yo'l qo'ymaslik.
- Ustuvor tarmoqlarda ishlab chiqarishni yuksaltirish uchun ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlash.
- Davlat budgeti va korxonalar moliyaviy ahvolining barqarorligini ta'minlash.
- Pulning qadrsizlanishini to'xtatish.
- To'lov balansini va davlat valyuta rezervlarining holatini yaxshilash;
- Muvozanatlatshtirilgan ijtimoiy siyosat asosida aholi turmush darajasini yaxshilash.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida milliy valyutani mustahkamlash umumumilliy vazifa hisoblanadi. Buning uchun bir qator dasturlarni amalga oshirish lozim.

Foydalaniłgan adabiyotlar

- Karimov I. Buyuk kelajak sari. T.: 1998.
- Karimov I. Bizdan obod va ozod, erkin va farovon hayot qolsin. T.: 2000.
- Karimov I. Qishloq xo'jalik taraqqiyot mo'lko'lchilik manbai. T.: 1998.
- Karimov I. Bizaning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotni modernizatsiyalash va isloh qilish. T.: 2005.
- Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari. T.: 2009.
- Shedmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2006.
- O'immasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on-a-2005.

7- Mavzu: Talab va taklif. Makroiqtisodiy muvozanat.

Reja:

- Talab va taklif, ularni belgilovchi muvozanat.*
- Talab va taklif qonuni.*
- Makroiqtisodiy muvozanat.*
- Jami talab va jumi taklif*

1. **Talab va taklif, ularni belgilovchi muvozanat.** Bozorda ehtiyojlar talab shaklida maydonga chiqishining sababi tovar ishlab chiqarish xususiyatining o'z zamiridadir. Har qanday tovar qaqat biron-bir bosqcha tovar yoki pulga almashuv natijasida olish mumkin. Qondirilgan ehtiyoj uchun haq to'lab bo'lmaydigan ehtiyojnini bozor hisobga olmaydi.

Tayanch iberilar
Talab, taklif, talab funksiyasi, mutanosib muvozanatli baho, muvozanat, hajm, egilavehanlik, tarmoq, uning o'rmin busuvchi tovarlari teng bolati, barqaror tenglik holat, raqobatchilik, raqobat kuchilari.

Masalan, kimdir avtomobil sotib olmoqchi bo'lsa-yu, ammo puli bo'limasa, bunday ehtiyoj talab emas, bundan shunday xulosa chiqarish mumkin: talab shunchaki ehtiyoj emas, ba'ki to'lovga qobil, pul bilan ta'minlangan ehtiyojdir.

Talab - bu eng avvalo biron-bu n'matlar yoki xizmatlarga bo'lgan ehtiyojning buxoda namoyon bo'listishi

Talab darajasiga uch guruh omillar: tovarlar narxi, xaridolar caromadlari, iste'molchilarning didi va ehtiyoji ta'sir ko'rsatadi. Bu omillar ayrim xaridortarning ham, iste'molchilar katta guruhining ham talabiga ta'sir ko'rsatadi.

Talabning yuqorida tilga otingan omillardan har biriga bog'liqligini aniq misollarda ko'rib chiqaylik.

Talab bilan narxlarning o'zaro ta'sirini har bir tovar misolida bozerda kuzatish mumkin. Misol, uchun mol go'shtini claylik.

Bundan hamma sotuvchilar sifati bir xil go'shti ni sotadiar va aholining daromadlari, an'analarini va didlari o'zgarnay qolavyeradi, deb faraz qilaylik, faqat mol go'shtini narxi o'zgaradi, bizning vazifamiz buni bali talab darajasiga qanday ta'sir qilishini kuzatishdir.

Dastavval, ayrim iste'molchi talabning o'zgarishini ko'rib chiqamiz. U go'shtning bir kilogrammi 7500 so'm bo'lsa, hech qancha olmaydi. Agar narx 6000 so'mgacha tushsa, 3 kg. 5000 so'mgacha tushsa, 4 kg. 4000 so'mgacha tushsa, 6 kg sotib oladi va hokazo. Narx qancha pasi bo'lsa, go'sht shuncha ko'p sotiladi. Albatta, boshqa har qanday ehtiyojdek, go'shtga bo'lgan ehtiyoj ham qoniqishning muayyan jismoniy chorasiiga ega.

Shaxsiy talab o'zgarishining shakli tasodifiy ertas. U iqisodiy nazarイヤada talabning kamayish qonuni deb ataladigan qonuniyatni ifodaleydi. Mazkur qonunda aytılıshicha: agar biron birlamchi tovarning narxi oshsa, unga bo'lgan talab kamayadi va aksincha, tovar narxi kamaysa, unga talab ortadi.

Har bir iste'molchingin o'z shaxsiy talab o'zgarishi bor. Ular shakli jihatdan bir-birini takrorlamaydi. Jami bozor talabi yoki muayyan darajasida barcha iste'molchilar sotib oladigan tovar miqdorini, sodasi sifatida shakllanadi.

Talabning o'zgarishiga o'rinsosar tovarlarning bo'lismasi bo'lmashligi muhim ta'sir ko'rsatadi. Agar tovarning o'rinsosarlari ko'p bo'lsa, narx bo'yicha unga talab o'zgaruvchan va aksincha, kerakli o'rinsosar tovarlarga ega bo'limasa, narx bo'yicha talab no'zgaruvchan bo'ladi. Agar o'rinsosar tovarlar narxi oshsa, unda shu tovarning o'ziga bo'lgan talab ortadi. Masa an, saryog' va nargarin bir-birining o'rnnini bosadigan tovarlar hisoblanadi. Saryog'ning narxi oshsa istemolchilar uni kam miqdorda xarid qilishadi va tu o'z navbaticha margaringa bo'lgan talabning ortishini keltirib chiqaradi. Aksiicha, saryog' narxi tushsa iste'molchilar uni ko'plab xarid qiladilar. Bu esa nargaringa bo'lgan talabning qisqarishini keltirib chiqaradi.

2. Talab va taklif qonuni. Taklif muayyan faytda bezorda bo'lgan yoki unga etkazib borilishi mumkin bo'lgan tovarlar massasi sifatida belgilanadi. Biror bir sababga ko'ra sotish uchun etkazib berilaydigan mahsulotni bozor hisobga olmaydi va u taklifga kirmaydi. Misol uchun biron kishi besh tonna olma hosili olsa-yu, uni sotish uchun taklif qilolmasa, bi olma bozor uchun yo'q, taklif tarkibiga kirmaydi.

Shunga e'tiborni qaratmoq zarurki, bozorda tovarlar taklif qilish va ne'matlari ishlab chiqarish hajmlari bir xil emas. Uning bir nechta satabi bor. Birinchidan, mahsulotning bir qismi sotish uchun emas, balki o'z iste'moli uchun ishlab chiqariladi. Ikkinchidan aytiganidek, almashish uchun ishlab

MUAMMAG:

Bozor iqisodiyoti shaxsiyida tasib va taklifning darajasi niyevoqilishirish mulleri, abol fuar asosida maloqoqisodiy muvazzinatni vujudga kelitirish mu'minolari.

MUAMMOLI VAZYAT.
Bozor iqisodiyoti shaxsiy niyevoqilish tushini va taklif qonusini tashabbusi keltib chiqib, sq'sodli vaziyatni qo'msida va helgi sh

chiqilgan mahsulotning hamminasi ham darhol sotish uchun taklif qilinishi mumkin emas. Uchinchidan, bozorda ishlab chiqarishning natijasi bo'lgan tovarlar (masalan, yer va ish kuchi) ham taklif qilinadi.

Sotuvchilarning narxlar o'zgarishiga qanday qarashini aniqlash uchun aniq misolini ko'rib chiqarniz: go'shtning narxi juda past bo'lgan xarajatlarni qilib, qoplashni hisoblaydi va bunday holda umuman hech narsa taklif qilmaydilar. Go'shtni urzon narxga sotadiganlar ham katta daromad olmaydilar. Aynan daromad sotuvchilar uchun asosiy intilish, qiziqishi bo'lgaligi sababli bozorda go'sht kam bo'ladi. Xuddi talab kabi takliflarni ham shaxsiy va umumiy takliflarga ajaratish mumkin.

Tovar narxiga ko'ra, taklifning o'zgarish darajasini aniqlash uchun narxga yarasha taklifning o'zgaruvchanligi taklif bilan narx nisbiy o'zgarishlarning bir qismiga tengdir. Ammo amalda ba'zan narx bilan taklifning o'zgarishi qarama-qarshi yo'nalishda sodir bo'ladi. Sotuvchining mutloq ko'pchiligi bozorda tovarlarning yoki bitta yoki bir necha, lekin uncha ko'p bo'lmagan turlarni taklif qiladi. Agar u tovarlar narxi pasayib borsa, tadbirkorning sof daromadi kamayadi. Daromadning kamayishi sotuvchining tovar taklif qilishni ko'paytirishga undashi pasayadi. Unda taklifning o'zgaruvchanligi nolga teng bo'ladi.

3. Makroiqtisodiy muvozanat. Biz sotuvchilar bilan xaridorlar qanday ish tutishni ko'rib chiqar ekanmiz, bir-bir mahsulotga oid talab va taklif o'tasidagi muvozanatga bozorda qanday erishilishni aniqladik.

E'TIBOR BERING!

Tovar xo'jaligi ko'p sonli ishlab chiqarish omillari va natijalari bozorning o'zaro bog'liq tizimidan iboratdir. Butun shu tizim muvozanatdamni yoki yo'qmi ekanligi turli tovarlar va narxlarning nisbati o'zgarishi yoki o'zgarmasligi bilan belgilanadi.

Butun bozor xo'jaligining muvozanat yoki muvozanatsiz holati murakkab o'zaro aloqadorlikka bog'liqidir: iste'molchilar ularning tovarlarga bo'lgan shaxsiy talablari va ishlab chiqarish omillarini taklif etishlari vositasida tovarlar yaratish uchun ishlab chiqarish omillaridan foydalananidan firmalar bilan o'zaro aloqada bo'ladi, firmalar ishlab chiqargan mahsulot iste'molchilarga soliladi, kishilarning ehtiyojlari ham kengayib, ham so'nib turadi; texnika, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil qilish muttasil takomillashib boravyeradi.

Ishlab chiqarish va iste'molning aloqasi bozor orqali amalga oshiriladigan o'zgarishlar, bu yerda aytib o'tilmagan boshqa ko'p o'zgarishlar ham tovarlar narxi, daromadlar, tovar oboroti, kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining darajasi va hokazolar kabi hajmlarning tebranib turishida o'zini ko'rsatadi. Usbu ko'rsatkichlar va ular aks ettiradigan hodisalar alohida ishlab chiqaruvchi uchun qandaydir lashqi; unga bog'liq bo'lmagan bozor sharoitlari sifatida mavjuddir. Bu sharoitlar alohida shaxslarning, firmalar, tarmoqlar, mintaqalarning bozordagi qulay yoki noqulay ahvolini va butun ijtimoiy xo'jalik holatini belyub beradi.

Bozoring ishlashi va rivojlanishining talab va taklif, narxlar va boshqa miqdoriy vosita bilan o'chanishi mumkin emas. Uri bozor muvozanati, bozor tangligi nazariyasi belgilaydi.

4. Jami talab va jami taklif. Talab va taklif bozoring ikki tomoni sifatida har xil omillar ta'sirida o'zgarib turadi. Ularning bog'lanishi narx orqali bo'ldi. Talab va taklifning mos kelishi bozor iqtisodiyetining eng muhim tatabidir. Chunki faqat shunday sharoitda iqtisodiy o'sish yo'z beradi.

Har bir xaridor muayyan pul summasi evaziga ko'proq va sifatlari tovarlar olishga, ya'mi mumkin qadar arzon sotib elishga intiladi.

Sotuvchi esa bunga teskari maqsad qo'radi: u o'z tovarini mumkin qadar qimmatga sotishga intiladi. Shu sababli bozorda sotuvchi narxi va xaridor narxi mavjud bo'ladi. Biroq sotib olish va sotishdan ibora har qanday amq faoliyat sotuvchi bilan xaridor o'rta sidagi bitim naejasi bitta narx bo'yicha amalga oshiriladi.

Talab va taklif o'zgarishining to'rt qoidasi bo'

1. Talabni ortishi muvozanatlashgan narx va muvozanatlashgan tovar miqdorining o'sishiga olib keladi.
2. Talabni kamayishi muvozanatlashgan narx va muvozanatlashgan tovar miqdorining pasayishiga olib keladi.
3. Taklifning ko'payishi muvozanatlashgan narxlarning pasayishini ya muvozanatlashgan tovar miqdorini ortishini keltirib chiqaradi.
4. Taklifning qisqarishi muvozanatlashgan narxning o'sistini va muvozanatlashgan tovar miqdorining kamayishini keltirib chiqaradi.

Bozor qatnashchilar har birining maqsad-muddaosi o'z xusus y manfaatlar bilan quvvatlanadi va umuman, iqtisodiyotning bir butun holda muvafaqiyatli ishlab turishga qaratilmaydi. Bir-biriga bog'lu bo'limagan yoki bir birlas bextata qabul qilinadigan barcha qarorlarni o'zaro muvoqiq ashuvini bozoring yuragi bozor mexanizmi amalga oshiradi. U alohida yo'nalik yurituvchi sub'yektlarining xatti-harakatlarini bir-biriga yetkazish hamda bularni muvoqiqlashirishni narxlari tizimi va raqobat kurashi orqali ta'mirlaydi.

Narx iste'molchilar uchun ham, ishlab caqaruvchilar uchun ham bozordagi sharoit haqidagi axborot beruvchi signal bo'lib xizmat ciladi.

Takrorlash uchun savollar

1. Talab qonuni tushuntiring. Talabga qanday omillar ta'sir qiladi?
2. Taklif qonunini tushuntiring. Taklifga qanday omillar ta'sir qiladi? Bu omillardan har biri o'zgarsa, talab egri chizig' ichi qanday o'zgarishlar yo'z beradi?
3. Don birjasida bug'doyga bo'lgan talab va taklifning umumiylasjmi quyida ma'lumotlar bilan karakterlanadi, deb faraz qilamiz.

Talab ming tsentnyer hisobida	Bir tsentnyer narxi (so'm) hisobida	Taklif ming sentnyer hisobida	Ortiqchali YOK: kam (-)
85	3400	72	
80	3700	73	

75	4000	75	
70	4300	77	
65	4600	79	
60	4900	81	

- A) bozor narxi yoki muvozanatlì narx qanday bo'ldi. Bug'doyning muvozanatlì miqdori qancha (3 ustunni to'ldiring va natijalarini tushuntirib bering;
- B) shu ma'lumotlardan foydalaniib bug'doyga bo'lgan talab va taklifni grafik shaklidagi tasvirini bering. Muvozanatlì narx va muvozanatlì miqdorni aniqlang;
- V) nima uchun 3400 so'm bozorda muvozanatlì narx bo'sha olmaydi? 3900 so'mchi?
- G) endi davlat bug'doyning eng yuqori narxini 3700 so'm qilib belgiladi, deb faraz qilamiz. Bunday narx qanday oqibatlarga olib kelishni batafsil tushuntiring. O'z javoblariningizni grafikda tasvirlang.

Quyidagi mulohazalarni tushuntirib bering.

- A) taklif qisqaradi, talab esa o'zgarishsiz qoladi,
- B) talab qisqaradi, taklif esa o'zgarishsiz qoladi,
- V) talab ortadi va taklif ham ko'payadi,
- G) talab ortadi, taklif esa o'zgarishsiz qoladi,
- D) taklif ko'payadi, talab esa qisqaradi,
- E) talab ortadi, taklif esa qisqaradi,
- J) talab qisqaradi va taklif ham qisqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Karimov I. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. Toshkent. 1995y.
- Karimov I. O'zbekiston bozor munosabatlariiga o'tishning o'ziga xos yo'lli. Toshkent 1999y.
- Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009.
- Makkonell K., Bryu S. Ekonomiks. M. «Respublika» 1992y.
- O'limasov A., Sharix'o'jaev M. Iqtisodiyot nazariyasi. Darshik. T.: «Mehnab» 1995y. 213-244 bb.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: «Moliya» 2002y.
- Tojiboeva D. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. T.: 2002y.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi F. 1995y. 83-104 bb.
- Ekonomicheskaya teoriya. Izd. pod red. Gulyamova S.S. i dr. T.: 1999y.
- Sajina M.A. Chibrikova G.G. Ekonomicheskaya teoriya. Uchebnik dlya vuzov M. 1998g.
- Samuelson P. Ekonomiks. Moskva 1996g.

8- Mavzu: Raqobat va monopoliya. Bahoni tashkil topishi.

Reja:

1. Iqtisodiy raqobatning mohiyati va shakllari.
2. Raqobat turlari, usullari va shakllari.
3. Mukammal va normukammal raqobat, monopoliya va uning oqibatlari

Mavzuning maqsadi:

Raqobat, monopoliya va bahoning mohiyati, ularning vazifalarini o'rganish.

Tayanch iboralar

1. Iqtisodiy raqobatning mohiyati va shakllari. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotda va tabiatda shunday hodisa va voqealar ro'y beradi, ularning mohiyatiga amaliy nazar bilan qaralsa, yashash va rivojlanish uchun to'xtovsiz ichki kurash boradi.

Tovuqxonalarda donni berilishi bilan tovuqlarning donni ste'mol qishi uchun o'zaro tortishuvi, ko'proq donni yeb qolish uchun kurashuvni kabi iqtisodiy hayotda ham iqtisodiy sub'yektlar o'rasisida ham ayniqsa, insonlar orasida o'zlarining aql-idroklari, tafakkuri va imkoniyatlarini ishga solib yaxshiroq yashash, farvon hayot kechirish, jamiyatda obro'siroq bo'lish uchun, ular o'z imkoniyatlaridan va qobiliyatlaridan to'laroq foydalinishga harakat qiladilar va intiladilar. Buni iqtisodiy faoliyatda bevosita harakat qiluvchi ichki kuch sifatida namoyon bo'ladi. Raqobat kurashi odamlar faoliyatining asosini tashkil qilgan uchun inson jamiyatni hayotda iqtisodiy raqobat muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy tivakkalchilik, tadbirlik, shlab chiqarish, tijara va moliasiyya tivakkalchilik, isport va aksat usullari, kez quruning taviatchili, riyosai, marketing, tajirkorlik idosati, b'nes, tipot, menejment, ishab chiqarish om'kari, mehnat, et kapital, tadbir cortik qobiliyati, jamiyat xanjal, tuncor, mablag', aksiy va yollanma fondlar, investitsiya, rasbat, raqobat turlari, usullari, shakllari, mukammal va normukammal raqobat, monopoliya, ongeliyli, taliqiy xonopoliya, antimon poliyya.

Jamiyatning iqtisodiy faoliyatni sohasida ishtiroy etuvchi ishlab chiqaruvchilar (tovar shlab chiqaruvchilar, yollanma ishbchilar, tadbirkorlar, iste'molchilar,

MUAMMOLI VAZIYAT:

Ijtimoiy-iqtisodiy hayot bir nechorda rivojlanishini xarakteriga kelitiruvchi kuch va rivojliniqtish vositasidagi raqobatning mayridlig'i. Bunday sharoitda xilma-xil raqobat usullari, vositalarini ihmoy asoslash, o'reyish va bu vaziyatdan chiqqan munosabatlari

(tovar shlab chiqaruvchilar, yollanma ishbchilar, tadbirkorlar, iste'molchilar, sobibkorlar, mulk egalari, sotuvchi-yositachilar va h.k.), xizmat ko'rsatuvchilar (savdogarlar, transportchilar, meishiy xizmat ko'rsatuvchilar va boshqalar) ishlab chiqarish xizmat munosabatlaringin sub'yektlari o'tasida eng gulay ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sharoitiga (arzon resurslarga, ishechi kuchiga, kattiroq sarilashga) ega bo'lishi uchun, serunum texnologiya va texnika, ish joyi, xaridorlar zozorni qo'lga olish sifati va ko'p

hajmda mahsulot ishlab chiqarish, yuqoriqoq baholarda sotish, umuman o'z faoliyatidan yuqoriqoq daromad olish imkoniyati uchun harakat qilish iqtisodiy raqobatdir.

va

Vodda tufing!
Raqobat - lozor sub'ektlari
iqisodiy manfaatlarning
to'qnashishidan iborat bo'lib,
ular o'tasidagi yuqori joyda va
quyroq naftilikka ega bo'lish
uchun kurashni anglatadi.

imkoniyatlarni va ularni rivojlantirish, o'ziga tegishli resurslarni to'laroq ishga solish uchun iqtisodiy kurashni bildiradi.

Iqtisodiy raqobutning negizini odamlarning mulk egasi sifatidagi har xil mulkchilik shakllari vujudga keltiradi. Demak, har xil mulk egasi o'z manfaatini va harakatini ko'zlab intiladi. Mulkdorning hamma faoliyatidagi harakati mana shu shaxsiy va xususiy manfaatdorlikka bo'yundirilgan bo'ladi. Mana shu shaxsiy yoki xususiy manfaatdorlik ishlab chigarish va xizmat ko'rsatish munosabatlari sub'yektlari manfaatdorlarning to'qnashuvi iqtisodiy raqobat asosini vujudga keltiradi. Raqobat, eng avvalo, tadbirkorlik faoliyatiga xos bo'lganligi uchun Adam Smit uni harakatlantiruvchi «ko'rmas kuch» deb atagan edi.

Iqtisodiy raqobatning amal qilishi uchun har xil iqtisodiy sub'yektlar (jismoniy shaxs, huquqiy shaxs va boshqalar)ning mustaqil bo'lishi, har xil mulkchilik shaklida alohida-alohida erkin ish yuritish bilan jamiyatda keng rivojlagan tovar-pul munosabatlari ham hukm surish lozim.

Tovar-pul munosabatlari hukm surgan natural xo'jalik sharoitida iqtisodiy raqobat bo'lmagan edi. Chunki har xil xo'jalik o'zi uchun ishlab chiqarib, mahsulotini bozorda sotmas edi. Natural xo'jalik bag'rida vujudga kelgan bozor iqtisodiyotining dastlabki belgilari vujudga kelish bilan shu sharoitga mos raqobat ko'rinishining unsurlari ham shakllana boshlagan edi. Qachonki tovar-pul munosabatlari rivojlanib, hukmron kuchga aylanganidan so'ng, bozor iqtisodiyoti sharoitiga mos holatda raqobatchilik munosabatlari ham takomillashib keldi.

Bozor iqtisodiyotiga mos bo'lgan raqobat kurashi o'z tarraqqiyotida to'rt bosqichni bosib o'tdi.

Birinchisi - natural xo'jalik doirasidan chiqib, bozor iqtisodiyotining dastlabki davrlarida raqobat mayda tovar ishlab chiqaruvchilar o'tasida, ularning o'z mehnati va mulkiga tayangan holda yashashi uchun kurash shaklida namoyon bo'ladi. Bu davrgagi racobat miyoysi mahalliy bozorlar doirasida bir xil mahsulot ishlab chiqaruvchilar o'tasida, tajriba orttirishi asosida vujudga kelgan edi.

Ikkinchisi - kapitalistik tovar-pul munosabatlari shakllana boshlash bilan erkin raqobatchilik bosqichi boshlanadi, tovar xo'jaligini hukmronlik qilishi, mayda tovar ishlab chiqaruvchilarning o'rniغا, yirik tadbirkorlik faoliyatini

Raqobat, umuman ijtimoiy-iqtisodiy hayot qurishning harakatlantiruvchi kuchi, rivojlantirish vositasi sifatida mavjuddir. Shuning uchun ham raqobat umumijtimoiy va umumiqtisodiy kategoriya bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar (yashash uchun kurash) ishtirokchilari o'tasida shiddatli, barqaror kurashni anglatadi.

Iqtisodiy sohadagi raqobat serqirrali hodisa va jarayon qobiliyatini unumli ishga solish o'z tasarrufidagi

MUAMMO:

Jahon iqtisodiyoti
baynalmillashev sharoitida
iqtisodiy raqobat janoyoni
murakkablasib, qator
muam-molarni vujudga
keltradi, ular
monopoliyalar, oligo-
poliyalar, tabitiy
monopoliyalar va ulan
chechkash, singlab qolish
muammolati.

vujudga kelishi, ular ishlab chiqarish tizimiga va keng ravishda yollanma mehnatga suyangan tovar ishlab chiqarishni namoyon qiladi.

Uchinchisi - ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va ishlab chiqarishning to'planuvchi taraqqiyoti asosida ayrim yakka hokimlik shaklida tovar ishlab chiqarish jarayonida iqtisodiy raqebatnir. g yangi bosqichi vujudga keladi. Bu bosqichda yakka hokimlik qiluvchi yirik korxonalar, firma, konsernlar o'tasida, o'rta va mayda korxonalar o'tasida shidcatli raqobat bo'lib, uning miqyosi juda kengayib, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) sohalarida faol namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarishning kengayishi va rivojlanishi bilan yakka hokimlashgan va yakka hokimlashmagan korxonalar o'tasida raqobat olib boriladi. Bu bosqichning xarakterli xususiyatlari shundaki, raqobatda yutib chiqish uchun tashqi bozorni egallash va buning uchun siyosiy davlat hokimiyatining kuchidan foydalanish keng joriy etiladi. Bu bosqichda erkin raqobat bilan yakka hokimlik raqobatlari iqtisodiyotca mavjud bo'sada, tobora yakka hokimlik shaklidagi raqobat taraqqiy etib boradi.

To'rinchidan - XX asrning ikkinchi yarmidan shakllanib kelayotgan boshqariladigan bozor iqtisodiyoti sharoitida moddiy ishlab chiqarish va nornoddiy ishlab chiqarish sohalarida keng q'llanilayotgan ilmiy texnika incilobining natijasida raqobat takomillashib boradi va umumjahon baynalminallahgan xalqaro jahon bozori doirasasi kengaygan sharoitda yangicha raqobat bosqichi vujudga keladi. Bu bosqichda yangicha raqobat iqtisodiy sohaning barcha tarmoqlarida, ayniqsa, noishlab chiqarish sohalarida (bank, kredit, moliya, qimmatli qog'ozlar bozori, tashqi investitsiya, tashqi bozor sohalarida) va ijtimoiy-ommaiy sohalarni (sayoxat, sport, harbiy biznes kabilarni ham) o'z ichiga olgan xalqaro xo'jalikda raqobat baynalminal darajasida yuzaga keladi. Ayniqsa, XX asrning ikkinchi yarmidan raqobatda g'olib chiqish uchun ilmiy texnikaning eng so'nggi natijalarini kompyutyerlashtirish, avtomatlashtirish, robotlashtirish usullarini qo'llash bilan tovarlar tarkibini tezlik bilan yangilash, yugori malakali va mahoratl bilimdon ish kuchini tayyorlab, uni ishlatish, zamonaviy axborotlardan foydalanish, menejjer va marketing xizmatini keng tashkil etish asosida raqobatlash darajasi takomillashib ketdi.

E'TIBOR BERING !

Raqobat o'z xarakteriga ko'ra qaysi bosqicha yo'z berishidan qat'iy nazar ikki tipda bo'ladi:

1.Tartibsiz - yovvoyi raqobat.

2.Qonun-qoidalar bilan tartibga solinuvchi sivilizatsiyalashgan raqobat.

Bu bosqichlarning rivojlanib borishi bilan raqobat kurashi bir me'yorda borayyerar ekan, degan fikr vujudga kelmasiagi kerak. Chunki raqobat, o'z taraqqiyotida har xil usullar va shakllar qo'llanib kelingandir. Raqobat vujudga kelgan davrdan boshlab tartibsiz yovvoyi lashgan o'zboshimchalik usullari bilan sof erkin va halol raqobatlar ham mavjud bo'lgan Mana shu o'zboshimcha, tartibsiz raqobat boshqariladigan bozor iqtisodiyoti sharoitida yangicha madaniylashgan, umumiyl me'yorlashgan raqobat darajasigacha rivojlanadi. Madaniylashgan me'yoriy raqobat darajasiga ijtimoiy yo'naltirilgan bozor

iqtisodiyoti sharoitiga xos va mos raqobat usuli bo'lib, bu bosqichma-bosqich seklinlik bilan tarkib topadi. Bu raqobat mahalliy bozor iqtisodiyotidan umumjahon bozor iqtisodiyoti munosabatlarning mevasi natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu yangi zamona viy raqobat bilan birlgilidagi partnyorlik aloqlari ham jahon iqtisodiy hamkorligi integratsiyasida va iqtisodiy koopyeratsiyasida keng ravishda amal qiladi.

Iqtisodiy taraqqiyot doimiy bo'lganligi tufayli, uning harakatlantiruvchi kucli hisoblangan tadbirdorlik maqsadining har xilligi sababli raqobat ishtirokchilarining ijtimoiy-iqtisodiy maqomlari ham bir xil emasdir.

Raqobatda qatnashuvchi har xil iqtisodiy sub'yektlar asl maqsadi foyda olishni ko'paytirish, ishlayotgan yollanma ishchining maqsadi ko'proq ish haqi olishni ko'paytirish, sotuvchi yuqoriqoq bahoda sotish, puldor pulidan ko'proq pulni vujudga keltirish, xullas, har bir iqtisodiy faoliyat yurituvchi boyib, o'z foydasini (caromadini) oshirishdan iborat intilishdir.

YODDA TUTING!

Raqobat "kurashida iqtisodiy foyd-mehmata" layogari kishilar iqtisodiy sohalaring baracha xo jaiklarda qamashadi. Bunda eng yaxshi ishlaganlar, baracha qobiliyatni ishga solganganlar, ular kimligidaan q'iy nazar yaxshi niya, umumli mehnat bilan xarakat qizigani raqobatda yutib chiqqatish

Madaniylashgan raqobat sharoitida raqobat faqat shaxsiy va xususiy manfaatgina emas, balki jamoaniq, jamoa va davlatning birlgilidagi umumlashgan manfaatlarini ham xarakterlaydi. Shaxsiy alohidatalashgan manfaat jamoaga birlashganlarning manfaati orqali yuzaga chiqsa, unda alohida ishilovchilarning har biri yaxshi ish joyi uchun, malakali va mahoratli bo'lish uchun kurashadi, ular bir jamoada birlashgan mehnat doirasida o'zining manfaatdorlik darajasini bilib olib, boshqa jamoalar bilan sof-dil raqobatlasha boradi.

Bozor iqtisodiyotini harakatlantiruvchi kuchi hisoblangan madaniylashgan raqobat sharoitida, uning ishtirokchilari iqtisodiy, mehnat va moliyaviy resurslarni tejab-tyergab ishlatalishga, tovar va xizmat ko'rsatishlarini sifatli va ko'proq hajmida ishilab chiqarishga, xo'jalik yuritishning yangicha tashkiliy-iqtisodiy shakllaridan samarali foydalanishga va takomillashtirishga intilish moyiliga ega bo'ladir. Shu bilan raqobat mahalliy, mintaqaviy va jahon iqtisodiy aloqlarini eng unumli usullarini izlab topishga mas'uliyati bo'ladi.

Raqobat ishilab chiqarishni rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bilan bozorlardagi iste'mol tovarlarini va ishilab chiqarish vositalarini hajmimi ko'paytirib iqtisodiy o'sishni doimiy ta'minlaydi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari to'laqonli shakllangan sharoitdag'i raqobat kurashida ishilab chiqarish sohasida va xizmat ko'rsatish sohalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash va yangi turdag'i tovarlar tarkibini yangilashda innovatsiya (tovar etkazib berishning eski shartnomalarini yangisi bilan almashtirib turish) alohida ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida yangi tovar tularini ishilab chiqarish uchun sarmoya miqdorini oshirib borish va mavjud tovarlarning modellarini, sifatlarini, o'xshashlarini yangilab, ishilab chiqarish va tijorat xarajatlarni kamaytirish yuzaga keladi. Ma'lumki, ular yangi texnika va texnologiyani yangilash, izlab topish, joriy qilishni, utarga mos malakali ishchi

kuchini tayyorlashni talab qiladi. Bu jarayonni raqobat kurashida qo'llashda marketing vositasi muhim o'rin egallab, bozor iqtisodiyoti bo'g'inlarini sinchiklab o'rGANISH, tadqiqot etishni, ayniqsa, xom-ashyo, yoqilg'i bozorini, ishlab chiqarishini joylashtirish, tovar hamda xizmatlarga talab va taklif miqdorini, tarkibini chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Ulardagi tebranib turishni o'rGANIB ishlab chiqarishga joriy etadi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlangan sharoitda yirik firmalar va korxonalar raqobatni hisobga olib, ilmiy taqiqot va innovatsiya ishlari bilan doimo shug'ullanib, ilm-ma'rifatga va band bo'lgan ishchi-xizmatchilarning yangi sharoitda tayyorlash va o'ta yuksak mafakali ishchilar hamda mutaxassislarini tarbiyalashga katta ahamiyat beradilar.

Ishchi kuchi bozorida sog'lom va aqlii ishchilarini yoilab olish, ularni yangi kasbga o'rgatishga ham anchagina mablag' sarflaydilar. Bu jarayonda firmalar va korxonalar inson kapitaliga sarflangan mablag' ni qulay joylashtirish uchun insoniy omillarga ustuvor yo'nalish deb, katta ahamiyat berishi hozirgi raqobatda omimaviy tus olayotganini, ayniqsa, Yaponiya va sharqiy - janubiy Osiyo namlikatlari misolida yaqqol ko'rish mumkin. Raqobaida yutib chiqish uchun ular raqobatbop tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan firma xodimlari o'rtaida hamjihatilik, ijtimoiy nizolarga yo'l qo'ydirmaslik kabi «o'z uyim va o'z korxonam» tarzida ish me'yorlarini ta'minlashga katta ahamiyat beradilar. Bunday sharoitda tarbiyalangan va tayyorlangan xodimlar xalqaro bozor xo'jaliklaridagi raqobatda ham yutib chiquvchi kuch bo'lib maydonga chiqmoqda Shu tufayli iqtisodiyot sohasidagi raqobat iqtisodiy sub'yektlarni tabaqalashuviga olib kelishiga ta'sir ko'rsatib, foyda olish miqdorini, kapital sarmoyasi miqdorini, kredit to'lashning darajasini yerdan daromad olishni va ish haqini har xil bo'lishda aniq namoyon bo'ladi. Tabaqalashuv oqibatida ba'zilar iqtisodiy baquvvatlashadi, raqobatda yutib chiqadilar, ba'zilari zaifiashadi, hattu xonavayron bo'lib sinadi. Sinishning sababi, bu o'zini o'zi moliyatalshira olmaydigan, to'lovlarini bajarish qobiliyatiga ega bo'lmaslik va o'z majburiyatlarni bajara olmaslidir. Singan firma va korxonalar yopildi, ular sotib yuboriladi yoki iqtisodiy baquvvat korxonalarga qo'shilib ketadi.

Raqobatda sinmaslik uchun tadbirkor, ishbilarmon, tashabbuskor, chaqqon, serg'ayrat, tez fikrlovchi, ishni ko'zini biladigan bo'lishi kerak, aks holda, u sinishga moyil bo'ladi. Raqobatlashuvning muvozanatini saqlash uchun yakka hokimlikka qarshi kurash olib borish, raqobatchilar o'rtaida davlatning iqtisodiy siyosati bilan tartibga solish chora-tadbirlarini ishga solish lozim bo'ladi.

2. Raqobat turlari, usullari va shakllari. Tarixiy tajribalarning ko'rsatishicha, makroiqtisediyoqda raqobat muvozanatiga e'tibor berilgan bo'lsa u yerda ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanadi, ularga mos ravishda ishlab chiqarish munosabatlari takomilashadi, aholi farovonligi darajasi yuqori bo'ladi. Shuni nazarda tutib, bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllarini borayotgan va iqtisodiy islohotlar chucurlashib borilayotgan hozirgi sharoitda

Yoddha tuting!
Ekin raqobat xukon surjan davida raqobatni ko'rnishi ikki shaklda amal qilgan: tarmoq ichidagi va tarmoqlararo raqobat.

O'zbekiston Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida monopoliyani (yakkahokimlikni) chegaralash to'g'risida» va «O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzurida monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish qo'mitasini tashkil etish to'g'risida»gi 1-chi Farmonlarining qabul qilinishi, O'zbekiston iqtisodiyotini mustaqillik sharoitida taraqqiy ettirishga qaratilgan o'z davrida ko'rilgan chora-tadbirdir.

Tarmoq ichidagi raqobat bir tarmoq ichidagi bir xil tovar ishlab chiqaruvchi firma va korxonalar o'tasida tovarlarni ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish, sifatini oshirish va sotishning qulay sharoitlarini egallash va foydani ko'paytirish uchun kurashni bildiradi. Tarmoqdagi har bir korxonaning texnikaviy darajasi va unumdonlik darajalari har xil bo'lganligi sababli, ularda ishlab chiqarilayotgan tovarlarning individual qiymati va tannarxlari ham turlicha bo'ladi. Lekin qiymat qonunining talabiga binoan har xil individual qiymatlar o'rtacha ijtimoiy bozor qiymatidan farq qilib har xil bo'ladi. Buning asosiy sababi, tarmoq ichidagi raqobatda g'olib chiqishda yagona yo'l - bu fan-teknika yutuqlarini ishlab chiqarishga doimiy joriy qilib, mehnat unumdonligini oshirish, mahsulot tannarkini pasaytirish orqali xarajatlarini kamaytirish yo'sidir. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlashda tarmoq ichidagi raqobat fan-teknika taraqqiyotini rag'battantirish vazifasini bajarib boradi. Iqtisodiy o'strishni ta'minlashga faol ta'sir ko'sratuvchi omil sifatida raqobat namoyon bo'ladi.

Tarmoqlararo raqobat tushunchasi shundan iboratki, bunda turli tarmoqlardagi firmalac va korxonalar turli-tuman tovar ishlab chiqarish jarayonida o'zaro eng yuqori foyda olish uchun shiddatlari kurash olib borishni bildiradi. Sarflanayotgan mablag'ning xususiyati shundaki, u o'z sohiblariga to'xtovsiz foyda keltirib turishidir. Sarmoya mablag'lar egasi ularni eng foydalni sohalarga, tarmoqlarga joylashtirishga intitalilar. Bozor nimani talab qilsa, u chaqqon bo'lsa, ular shu mabsulotni ishlab chiqarib ko'proq foyda olishga harakat qiladilar. Dernak, tarmoqlararo raqobat kurashi sarmoyani eng foydalni va daromad keltiradigan tarmoqlarga va sohalarga joylashtirish uchun kurashdir. Yuqori foyda olish uchun kurash tadbirkorlarni o'z sarmoyalarini foydasini kam tarmoqdan ko'chirishga mas'uliyatini oshiradi. Foydasi yuqori bo'lgan tarmoqlarga kam foydalni tarmoqlardan sarmoyalarning oqib kelishi oqibatida, bu foydalni tarmoqda ishlab chiqarish kengayadi,

taklif ko'payadi, bozorlar mo'lko'lligi ta'minlanadi va tovarlarning me'yorashtirilgan nafl pasayib, talab darajasi pasayadi. Dastlabki davrda foyda oshib, so'ng u kamayganda, sarmoyalarni bir tarmoqdan ikkinchi tarmoqqa ko'chishi uchun firma o'z ixtisosini o'zgartiradi. Yangicha tovar tarkibini o'zgartirib, ishlab chiqarish tizimini yangilab oladi, eski ishlab chiqarish tarkibini qisqartirilib, shug'ullanadi yoki o'z sarmoyasini boshqa qo'shib boradi. Masalan, to'qimachilik firmasi o'zini stanoklar, kerakli metallar va

Raqobatning turlari

1. Tarmoq ichidagi yakka bekonliklar o'tasidagi raqobat;
2. Har xil tarmoqlardagi yakka bekonrlar;
3. Mamlikatlardagi yakka hukumroylar o'tasidagi;
4. Yakka hukmronlik va ug'ra kirmagan korxonalari o'tasidagi;
5. Mayda va o'rta korxonalar o'tasidagi raqobat.

yangi ishlab chiqarish bilan foydalni firmalar sarmoyasiga qo'shib boradi. Masalan, to'qimachilik firmasi o'zini stanoklar, kerakli metallar va

energiya bilan ta'minlashga, avtomobil firmasi esa o'zini kerakli moddiy resurslarni o'zları ishlab chiqara boshlaydi. Moddiy va mehnat resurslari raqobat ta'sirida tarmoqlar o'tasida qayta taqsimlanadi. Buning natijasidu ishlab chiqarish tarkibi va tuzilmasi yangilanadi, iqtisodiy taraqqiyot vujudga keladi. Bu to'xtovsiz jarayon rivojlanishi bilan mintaqaviy, so'ngra jahon niqyosidagi bozor shakllanishiga tarmoqlararo raqobat turki reolini o'ynaydi. Alohiba ta'kidlash lozimki, mintaqaviy va umumjabon bozori shakllanishida yakka hokimlik korxonalar paydo bo'ladi. Ular binor tarmoqda yoki muayyan bozordagi o'zinung iqtisodiy qudratni sababli narxlarni o'zicha o'rnatib olish, iqtisodiy hukmimi kuchaytirishga harakat qiladi. Ular narx-navoni hohlaganicha k'tarib, erkin raqobatni cheklab qo'yish va texnikani yanglashga intilishni susayiradi. Yakka hokimlik korxonalar raqobatni cheklasalarda uni tamoman yo'qota olmaydilar, ularga kirmagan mayda va o'rta korxonalar o'tasida raqobatni amal qilishini davom ettravyeradi.

Masalan, Amerikaning avtomobil, elektronika va boshqa konsernlari qanchalik qarshilik ko'rsatmasinlar, shu sohadagi yapon tovarlarning o'z bozoriga kirib borishiga to'sqinlik qila olmadilar, o'z navbatida AQSh kompaniyalari jahonning boshqa mintaqalarida va rivojlanayotgan mamlakatlarda, nozirgi kunda O'zbekistonda ham o'z mavqelarini mustahkamashga harakat qilmoqdalar.

Erkin iqtisodiy raqobat sharoitida raqobatning bosh usuli ishlab chiqargan tovarni raqobatlashuvchiniidan

pastroq narxlarda sotish bu usulni qo'llagan korxonalar serunum texnikani kiritishga, malakaliroq xodimlarni yollashga va mehnati samarali tashkil etishga harakat qiladi. Ushbu usul bilan individual qiyomatni pasaytirib, bozor qiyomatidan pastroq narxda tovarni sotish yo'li bilan raqobatda g'olib chiqadilar. Yakka hukmonlik sharoitida raqobat usullarini raqobatchilar o'zgartirib, yangi sharoitga moslashadilar. Bunday yangi o'zgargan shareitda narx bilan bog'liq bo'lmagan yangi usullar egallaydi.

Bu raqobat kurashida tovar sifati, uni sotish shart-sharoittarini yaxshilash va reklama va axborotlar ahamiyati oshib boradi. Raqobatlashuvchi firmalar xiltnaxil tovarlarini sotishda reklama orqali o'z belgilari va muhrlarini ko'rsatishga harakat qiladilar. Bunday sharoitda g'irrom raqobatga xos usullar ham uehrab uradi, ya'n o'zgalar belgisi va muhrlari niqobida tovar sotish ham bor. Ammc reklama orqali jahon bozorida avtomobil sotuvchi firmalar mijozlariga har bir avtomobilini mos keltrish uchun minglab texnika opyeratsiyalarini bepul bajarib beradilar. Bu esa tovar sotishda xaridorga qulaylik yaratib, raqobatda g'olib chiqishiga imkoniyat yaratadi. Iste'molchilarning mahsulot sifatiga talabi oshib borish bilan, bu yangi sharoitdagi raqobatda tovar sifatini oshirish, kafolatli va qo'shimcha xizmat ko'rsatish keng reklamalangan bo'lishi, fan-texnika taraqqiyotini ob'yektiv nayotiyligiga bog'liqidir. Bunday holat, ayniqsa, bugungi kunda yirik konsernlarga ilmiy-konstrukturlik ishlarini va tadqiqot bilan tahil qilish uchun ularda ilmiy saloniyatga ega bo'lgan ilmiy

Eslab quang'i!
Iqtisodiy faciliyat yurituvchi
sub'etalar raqobatning ilk usulidan narx
vo sitasida ya narxdan foydalanmay
raqobatlashuvchidan keng foydalan b xo'jalik
yuritindan

laboratoriylar, kashfiyot patentlari to'planganki, ular raqobat qobiliyatini oshiruvchi muhim omil bo'lib kelmoqda.

Narxdan foydalanmaydigan raqobatdagilar ko'proq yashirin tus oladi. Aslida undan sir saqlagan holda foydalaniadi. Narx vositasidagi raqobat jahon bozoriga ham kirib kelgan. U yerda narx bilan raqobat qilish po'lat, gazlama, elektronika, kimyoviy va qishloq xo'jalik mahsulotlari sotish bozorida yaqqol ko'rindi.

Madaniylashgan raqobat usullari qo'llangan hozirgi zamon sharoitida g'irrom raqobatga (josustik, yangilikni o'g'irlash, iqtisodiy tanglikka olib keltirish kabilarga) qonun-qoidalar orqali tadbirlar belgilanadi. Xaridorlar huquqi kengaytirilgan bo'lib, ularga keng qulayliklar berish bilan raqobat avj oldirilgandir. O'zbekistonda ham iste'molchilar huquqini himoya qiluvchi qonun qabul qilinib, raqobatga imkoniyat yaratilgan.

3. Mukammal va nomukammal raqobat, monopoliya va uning oqibatlari.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlangan tizim sharoitida va turli xil iqtisodiy sharoitlarda raqobat jarayoni yo'z beradi. Bunday sharoitlar firmalar va korxonalar sonining ko'pligi, mahsulotlar turlari, narx-navo ustidan nazorat, har xil sohalarda yakka hokimlik darajasi, axborot olish imkoniyatlarining

V Odda tuting!

Bozor iqtisodiyoti tizimidan mukammal va nomukammal deb ahuwchi ikki tur raqobatga bo'linadi va shundan asosida raqobatlar farqlanadi.

narksiz raqobatning borligi yoki yo'qligi, har xillik darajasi bilan xarakterlanadi. Mayjud iqtisodiy hayotda bozor tizimi xilma-xil bo'lib, raqobatga ta'sir etishni yuzaga chiqaradi.

Mukammal raqobatda bir xil mahsulot ishlab chiqaradigan ko'plab bo'lib, ularning kurash doirasi keng, boshqasiga kirish hamda axborot olish

mayda va o'rta korxonalar mayjud ular bir tarmoqdan chiqish va erkinligi kafolatlangan bo'ladi. Yana bir xususiyati, ular bir xil mahsulot ishlab chiqarib, mutlaqo mustaqil holda ish yuritayotgan ko'p sonli sotuvchilar mavjud bo'ladi. Tovarlar bir xil bo'lgani uchun mahsulot sifatida farq bo'lib, mahsulotni sotish shart-sharoitlarini yaxshilash va reklama qilishning ahamiyati oshib boradi. Ular sotishdagi imtiyozlarni qo'llab, narksiz raqobat usulidan bora olmaydi. Chunki mukammal raqobatli bozorda narx talab va taklif asosida shakllanib, barcha sotuvchilar bu bilan hisoblashishga majburdirlar. Sotuvchilar mayjud narxlarda sotishga majbur bo'lib, narxni oshirishga ta'sir eta olmaydilar.

Nomukammal raqobat - bu ma'lum darajada cheklangan raqobatni anglatadi. Monopolistik (yakka hukmronlik) raqobat, oligopolyva sof yakka hukmronlik raqobatlaridir. Ularni oldinroq bozor turlari sifatida ko'rib chiqilgan, endi esa ularni raqobat kurashi jihatida xarakterlaymiz. Ularni amaliy mashg'ulotda chuqurroq tahlil qilib chiqamiz.

A) Yakka hukmronlik - monopolistik ko'p sonli uncha yirik bo'Imagan ishlab chiqaruvchilar bo'lib, bir xil bo'Imagan, lekin o'xshash tovarlarni iste'molchilarga taklif etadi. Bu bozor tizimining farqi shundaki, unda tovar ishlab chiqaruvchilar ko'p sonli bo'Imagan uchun til biriktira olmaydilar. Nomukammal raqobatda

qatnashuvchi har biri bozorning ma'lum bir qismini nazorat qilgani uchun uning bozor narxiga ta'siri cheklangan bo'ladi. Firmalar narxlarni oshirishiga malifiy harakat qiladi va bozorga ta'sir o'tkazolmaydi.

B) Oligopoliya raqobati sharoitida raqobat kura hida oz sonli ishtirokchilar bo'ladi. Tovar va xizmatlar bozorida kam sonli firmalar hukmronlik qiladi va oligopoliya raqobati mavjud bo'ladi. Oligopoliya (ozginadan so'ish) raqobati hukmron tarmoqlarda ham standartlashgan, bu u tabaqalashgan mahsulot ishlab chiqaradi. Standartlashgan mahsulotlarga po'lat, rux, mis, alyuminiy, qalay, tsement, texnik spirt kabi moddiy shakldagi aniq mahsulotlar kiradi. Tabaqaqalashgan mahsulotlarga har turli islo'mol suyuqlari (turli rusmdagi avtomobillar, kir yuvish mashinalari, sigaretlar, maishiy-elektro asboblar) kiradi.

Oligopoliya xos tarmoqlarda yirik 3-4 firma mahsulot ishlab chinarishning asosiy qismini nazorat qiladi. Masalan, AQSh avtomobil sanoatda yirik ochlik - «Jeneral motorz», «Ford», «Krayslyer», hissasiiga sotilgan avtomobilarning 90 %, Yaponiyadagi «Toyota», «Xonda», «Nisan» kuchi avtomobil kompaniyalari tashkil etidi.

Oligopoliya tarmoqlarga yangi firmalarning kirib kelishi qiyin. Chunki ular bilan raqobatlashuv uchun g'oyat katta mablag' zarur bo'ladi, u ko'pchilikda bo'lavyermaydi. Zo'r bellasha olgani uchun o'igopoliya bor joyga faqat kuchli firmalar kelishi mumkin. Chunki ular racibi «o'ygan to'siqlarni engib o'ta oladi Ammo bundayler esa kam sonli bo'ladi. Bunga misol bo'lib, jahona 26 o'ringa ega bo'lgan, Markaziy Osiyoda yagona «UzDEU». Asaka avtomobili zavedi kirib keldi. Demak oligopoliya raqobati cheklangan bo'ladi. Sof yakka hukmronlik sharoitidagi raqobati tarmoqda faqar bitta mansulot ishlab chiqaruvchi firmanın yagona faoliyat ko'rsatishi bilan xarakterlanadi. Bu yerda butun bir tarmeq faqar bitta firmadan iborat bo'ladi, uning ishlab chiqaradigan mahsuloti g'oyat noyob bo'lib, uning yaqin o'xshashi va o'tmini bosadigani bo'lmaydi. Masalan, Amerika qanotli raketasi, Rossiya M-8 vyertolyoti va boshqalar.

O'zlashtirish uchun nazorat savollari.

1. Raqobatning mobiyati va maqsadi nima?
2. Raqobatchilik munosabatlarning rivojlanishi qanday bosqichlardan iberat?
3. Raqobat shakllarini aytинг va ularning har biriga xos belgilarinini ko'rsating.
4. Tarmoq ichidagi va tarmoqlararo raqobatning farqi nimada?
5. Mukammal va nomukammal raqobat deganqa nimani tushunasiz?
6. Narxning iqtisodiy mazmunini uning vazifalari orqa tushuntiring.
7. Narxning asosiy turlarini aytинг.
8. O'zbekistonda antimonopol va narx siyosati qanday a'malga oshirilmoqda?

Adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z tarajqiyoti va istiqlol yo'lib» T.: 1992y. 1-bo'lim.

- Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va turaqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 bb.
- Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
- Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat mustaqilligining 19 yillik bayramiga tayyorlarligi haqida Qarori. 2010 yil 30 iyung'. «Xalq so'zi» gazetasi, 2010 yil 1 iyul.
- Karimov I. Jahan moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 bb.
- O'Imasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma Farg'on'a -2007.
- Sharifxo'jaev M., O'Imasov A. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 1995y. 1-bob.
- Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxajaeva M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. Gl-1.
- Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.

9- Mayzu: Tadbirkorlik faoliyatি.

REJA:

- Tadbirkorlik tushunchasi, mohiyati va belgilari.
- Tadbirkorlik shakllari
- Tadbirkorlikning huquqiy va sarmoyaviy asoslari.
- Tadbirkorning shaxsiy xususiyatlari
- Tadbirkorlik faoliyatida biznes reja.

Mayzuning maqsadi:

Tadbirkorlik tushunchasi va mohiyatini tahlil qilish hamda uni tashkilash, tadbirkorlik g'oyasini tanlash va asoslashni o'rjanish.

«Tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish - davr ta'sib»

TAYANCH IBORALAR

Tadbirkorlik, tadbirkorlik faoliyati, tadbirkorlik sub'ekti, tadbirkorlik ob'ekti, tadbirkorlik belgilari, tadbirkorlik erkinligi, foyda ko'rsish daromad olish, tadbirkorlikning asosiy omillari, tadbirkor sarmoyasi.

1.Tadbirkorlik tushunchasi, mohiyati va belgilari. Bozor munosabatlarni rivojlantirishning asosiy elementi mumtoz tadbirkorlik tushunchasi ijtimoiy iqtisodiy hodisa sifatida keng ijtimoiy munosabatlarni o'z ichiga oladi.

“O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risidagi qonun”ga muvofiq “Tadbirkorlik, mulkchilik sub'yeklarining foyda olish maqsadida tavakkal qilib va mulkiy javobgarlik asosida, amaldagi qonunlar doirasida tashabbus bilan iqtisodiy faoliyat ko'rsatishidir”.

MUAMMO:

Bozor iqtisodiyotga o'tish davrida tadbirkorlik faoliyatini tushk'il etish va tadbirkorlar sinfigi saabillantirish.

Tadbirkorlikni iqtisodiy ob'yeqt va suz'ytalaridan boshlab o'rganish kerak.

Tadbirkorlik sub'yektlari bu davlat jamoasi va xususiy korxonalar, tashkilotlar shu bilan birga xususiy yoki yakka shaxslardan.

Tadbirkorlik ob'yekti avvalo ma'lum isted'di faoliyatdir, Chunki tadbirkorlik ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar va shunga yarasha daromadda moddiylashadi. Daromad faoliyatining tashkiliyligi, uning omillari yig'indisidan uddaburonlik bilan foydalanishga bog'liq bo'ladi.

Tadbirkorlikdagi mustaqillik avvalo, erkin holda mustaqil ravishda bir qaronga kelish imkoniyatini beradi, bu qarci bozor mexanizmini harakatini ta'minlaydi. Ma'lum sarincayaga ega va istagi bor shaxs o'zining tijarat ishlari yoki ishlab chiqarishini tashkil etishi mumkin. Chunki ishlab chiqarish resurslari ya ni ishlab chiqarish vositalari va ish kuchini bozorda sohib o'ish mumkin. Nima ishlab chiqarish, kimiga se'sish, qaysi bahoni belgilash kabilalar erkin tarzda bozor holatini e'tiborga oigan holda tadbirkor tomonidan hal ztiladi. Lekin tadbirkorlaleni soddalashurib bo'lmaydi, ya'n hamma narsa mumkin

YODDA TUTENG!

Tadbirkorlarning shaxslari quyidagiqlardan iborat:

- Yerka mafsihdagi faoliyat;
- Yolalma mehnati jaib etish usulida aralig'i oshiriladigan tazhirkorti;
- Bir guruh fejarolar, xaridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan jamiye tadbirkorligi yoki hamkorlikdagi tazhirkorti;

deb ish tutib bo'lmaydi. Har bir tadbirkor buturlay yakkala emas. Bozor iqtisodiyoti ko'pchilik faoliyati yakunidir. Shuning uchun tadbirkorlik bozorning qattiq talablaridan, mexanizmlari ta'siridan holi bo'la olmaydi. Tadbirkorlikda mustaqillik bilan iqtisodiy manfaatdoriлик ajralmas holda bog'langandir. Daromadni, foydani yuqori darajaga yetkazish tadbirkorlik faoliyatining belgilovchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Boshlungan ish, uning kengayib o'zgarib borishi dastavval shunga bog'liqdir, zamona viy tadbirkorlikda ijtimoiy masalalarga aralashish, jamiyatdagi ijtimoiy muaminolarni hal etishda ishtirok etish ham kuzatiladi.

2. Tadbirkorlik shakllari. Tadbirkorlik shakllarining o'ziga xos xususiyati bo'lib, iqtisodiy faoliyat yurgizishda, mehnati tashkil qilishda yakkala tartibda.

E'TIBOR BERING!

Tadbirkorlik xejali yuritish usuli sifatida virgenchi umumiyl belgilanga ega. Bu urtaq asosan quyidagilarni kirish mumkin:

- a) mulkty munosabatning ishtirokchisi bo'lib ishlab chiqarish omilining burchasiiga yoki ba'rei bireiga yaratilgan tovarlarga egalish qilish;
- b) iqtisodiy erkinlik xo'jalig fooliyati turini tanlash, uni resurs uchun tashkil etishi, oldi-rotidi ishlarini yuritish, ishlab chiqarishni boshqarish orki niqli;
- c) iqtisodiy xatt haraqatlar uchun ma'suliyatni o'z zimmariga olishish matjasisiga jevob berish, tavakkal qisib ish yurita olish, iqtisodiy xatterni ishga qo'shish;
- d) foyda olishga, intish, foydaga erishish chora mabdarlarini ko'rsatish, olingan foydani o'z bilgancha ishlashish, rizorat siriga ega bo'lish, halo ricebaitda qilishish.

yollanma mehnati jaib etish asosida, harakorlikdagidagi tadbirkorlik shakllarini o'ziga qamrab oldi.

Tadbirkorlik shaklini yakkala tartibdagi faoliyat asosida amalga oshirish deganda mulkchilik sub'yektlarining o'zi mustaqil tarzda iqtisodiy faoliyatining yoki bu turi bo'yicha tadbirkorlik bilan shug'ullanish tushuniadi.

Bu shakldagi tadbirkorlikni amalga oshirishda sub'yekt sifatida faqat fuqarolar qamashadi. Fuqarolarning yakka tartibdag'i mehnatiga asoslangan tadbirkorlik shakli ham eng ko'p qo'llanishi tufayli ularga har tomonlama yordam ko'rsatish ayniqsa muhimdir.

Yakka tartibdag'i mehnat faoliyatini xususiy tadbirkorlik shakllaridan biri bo'lib, fuqarolar bunday faoliyat bilan yuridik shaxs (o'z mulkiga ega muhtoj, birkirtrib qo'yilgan mol mulkiga nisbatan to'la xo'jalik yuritish yoki opyerativ boshqarish huquqiga ega muhtoj, o'z huquqlariga ega bo'ladigan, sudda davogar va javobgar bo'lib qatnasha oladigan tashkilot) maqomini olmasdan shug'ullanadilar. Bunday tadbirkorlik faoliyatini b'lan shug'ullanishi uchun tuman, shahar hokimiylari tomonidan ruxsatnomasi beriladi.

Xususiy tadbirkorlik bu amaldagi

VODDA TUTING!

Tadbirkorlik kishilar (mulkchilik sub'yektlari)ning moddiy va pul mablag'lari (kapitalni) amalda harakarga ketirib, daromad topish mo'jalangan iqtisodiy faoliyatidir. Tadbirkorlikda yaratuvchilik faoliyatini orqali daromad olinadi. U mavzum narsa emas, balki aniq maqsadiga qaratilgan faoliyat bo'lib aniq shaxslar xatti harakatida namoyon bo'лади

K'libor bering?

- Xususiy korxonalar xodimlarining yorma ravishida o'aro turadigan hamda tomonlarning huquq majburiyatlar bayon etilgan mehnat shartnomasi asosida ishga yotildi va yollanib ishlavchilar soni quyidagi ko'rnatkichlardan oshinligi kerak:
- samoat va qur'ishda 200 kishigacha;
 - iahlab chiqarish sonalarining boshqa tarmoqlarida 50 kishigacha;
 - noishlab chiqarish tarmoqlarida - 25 kishigacha;
 - chakana saydoda - 15 kishigacha;

xonunlar doirasidagi tashabbuskorlik xo'jalik faoliyatini bo'lib, bu faoliyatni fuqarolar shaxsiy daromad olish maqsadida, tavakkal qilib, mulkiy javobgarlikni o'z zimmasiga olib, ishlatish uchun odam yollab amalga oshiradi.

Xususiy tadbirkorlik yuridik shaxs maqomini olmasdan shug'ullanadigan yakka tartibdag'i tadbirkorlik faoliyatini ham o'z ichiga oidi. Xususiy tadbirkorlikning mulki davlat, jamoa yoki korxona mulkinining hammasi yoki bir qismi fuqaroga

o'tkazilayotganda yoki u o'z shaxsiy jamg'armalari va bankdan olingan qarzlar hisobiga bu mulknini sotib olgan holda tadbirkorni o'z mulki asosida vujudga keladi.

Hamkorlikdagi tadbirkorlik shaklida mulkchilikning turli sub'yektlari qatnashishi mumkin. Hamkorlikdagi tadbirkorlik asosida birinchidan yuridik va jismoniy shaxslar o'z mulklarini, ikkinchidan esa mulkiy huquqlarini birlashtirish kerak. Bunda mulkchilik sub'yektlarining turli xil bo'lishiga qaramasdan bitta iqlisodiy tadbirkorlik faoliyatini maqsad qilib qo'ygan holda mol-mulki nisbatan egallash, foydalananish, tasarruf qilish huquqlarini amalga oshiradi.

Ishlab chiqarish yo'nalishidagi tadbirkorlar tovar yaratish, xizmatini bajarish, o'xborot to'plab berish, xaridorning ma'noviy qadriyatlarga muhtoj ehtiyojini ta'minlash kabi faoliyat bilan shug'ullanadilar. Bunday ishlab chiqarish yoki xizmat turi bevosita amalga oshiriladi.

Tijorat faoliyatini yurituvchi tadbirkorlar tovar-pul munosabatlariiga oid savdo-sotiq va bitimlar tuzish bilan shug'ullanadilar. Asosiy vazirlar tovari sotish, iste'molchiga xizmatlar ko'shatishdir.

Moliyaviy va tadbirkorlikda tadbirkortning o'zi qimmatbaho qog'ozlarni tashkil qilish mumkin. Moliyaviy tadbirkorlik valyuta va qimmat baho qog'ozlarning ist'emolchiga to'la sotish bilan yakunlanadi.

3. Tadbirkorlikning huquqiy va sarmoyaviy asoslari. Tadbirkorlikning huquqiy va sarmoyaviy asoslari, omillarning ahamiyati kattadir.

Avvalo tadbirkor bo'lishi uchun huquqiy muhit zarur. Tadbirkorlik uchun erkin iqtisodiy faoliyat yuritish, tijorat bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lish, tadbirkorlik kafolati kerak. Shuning uchun ham bozor munosabatlariiga o'tishda tadbirkor huquqiy himoyaga muhtoj. "O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolotlari to'g'risidagi" qonun bu borada eng ahamiyatlari bo'lib, u tadbirkorlik faoliyati uchun yo'l ochadigan huquqiy asosdir. Tadbirkorlikke sharoit yaratib beradigan qilim yana "O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida"; "Xususiy mulk to'g'risida"; "O'zbekiston Respublikasida korxonalar to'g'risida" kabi qonunlar tufayli yuzaga kelmoqda.

Huquqiy muhit tadbirkorlikka oid qonunlar ijrosiga qaratilgan qaror, farmonlar tufayli mustahkamlanmoqda.

Birinchisi uning erkin faoliyati, jamiyat va jamiyat a'zolari bilan muhtoj erkin munosabatlarni ta'minlash bilan bog'liqdir. Dardonac olishning chegaralananmasligi, resurslardan foydelanish, ish uchu yollash erkinliklarni ta'minlash tadbirkor uchun juda ahamiyatlidir. Eng muhimni huquqiy masala tadbirkorlikning rauh munosabatlardagi mulk va sarmoyalar hajmining chegaranmasligidagi erkinliklardan iboratdir.

Tadbirkor huquqiy muhitining ikkinchi omoni uning jamiyat oldidagi va inson huquqlari, turmush-sharoitlari bilan bog'angan ma'buriyatlardan iboradidir (soliq to'lash, ekologiyani saqlash).

Shunday qilib, tadbirkorlikning huquqiy muhiti deganda unga taalluqli huquqlar va ma'buriyatlar yig'indisini tushunemiz.

Tadbirkorlikda huquqiy muhitining yuzaga kelishiда davlatning roli asosiy bo'lib, zaruriy qonunlar chiqarish, ularning ijresini ta'minlashdir.

Tadbirkorlikdagi ikkinchi muhim omni sarmoyadir, ya'n u sarmoyador bo'limasa, o'zi mustaqil ish tashkil eta olmaydi.

Har bir tadbirkor ish bajarish uchun avvalo ma'lum miqdorda zarur xususiy sarmoyaga ega bo'ishi kerak. Busiz uning xo'jalik yuritish javobgarligi, shaxsий jonkuyarligi haqiqiy va bozor sharoitida ish yu'ituvchi tadbirkor sohibki

ESLAB QOLING!

Tadbirkorlik is thei tijorat, ishlab chiqarish yoki
moliyaviy yo'calishlarda amaliya oshirishni
mumkin.

E'tibor berling!

Tadbirkorlik faoliyat uchun
zaruriy huquqiy ishlashning ikki
tomoiri masjed erkinlik va
ma'buriylik

YODDA TUTING!

Sarmoya o'z markasi
bilan achi xil bo'ishi
mumkin. Xususiy,
qarz-kredit, yig' ma va
qa'shona sarmoyalar

darajasida bo'lmaydi. Shuning uchun avvalo boshlang'ich sarmoya jamg'ariladi, so'ngra uni qarz mablag'i bilan to'ldirib kichik bo'lsa ham korxonalar olib ish boshlanadi. Tadbirkorning ishlataladigan sarmoyasida qarz katta o'rinn egallaydi va odatda uning hissasi xususiyidan katta bo'ladi. Bu ayniqsa olingan sarmoya va investitsiyaga taalluqlidir. Shuning uchun ham muvaffaqiyatlari ish yuritish uchun keng tarmog'i va katta mablag'ga ega muhtoj banklar tizimi bo'lishi zarur.

Uchinchi xil sarmoya ya'ni yig'ma yoki qo'shma sarmoya xususiy sarmoyalar asosida paydo bo'ladi. Bu asosan koopyerativ korxonalar, hissadorlik jamiyatlariga taalluqlidir. Chunki bular o'z sarmoyalarni birlashgan holda qo'shma kapital paydo qiladilar va birgalikda ish ko'radilar.

Bu sarmoya xilining shakllari ko'p va miqdoran asosan mayda va o'rta kapitallarni tashkil etsa, aksiyali kapitallar, korporatsiya kapitallari juda yirik bo'lishi mumkin. Yakka holda bu sarmoyalar mustaqil ish boshlash imkonini bermasa, yig'ilganda zaruriy kapital miqdori yuzaga kelib, kapital muhtojligi muammosini hal qilib beradi.

Tadbirkortlik sarmoyasini shakllanishida davlatning ahamiyati, uning bu jarayonga e'tibori kattacir. Chunki agar mulki bo'lsa, inson o'zini mustaqil va erkin sezib, kefajakka ishonch bilan qaraydi, mulki bor hududni Vatan deb biladi. Prezidentimiz Islom Karimov aytganidek, bozor iqtisodiyotini qurishda, kelajakda buyuk davlatni yuzaga keltirishda mulkdorlar sinfi muhim rol o'ynashi va bu sohadagi muvafaqqiyatlarga erishishda etakchi bo'lishi kerak.

4. Tadbirkorning shaxsiy xususiyatlari. Tadbirkorlikdagi muhim omil bu tadbirkorning shaxsiy xususiyatlaridir. Tadbirkor bo'iish uchun tashqi holatdan tashqari saqat shaxsan o'ziga bog'liqlik tomonlari borki, sarmoya va huquqiy muhit to'la mavjud muhtoja ham busiz u haqiqiy tadbirkor bo'la olmaydi. Bu uning ishbilarmonlik, tijorat qobiliyatidir.

Ishbilarmonlik juda keng tushunchaga ega. Bu avvalo, nazariy va amaliy bilimlar yig'indisi bo'lib, bunda birinchi navbatda, iqtisodiyot asosini, aynan bozor iqtisodiyotini bilish zarur. Ma'lumki, iqtisodiyotni tushunmay, bozorning farqiga bormay turib tadbirkor bo'lish mumkin emas. Tadbirkorlar bozor iqtisodiyotining ijodkorlaridir. Chunki ujar oddiy ijrochi emas, balki bozor iqtisodiyoti, uning munosabatlari, mexanizmlariga ijobiy yondashuvchilar, rivojlanitiruvchilaridir, bozor to'g'risidagi tushunchani kengaytiruvchi, uning turlilagini ta'minlovchi real holatini boyituvchi shaxsardir.

E'TIBOR BERING!

Bozorri o'z vaqtida sezib borish, uning holatini oldindan xo'ra bilish, bozorning yertangi talab darajasida ish ko'rish har tomonlarma bilimdon, sezgir, o'tkir bo'lishni talab etadi. Bu aholi turmush darjasini, daromadlar harakati, turli tabaqadagi aholi talabining o'zgarib borishini oldindan bilish va barcha ishlab tijorat faoliyatini shu holatga moslashgan holda o'zgarib

Tadbirkor
shakllanishiga bir
qator omillar ta'sir
etadi.

Ma'lumoti, xarakteri,
olaliyi ta'sir, oldingi ish
va hayotiy tajribasi, o'z
ishiga munosabati,
rejalari.

chiqarish,
borish uchun

intilish demakdir.

Buning uchun tadbirkor har tomonama bilimdon bo'limg'i zarur. Shundagina u mazmunan ishbilarny bo'lishi mumkin. U zamontaviy texnika, texnologiya, tashkilotchilik, bilimdonlik da-sasida bo'lmasa, orqada qoladi, Raqobatga bardosh bera olmaydi va bozor ichtiroketi sifatida yuqori darajaga erisha olmaydi.

Tadbirkor ish yuritish sohasida barcha emil, chora-tadbir, voqeqlika bir xil munosabatda bo'lib, hammasini o'z diqqat markazida tutu bilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Bulardan tashqari, tadbirkor haqiqiy inseniy qibiliyatlari va xususiyatlarga ega bo'lishi kerakki, u haqiqatdan ham ish boshi, tashkilotchi, boshqaruvchi, ko'pchilikni birlashiura olish qobiliyatiga ega shaxs bo'lishi zarur. Amaliyotda o'z shaxsiy manfaatini xalq manfaati bilan bog'lovi, xalq uchun zarur ishlarni o'z hisobiga bajaruvchi, homiylik qiluvchi tadbirkorlar juda ko'p. Har tomonlama ilg'or, yuqori madaniyatli, xalqparvar va xalq olcida katta obro'ga ega badaylat tadbirkor-sohibkorlar, ayniqsa rivojlangan iqtisodiyoti yuqor darajadagi mamlakatlarda oddiy holatidir.

Bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayonida yuqori malakali tadbirkorlarga ega bo'lish uchun ma'lum ishlarni amalga oshirish kerak. Bu avvale mutaxassislar tayyorlash, o'qitish va o'qish jarayonlarni shunga qaraish demakdir.

Mainlakatlarda bu sohada juda katta ishlari olib borilmoqda va mutaxassislar tayyorlashda muhim o'zgarishlar yo'z bermoqda. Tadbirkor-biznesmenlar tayyorlash kengaytirilmokda, etakchi mamlakatlarda o'qishga minglab yoshilar yuborilmoqda. O'qish, o'qitish, mutaxassislar tayyorlash bozor talabi asosiда qayta ko'rilmoga.

5. Tadbirkorlik faoliyatida biznes reja. Tadbirkorlikning asosiy tarkibiy qismalaridan biri biznes-rejadir. Har qanday ish reja asosida bo'lsa muvafaqiyat keltiradi. Oldindan zarur hisob-kitoblar qilinib nikoniyatlar to'la e'tiborga otinsa, o'ylangan ish ustida to'la tasavvur hosil qilinsa, uni amalga oshishiga ishoch hosil qilinadi va uni bajarish uchun dadil kirishiladi. Bunday tomonlar biznes-rejada o'z ifodasini topishi kerak.

E'tibor berling:

Biznes-rejanning ikki tomonlama abaniyati bo'lib bo'ekki va tashqi zaruriyatlardan kelib chiqadi. Chunksi u birinchidan, tadbirkorming o'z e'ski imkoniyatlerini baholay b'ishiga, faoliyatning maxqul usullarini belgilashiga yordam beradi va shu bilan birga fani tadbirkor uchungina emas, balki korxonadagi barcha xizmatcilarida to'la isboncha hosil qilishga, ikkinchidan, tashqi aloqalar o'matishga xarm yordam beradi. Materiallar, energiya va son asbyo yetkazib beruvchilar, banklar bilan iqtisodiy aloqalari bo'ishi achiun u avvalo real haqiqatdan kelib chiqadigan biznes-reja bo'lishi kerak.

Biznes-reja tadbirkorlik uchun shu tufayli zaruriyat bo'lib hisoblanadi. Har qanday korxonani tashkil etish sohasidagi faoliyat real, amaliyoti, o'zida ak etirradigan, barcha ish turlarini bajarishni ta'minlay oladigan biznes reja tuzishdan boshlanishi kerak va u ish jarayonida o'zgartirib borilishi mumkin.

Yangi korxonaning hayotiyligini belgilovchi uch garnih moliyaviy ko'rsatkichlar mavjud:

- birinchi uch yillik uchun daromad va surʼajat istiqboli;
- shu muʼtadil ichindagi raʼed pul istiqboli;
- joriy vestidagi korxona balans hisoboti va korxonaning kelajakdagi bir yilga moʼjizlangan aktiv va passiv holatlari balans.

Biznes-reja boʼlajak korxonaning faoliyat hajmi va ish koʼradigan soha xususiyatlariga toʼla bogʼliq holda tuzitadi. Shunga koʼra korxonaning katta-kichikligi, kengayishi muhimligi va qaysi tarmoqqa taalluqliligi bu rejada oʼz aksini topishi kerak. Chunki faoliyattdagi barcha tomonlar ish hajmi va ish sohasiga bogʼliqdir. Faoliyat asosi muhtoj mahsulot xili, turi belgilovchi omil sifatida yuzaga chiqadi.

Ishlab chiqarishda yoki savdoda ish qurish boshqo-boshqo texnologiya va tashkilotchilikni talab etadi, shuningdek, ishlab chiqarish tarmoqlarining talab va xususiyatlar turlichadir. Shuning uchun ham ularning biznes-rejalari ham bir xil boʼlmaydi.

Mahsulot murakkabligi ham biznes-rejaga taʼsir etadi. Uning darajasi yuqori boʼlsa, korxonaning ichki va tashqi aloqalarining murakkabligi oshadi va ancha keng boʼladi, ish turlari hajmi ham yuqori boʼladi. Bularning barchasi albatta biznes-rejada oʼz aksini topadi.

Biznes-rejani tuzishda axborotning taʼsiri juda kattadir. Bu avvalo talab, taklif, moliya kabilarga taalluqlidir. Mavjud talab hajmi va korxonaning ishlab chiqarish va moliyaviy chtiyojlarini aniqlash axborotisiz biznes-reja mazmunsiz boʼladi. Ishni umuman korxona ochishdan oldin maqsadni aniqlashdan boshlash talab etiladi. Chunki biznes-reja va faoliyat shu maqsadni amalga oshuviga qaratilgan boʼladi. Masalan, tikuv korxonasi ochlilishi koʼzda tutilgan boʼlsin deylik. Bunga aniqlik kiritish zarur. Chunki tadbirdorlikka uyda tikilgan kiyimga talab mavjudligi va ishti kengaytirishga turki boʼlishi mumkin. Lekin yakka buyurtma yoki ommaviy buyurtma asosida ish tashkil qilinadimi bu oldindan aniqlangan boʼlishi kerak. Chunki bularning mijozlari va ish texnologiyasi bir xil emas. Yakka buyurtma faqat individual mijoz uchun va yakka kiyim tikish texnologiyasi asosida tashkil etiladi. Ommaviy buyurtma ham magazinlar buyurmasiga asoslanadi. Lekin buning mijozni aniq bir shaxs deb boʼlmaydi, balki umumi xandor qatoridagi shaxslar boʼladi. Shuning uchun oldindan donalab yoki ommaviy kiyim tikish korxonasi boʼlishini belgilab ish boshlash talab etiladi va axborot yigʼish shu maqsadga erishish yoʼnalishida boʼlishi maqsadga muvoqiqdir.

Talab holatiga bogʼliq axborot tadbirdorlikning ishlab chiqarmoqchi muhtoj tovar yoki xizmat sohasini tanlash uchun kerak boʼladi. Bunday axborotni tadbirdor oʼzi yigʼishi yoki maxsus tashkilot, maxsus jurnallarga murojaat qilish orqali olish mumkin. Tarmoq birlashmalari, hukumat hisob oylari, ilmiy jurnal maqolalari kabilardan qimmatli axborotlar olish mumkin. Bozorning potensial hajmi toʼgʼrisidagi maʼlumotlar marketingga taalluqli biznes-reja qismini asoslashga yordam beradi.

Shu bilan bunday axborotlar raqobatga firmalar, savdoning qo'shimcha bahosi darajasi, bozor harakati va o'sish istiqbali kabi rau'lumotlar bilun to'ldirish kerak.

Ishlab chiqarishga oid axborotni olsak korxonaning ishlab chiqarishini belgilash uchun kerak bo'ladi. Bunday axborotni xuddi shunday mahsulot yetishtirayotgan korxonalarga bevosita murojaat etish yo'li bilan olinsa bo'sladi. Bunda albatta, quyidagilarga e'tibor berish zarur:

Korxonaning o'ziga yoki subpdudratchilarga topshiriladigan ish xili, material va xom-ashyo miqdori va bahosi, ularni ta'minlovchi firmalarning nomi, manzili, jihatlar va ular bilan ta'minlovchilar to'g'risidagi to'la ma'lumotlar, mehnat resurslariga oid ma'lumotlar (ish joyi, hunarlar xili, miqdori, ularni tayyorlash imkoniyati) bino va inshootga taalluqli to'le ma'lumotlar, ustami, xarajatlarni mahsulot, boshqaruva xarajatlari, elektr va suv xarajatlari. Bunday ma'lumotlar tadbirdor va investor uchun albatta kerak bo'ladi.

Moliyaviy axborot bo'lajak korxona faoliyatining moliyaviy tomonlarini baholash uchun zarurdir. Bo'lajak korxonani qurish, ishga solish, boshlang'ich davrda moliyaviy qo'llash va umuman sarflangan sarmoyalarni qaytarish bilan birga loyihaning rentabellik darajasi aniqlanadi.

Biznes-rejani tuzish tadbirdorning ma'lum vaqtini, tajribasini va bunday ishga tayyorgarlik raqobatbardoshlik darajasini talab etdi.

O'zlashtirish uchun nazorat savollari:

1. Nima uchun bozor munosabatlari sharoitida tadbirkorlik va kichik biznesga katta e'tibor berilyapti?
2. Prezident I.A.Karimovning shu masala yuzasidan qaysi asarlari, nutqlarini keltira olasiz?
3. I.A.Karimovning «Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish - taraqqiyotgarovi» degan iborasini qanday tushunasiz?
4. Tadbirkorlik tushunchasini ta'riflang.
5. Tadbirkorlikning belgilari va shakkiali nimalaridan iborat?
6. Tadbirkorlikning huquqiy va sarmoyaviy asoslarini aytинг.
7. Kichik va o'rta biznes korxonalarini qanday ustavor uchun idarga ega?
8. Kichik va o'rta korxonalar mezonlarini aytинг?
9. Tadbirkorlik g'oyasi deganda nimani tushunasiz?
10. Biznes reja nima?

Adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyeti va istiqloj yo'li» T.: 1992y. 1-bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag' usida: xavfsizlikka tahlid hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 bb.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotni modernizatsiyalash va islot qilishdir.

- Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 16 yil mustaqillik yo'llari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi 2007 yil 30 avgust. «Xalq so'zi» gazetasi, 2007 yil 31 avgust.
- Karimov I. Jahon mollyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. T.: «O'zbekiston», 2009.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 y.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002 y. 1-bob. 8-33 bb.
- O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.
- Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxujacova M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. Gl-1.
- Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.
- G'ofurov A., Abdurahmonova M. Kichik xo'jalik tadbirkorlik sub'yektlari rivojlanish xususiyatlari. Farg'on'a -2008.

10- Mayzu. Korxona (firma) xarajatlari va foydasi; tarkibi, shakllanishi va taqsimlanishi.

Reja:

- Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va uning tarkibi.*
- Ishlab chiqarish xarajatlariiga ta'sir etuvchi omillar.*
- Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning asosiy yo'nalishlari va iqtisodiy samaradorlik.*
- Zarar qurish va oankrotlik*
- Foydaning mazmuni, me'yori, massasi va taqsimlanishi, ishlatalishi.*

1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va uning tarkibi. Milliy iqtisodiyotdag'i ishlab chiqarish birlklari (korxona) o'z faoliyati natijalaridan ko'proq darornad olishga harakat qiladi. Har qanday korxona nafaqat o'zining tovarini ancha yuqori baholarda sotishga, balki mahsulot ishlab chiqarish va uni sotishga qilinadigan sarf-xarajatlarni kamaytirishga ham intildi.

Tovarlarни sotish baholari aseson korxona faoliyatiga bog'liq bo'limgan tashqi sharoitlar bilan belgilansa, ishlab chiqarish surʼ-xarajatlari korxonaning ishlab chiqarish va tayyor tovarlarni sotish jarayonlarini tashkil qilish sa'maradorligi darajasiga bog'liq. Lekin har qanday tovari ishlab chiqarish va sotish uchun ma'lum sarf-xarajatlar talab etiladi.

Ishlab chiqarish sarf-xarajatlari deganda tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va iste'molchilarga yetkazib berishga qilinadigan barcha sarflar

ASOSIY TAYANGH TUSHUNCHALAR:

Firma, joyda, rentabellik, bankrotlik (sinish), tadbirkorlik, takif, inflatsiya, ishlab chiqarish xarajatlari, ichki xarajatlar, tashqi xarajatlar, doimiy xarajat, o'zgaruvchi xarajat, o'tsicha xarajatlar, qo'shumsa xarajatlar, to'g'ri xarajatlar, egri xarajatlar, iqtisodiy yoki so'f foyda massasi.

tushunitadi. Ishlab chiqarish sarf -xarajatlari tarkibiga xom ashyc, asosiy yordamchi materiallar, yonilg'i va energiya uchun qilingan xarajatlar, aso kapital amortizatsiyasi, ish haqi va ijtimoiy-sug'urtaga ajratinclar forz to loylari boshqa xarajatlar kiradi. Ishlab chiqarishga qilingan barcha sarf-xarajatfarni puldag'i ifodasi mahsulot tannarxonini tashkil qiladi.

MUAMMO

Bozor qisqadryoriga o'tish sharoti da korsona (firm) foydaliyati i'shlabil e'tadi, xarajatlar va erishish yo'llarini tahlil etishi, hamda olarmu yashashga va qilishiga ta'mindashi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini ikkiga bo'rganish mumkin: bevosita ishlab chiqar xarajatlari va muomala xarajatlari. Ishlab chiqar xarajatlari deganda mahsulotni bevosita ishlab chiqarish uchun qilinadigan barcha sarflar (ish haq xom-ashyo va minyeral sarflari, amortizatsiya h.k.) tushuniadi. Tovar birligining ciymatida ishlab chiqarish xarajatlari faqat uning bir qismini tashkil qiladi. Ishlab chiqarish xarajatlari tovar qiymatidagi foyda miqdoriga kam bo'ladi. Muomala xarajatlari tushun hasi tovarlar sotish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, shu tovarlarri ishlab chiqaruvchidan o'iste'molchiga yetkazilguncha ketadigan saiflarga aytildi. Ular ikki guruh bo'linadi: qo'shimcha muomala xarajatlari va sof muomala xarajatlari. Tovarlar o'rash, qadoqlash, saralash, transportga o'tish, tashish va saqlash xarajatlari qo'shimcha muomala xarajatlari hisoblanadi. Muomala xarajatlarining bu turli ishlab chiqarish xarajatlariiga yaqin turib, tovar qiymatiga kiradi va uning niyomatiga oshiradi. Xarajatlar tovarlar sotilgandan keyin olingan pul tushum surmasidi qoplanadi.

XARAJATLAR TURLARI

Ishlab chiqarish xarajatlari			
Ish haqi	Xom-ashyo xarajatlari	Yonilg'i va moylash matyeriallariga xarajatlar	Amortizatsiya va h.k.

Muomala xarajatlni	
Qo'shimcha muomala xarajatlari	Sof muomala xarajatlari

Ishlab chiqarish xarajatlari

Tashki xarajatlari
Ishchi kuchiga sarflar
Xom-ashyo xarajatlari
YOnilg'i-energiyaga xarajatlar
Transport-aloqa xizmatlariga xarajatlar
Bank tijorat xizmatlari uchun sarf xarajatlar

Ichki xarajatlari
Biao-ins佐ot amortizatsiyasi
Mashina-uskuna amortizatsiyasi
Ijara haqi
Qarz pul mablag'lari va uning uchun fuizlar
Me'yordagi foyda

UMUMIY XARAJATLAR

Doimiy xarajallar	o'zgaruvchi xarajatlar
Korxona to'lov majburiyatları	Xom-ashyo
Soliqlar	Material
Amortizatsiya ajratmalari	YOnilg'i
Ijara haqi	Transport xizmati
Oq'riqlash xizmati xarajatları	Ishchilar ish haqi va shu kabilar
Boshqaruva xodimlar maoshi va h.k.	uchun xarajatlar

Sof muomala xarajatlari (sotuvchi maoshi va boshqalar) marketing (iste'molchilik talabini o'rghanish) reklama va shu kabi xarajatlardan iborat bo'ladi. Sof muomala xarajatlari tovar qiymatini oshirmaydi va ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan tovarni sotgandan keyin olingen foyda hisobidan qoplanadi.

Hozirgi zamон сарф-харажатлар г'ояси бо'yicha korxona ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan resurslar o'z resurslari yoki jaib qilingan resurslar bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, xarajatlar ichki yoki tashqi xarajatlarga bo'linadi. **Tashqi xarajatlar korxona o'zi uchun zarur resurs va xizmatlarga to'lovlarni amalga oshirishi natijasida vujudga keladigan xarajatlardir.** Bunday xarajatlarga yollanma ishchilar ish haqi, xomashyo va materiallar uchun to'lovlari, kredit uchun foiz to'lovlari, ijara olingen yer uchun renta, transport xizmati va boshqa har xil xizmatlar uchun to'lovlari kiradi. Tashqi xarajatlar to'lov hujatlari bilan rasmiylashtiriladi, shu sababli buxgaltciyha xarajatlar deb ham ataladi.

Korxonaning o'ziga tegishli bo'lgan muhtoj resurslardan foydalanish bilan bog'liq xarajatlar ichki xarajatlar deyiladi. Bunday xarajatlar pul to'lovlari shaklida chiqmaydi. Shu sababli ichki xarajatlar darajasini baholash o'z resurslari qiymatini shunga o'shash resurslarning bozor baholariga taqqoslash orqali amalga oshiriladi.

Mazkur korxona doirasida tadbirkorlik faoliyatini ushlab turish uchun zarur bo'lgan to'lov-normal (me'yordagi) foyda ham, renta va ish haqi bilan birga xarajatharning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Sarf-xarajatlar ichki va tashqi xarajatlarga ajratish, korxona iqtisodiy faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga bog'liqlik darajasiga qarab doimiy va o'zgaruvchi xarajatlar ham farqlanadi.

Ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga (qisqarish yoki ortishi) bog'liq bo'limagan tovarlarning hajmiga ta'sir etmaydigan xarajatlar doimiy xarajatlar deyiladi.

Doimiy xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'lmaydi, uning o'sishiga ham bevosita ta'sir etmaydi va ishlab chiqarishning 'har qanday, hatto nolinchi hajmida ham mavjud bo'ladi. Bunga korxonaning to'lov majburiyatları (zayomlar bo'yicha foiz va boshqalar), soliqlar, amortizatsiya ajratmalari, ijara haqi, oq'riqlash xizmatiga to'lov, uskunalarga xizmat ko'rsatish sarflari, boshqaruva xodimlari maoshi va shu kabilar kiradi.

UMUMIY XARAJATLAR

Doimiy xarajatlar	o'zgatuvchi xarajatlar
Korxona to'lov majburiyatları	Xom-ashyo
Soliqlar	Material
Amortizatsiya ajratmaları	YOnilg'i
Ijara haqi	Transport xizmati
Qo'riqlash xizmati xarajatlari	Ishchilar ish haqi va shu kabilar uchun xarajatlar
Boshqaruva xodimlari maoshi va h.k.	

Sof muomala xarajatlari (sotuvchi maoshi va boshqalar) marketing (ste'molchilik talabini o'rganish) reklama va shu kabi xarajatlardan iborat bo'ladi. Sof muomala xarajatlari tovar qiymatini oshirmaydi va ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan tovarni sotgandan keyin olingen foyda hisobidan qoplanadi.

Hozirgi zamон сарф-харажатлар г'ояси бо'yicha korxona ishlab chiqarish jarayonida foydalaniладиган resurslar o'z resurslari yoki jalb qilingan resurslar bo'lishi mumkin. Shunga ko'ta, xarajatlars ichki yoki tashqi xarajatlarga bo'sinadi. Tashqi xarajatlars korxonaz o'zi uchun zarus resurs va xizmatlarga to'lovlarni amalga oshirishi natijasida vujudga keladigan xarajatlardir. Bunday xarajatlarga yollanma ishcilar ish haqi, xomashyo va materiallar uchun to'lovlari, kredit uchun foiz to'lovlari, ijara olingen yer uchun renta, transport xizmati va boshqa har xil xizmatlar uchun to'lovlari kiradi. Tashqi xarajatlars to'lov hujjatlari bilan rasmiylashtiriladi, shu sababli buxgalteriya xarajatlari deb ham ataladi.

Korxonaning o'ziga tegishli bo'lgan muhtoj resurslardan foydalinish bilan bog'liq xarajatlar ichki xarajatlars deyiladi. Bunday xarajatlars pif to'lovlari shaklidida chiqmaydi. Shu sababli ichki xarajatlars darajasini baholash o'z resurslari qiymatini shunga o'xshash resurslarning bozor baholariga taqoslash orqali amalga oshiriladi.

Mazkur korxona doirasida tadbirdorlik faoliyatini ushlab turish uchun zarur bo'lgan to'lov-normal (me'yordagi) foyda ham, renta va ish haqi bilan birga xarajatlarning turkibiy qismi hisoblanadi.

Sarf-xarajatlars ichki va tashqi xarajatlarga ajratish, korxona iqtisodiy faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga bog'liqlik darajasiga qarab doimiy va o'zgaruvchi xarajatlars ham farqlanadi.

Doimiy xarajatlars ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'lmaydi, uning o'sishiga ham bevosita ta'sir etmaydi va ishlab chiqarishning har qanday, hatto nolinch hajmida ham mayjud bo'ladi. Bunga korxonaning to'lov majburiyatları (zayomlar bo'yicha foiz va boshqalar), soliqlar, amortizatsiya ajratmaları, ijara haqi, qo'riqlash xizmatiga to'lov, uskunalariga xizmat ko'rsatish sarflari, boshqaruva xodimlari maoshi va shu kabilar kiradi.

O'zgaruvchi xarajatlar ishlab chiqariladigan tovar miqdorini oshishiga yoki kamayishiga ta'sir qiladi va ishlab chiqarish hajmi o'zgarishiga bog'liqlikda o'zgaradi. Unga xom ashyo, material, yonilg'i-transport xizmati, ishchilar ish haqi va shu kabilarga qilinadigan sarflar kiradi.

Ishlab chiqarishning har bir darajasida doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar yig'indisi umumiy yoki yalpi xarajatlarni tashkil qiladi.

Mahsulot birligini ishlab chiqarishga qilinadigan sarf xarajatlarni hisoblash uchun o'rtacha umumiy, o'rtacha doimiy va o'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar tushunchalaridan foydalananadi.

O'rtacha umumiy xarajatlar yalpi (umumi) xarajatlarning ishlab chiqarilgan tovar miqdoriga nisbatan teng, o'rtacha doimiy xarajatlar doimiy xarajatlarni ishlab chiqartilgan maxsulot miqdoriga bo'lish yo'lli bilan aniqlanadi. O'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar o'zgaruvchi xarajatlarni ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga bo'lish yo'lli bilan aniqlanadi.

Eng yuqori darajada foyda olishga erishish uchun tovar ishlab chiqarishning zarur miqdorini aniqlash zarur. Bunda iqtisodiy tahsil vositasi bo'lib qo'shimcha xarajat tushunchasi xizmat qiladi. Ayvalo qo'shimcha xarajat deb, keyingi qo'shilgan mahsulotlarning har bitta birligini ishlab chiqarish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarga aytildi. Qo'shimcha xarajatlarni har bir nuybatdagi chiqarilgan qo'shimcha mahsulot birligi uchun aniqlash mumkin.

Korxona foydalananadigan ko'plab resurslar miqdori, ya'nii jonti mehnat, xomashyo, yonilg'i va energiya sarflari tovar hajmini o'zgarishiga tez va osou ta'sir qiladi. Boshqa resurslar sarfi ta'sirida tovar hajmi o'zgarishi uchun uzoq vaqt talab qilinadi. Masalan, ogir sanoat tarmoqlerining ishlab chiqarish quvvatlari ancha uzoq vaqt oraliq ida mahsulot miqdorini o'zgartirishiga ta'sir qilishi mumkin. Demak, ishlab chiqarish xarajatlarini hissaga olishga vaqt omili, ya'nii xarajat qilingan pirovard natijasi olinguncha o'tgan davr sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli vaqt omildan kelib chiqib, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqa va uzoq muddatli davrda alohida tahsil qilinadi.

Korxona ishlab chiqarish hajmini o'zgartirish uchun qisqa muddatli davrda faqat o'zining o'zgaruvchi xarajatlari miqdorini o'zgartirishi mumkin. Bu qisqa muddatli xarajatlardir.

Ishlab chiqarish quvvatlari esa (ishlab chiqarish inshootlari, maydoni, mashina va uskulalar miqdori) doimiy bo'lib qoladi, hamda bu davr faqat ilardan foydalananish darajasini o'zgartirish uchun yetarli bo'listi mumkin.

Uzoq muddatli davr- bu korxonaning ishlab chiqarish quvvatlarini ham o'z ichiga olgan, bugun band bo'lgan resurslar miqdorini o'zgartirish uchun yetarli bo'lgan davrdir. Bu davr davomida boshqa tarmoqlar faoliyat qilib turgan korxonalar mazkur tarmoqliga kirib kelishi mumkin.

Bu yerda shuni ta'kidlash lozimki, ishlab chiqarish quvvatlarini o'zgarishi taqozo qilingan qisqa va uzoq muddatli davr davomiyligi ayrim tarmoq va korxona xususiyatidani kelib chiqib farqlanishi mumkin. Masalan, yengil sancat turmog'i ida kiyim kechak ishlab chiqaradigan kichkina firma, bir necha qo'shimcha tikuv mashina o'matish bilan o'zining ishlab chiqarish quvvatlarini qisqa vaqida (bir necha kun) oshirish mumkin. Og'ir sancat tarmoqlari rida yangi quvvatlarni ishga

tushirish uchun bir necha yil talab qilinadi. Oqibat natijasida bir necha xarajat turlari o'zgaradi va o'zgaruvchi miqdorlar bo'lib qoladi.

2. Ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir etuvchi omillar. Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish chuqur tanglikka, yo'qlikni cheklab o'tishga intilishga, fan va texnikaning ilg'or texnologiyaning eng yangi yutuqlarini izlash va joriy etishiga uncaydi.

Bularning barchasi pirovard natijada keskin raqobatchilik sharoitida ishlab chiqarishning barqarorligiga erishishiga inqirozning oldini olishga yo'naltirilgan. Bu holat kengroq ko'rfganda, bozorda talab bilan taklif o'rtasida qulay muvozanatning ta'minlanishiga olib keladi.

Bugungi kunda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib borish va unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilib berish juda muhim hisoblanmoqda. Chunki ishlab chiqarishning rivojlanib borishi va yuksalishi xarajatlarni qisqartirib borish, unga ta'sir etuvchi omillari tahsil qilish, aniqlash kabi xususiyatlarga ega hisoblanadi. Bu sohada dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari o'zlarining taraqqiyot darajasiga erishgandir. Ma'lumki, sobiq totalitar tizim davrida barcha ishlab chiqarish markazlashgan, rejalashtirilgan tartibda edi. Shuning uchun - ham isrofgartchilik juda ko'p miqdorda edi. Ishlab chiqarish xarajatlarining ortib ketishi mahsulot sifatining buzilishiga, shuningdek uning "o'tmay" qolishiga sabab bo'ldi. Natijada o'sha davrda mamlakat ishlab chiqarishi inqirozga uchradi. Bu mamlakat uchun sojali hol edi. Chunki egasiz mulkning qadri bo'lmaydi, tekin narsani esa samarasi bo'lmaydi. Bu barchamizga ma'lumdir.

Shuning uchun ham mustaqallikga erishganimizdan keyin, Prezidentimizning oqilora fikrlari, ularning tashabbuslari bilan eng asosiy e'tibor shu schaga qaratiladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarga quyidagicha omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Mehnat unumdorligini oshib borish.
2. Mehnatni ilmiy tashkil qilish.
3. Ishe'i kuchlarini to'g'ri joylashtirish va ishlab chiqarishga to'g'ri jalb etish.
4. Fan-texnika taraqqiyotini yuksaltirib borish, tadbiq qilish.
5. Kadrlar malakasini oshirib borish.
6. Xom-ashyo resurslaridan samarali va unumli foydalananish.
7. Ishlab chiqarishni boshqarishni to'g'ri tashkil etish.
8. Mahsulot tannarxizi pasaytirish.

Umuman olganda esa bu omillarni quyidagicha birlashtirish mumkin: yangi fan-texnikani qo'llash, mehnat unumdorligini oshirib borish, xom-ashyo sarflarini qisqartirib borish. Har qanday jamiyatning muhim bo'g'inalardan asosiysi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib borishdir. Har bir faoliyat ko'rsatayotgan korxona ham o'z oldiga ana shuni vazifa qilib qo'yadi, ya'ni korxonaning asosiy maqsadi, ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirib, maksimal foya olishdir, ko'proq mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan.

Ishlab chiqarish xarajatlariga yuqorida sanab o'tilgan muhim omillar ta'sir etar ekan, bularning barchasini birlgilikda amalga oshirish juda qiyin. Masalan: xom-ashyo zaxitalarining eng arzon kanallarini qidirib topish va samarali ishlafishni ta'minlash, ishchilarni ijtimoiy muhofazalashni kuchaytirish, fan-

texnika taraqqiyotini yuksaitirib, uni ishlari chiqarishiga tadbiq qilish, umuman bo'larni birvarakayiga amalga oshirish murakkab jarayondir. Lekin, shu omillarni barchasini birlashlikda olib borilishi iqtisodiy samaradorlikka erishishning asosiy sharti hisoblanadi.

Respublikamizda bunday ishlarni rivojlantrish maqsadida ilgari davlat markazlashgan korxonalar tizimi o'zgartirilib, xususiylashtirish ishlari yo'lga qo'yildi. Bugungi kunda umumiy ishlab chiqarishning 84% asosan, xususiy va qo'shma korxonalarga to'g'ri kelmoqda. Bu degan so'z, har bir korxona o'zining ishlab chiqarish jarayonlariga va xarajatlarni kenaqtirib borish omillariga jiddiy ta'sir qilmoqda, deganidir.

Albatta, bunday munosabatiar ishlab chiqarishning pasayishini oldini olish, ishsizlikka yo'l qo'ymaslikni ta'minlaydi. Ishlab chiqarish va tadbirkorlikni rivojlantrib borish esa unga tamal toshi bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, ishlab chiqarish xarajatlariga aseson, fan-teknika yutuqlari, yuqori malakali ishchi kuchi, xom-esbyo resurslar asosiy ta'sir ko'rsatadi. Mehnatni ilmiy tashkil qilgan holda ishlab chiqarishni yuksalurib borish ham muhimdir. Har bir ishchi o'zining kasbini, qiliyotgan shiri sevishi kerak. Bu esa kadriar malakasizligiga barham beradi, natijada ishlab chiqarish yuksaladi. Ilmiy tadqiqotlardan ma'lumki, ishchilarning u ishdan bi ishga ko'chib yurishlari natijasida ish samaradorligi 30-40 foizgacha kumaytar ekan. Bu degan so'z, ishlab chiqarishning asosiy qismi yo'qoldi, deganidir. Shu sababli eng asosiy e'tibor ishchi o'rinda ni to'g'ri tashkil etishga qaratilishi zarur.

Respublikamizda fachiyat ko'rsatayotgar ko'plab korxonalar ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir qiluvchi omillarini har tomonloma o'rganib, shu asosda ish yuri'mokdalar.

Yangi bozor tizimi iqtisodiyotida islohotlarni amal qilishi juda muhim saraldoqda va ahamiyati ortib bormoqda. Har bir korxona o'z oldiga xarajatlarini pasaytirish, unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishni ustuvor vazifa qilib qo'yish kerak, ana shundagina iqtisodiyot yuksaladi, ishlab chiqarish taraqqiy etadi.

3. Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning asosiy yo'naliishiari va iqtisodiy samaradorlik. Mahsulot ishlab chiqarishining uzluksiz pasayishi bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarish usulining qomuniyandir. U mehnat unumdarligining to'xtovsiz o'sishi, mehnatkashlar madaniy, texnikaviy darajasining yuksalishi, moddiy va mehnat resurslaridan ratsional foydalananish, tamarxini pasaytirish xo'jalik yuritish usullarining takomillashtirishi bilan ta'minlanadi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish uchun kurashning ahamiyati yildan-yilga oshib bormoqda, chunki uni pasaytirishning har fir foizi-ning absolyut hajmi

o'sib bormoqda. Umuman, respublika bo'yicha sanoat mahsulotini tammixini faqat 1% ga pasaytirilsa, 3 mld. so'm miqdorida iqtisod qilinadi.

Ishlab chiqarish xarajatlarining pasaytirishning yo'llarini keltiramiz. Ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirishda ishlab chiqarishning texnikaviy darajasini oshirish katta ta'sir ko'rsatadi. Yangi texnikani joriy qilish, modernizatsiyalash va mahsulot tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish jarayonlarining kamayishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Ular moddiy resurslardan yanada samaraliroq foydalanish, buyumlarni tayyorlashga ketadigan mehnat sarfini kamaytirish imkonini beradi.

Amaldagi jihozlarni zamona viylashtirish hamda qo'llanilayotgan texnikadan foydalanish hisobiga ishlab chiqarish xarajatlarini anchagina kamaytirishga erishish mumkin. Yangi texnika va progressiv texnologiya asosida o'tgan va jonli mehnatni tejashta erishiladi. Moddiy resurslarda buyumlashgan mehnatni tejashta xuddi shu miqdordagi xom-ashyo va materiallardan ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi; jonli mehnat sarfini tejashta mahsulot unumdarligini oshirish imkonini beradi, ya'ni har bir ishechiga hisoblanaganda ko'proq mahsulot ishlab chiqarishga imkon yarastadi. Bunga fan - texnika taraqqiyoti yordam beradi. Yangi texnika va ilg'or texnologiya ishlab chiqarishni boshqarishni takomillashtirish asosida mehnat unumdarligi oshib boradi. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga olib keladi.

Moddiy va pul mablag'larini sarflashda qat'iy iqtisodiy tejashta riyoq qilish katta ahamiyatga ega. Asbob-uskunalarini atrashga doir sarflarni kamaytirish, materiali, shuningdek, ishlab chiqarish chiqindilaridan maksimal foydalanish. Brak natijasida ro'y beradigan nobudgarchiliklarni kamaytirish fondlarining samaradorlik darajasini oshirish, ish haqi fondini ratsional sarflash tsex va umumizavod xarajatlarini kamaytirish- bularning barchasi u yoki bu darajasida mahsulotning arzonlashuviga ta'sir ko'rsatadi.

Moddiy texnika ta'minotini yaxshilash ishlab chiqarish xarajatlarini kamayishiga olib keladi. Korxonaning xom-ashyo material, yoqilg'i va energiya yetkazib berishning uzilib qolishi ishlab chiqarish ritmini buzishga, bekor turib qolishlariga, oy oxirida haybarakkallachilikka va oqibat natijada unumsiz xarajatlarga olib keladi. Korxona iqtisodiyotida haddan tashqari normativdan oriqcha zapaslarni bo'lishi ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zapas ko'payib ketganda oborot mablag'lari oshib ketadi, moliyaviy ahvol yomonlashadi, ishlab chiqarishning rentabelligi pasayib ketadi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga mehnatni tashkil etishda takomillashtirish ta'sir ko'rsatadi. Har qanday texnikadan hatto yangisidan ham ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil qilmay turib, maksimal ravishda foydalanish mumkin emas. Shuning uchun texnologik prosesslarni mexanizatsiya va avtomatlashtirish bilan bir qatorda, mehnatni ilmiy asosda tashkil etishga katta e'tibor berish kerak.

Mahsulot tannarxini pasaytirishda hisobotning roli kattadir. Hisob olib borish yoqilg'i va energiyadan, xom-ashyo va materiallardan rasional foydalanishga yordam berao, xarajatlarni kamaytirish va korxona jamg'armasini oshirish imkonini beradi. Kolektivning kuchini yetishturilladigan mahsulotning tannarxini

pasaytirishiga qaratish uchun ishlab chiqarishni qilinadigan xarajatlarni to'g'ri rejalashtirish va hisobga olish zarur. Iqtisod cilish yo'llarni aniqlash ortiqcha harjatlarning sababini echib tashlash uchun bu harjatlarni doimiy analiz qilib turish kerak. Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish rejasining bajartishini analiz qilish ishlab chiqarish rentabelligining eshlisi uchun korxonadagi barcha ishlarning takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Mahsulot ishlab chiqarishni analiz qilishda ishchilarning aktiv ishtirot etishlari uni pasaytirishning muhim yo'lidir.

Xarajatlar korxonaga bog'liq bo'lmagan omillarga qarab o'zgaradi. Mesalan, resurs narxi har xil xizmat haqqining tebranishi korxona xohishidan qat'iy nazar xarajatlarni o'zgartiradi. Korxonada ishlab chiqarish ko'lam kengaysa, resurslar shafli qisqaradi. Chunki ular kamroq isrof etilad. Resurslarni tejovchi texnologiya joriy etilganda xarajatlar keskin qisevad. O'ttacha xarajatlar mehnat unumiga nisbatan teskarri mutanosiblikda o'zgaradi.

Xarajatlarni doimiy ravishda pasaytirib borish korxona foydasini oshirishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Zyero munsulot bahosi tarkibining asosiy elementlari bu xarajat va foydadir. Binobarin surajatlar qanchalik qisqarb borsa, shunga mos foya oshib boradi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirishning asosiy yo'naliishlaridan biri bu fan texnika tarraqqiyotining (FTT) yutuqlaridan oqilonha foydalanishga crishishdir. FTT yutuqlaridan foydalanish mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan, xom-ashyo materiallaridan yoqilg'i resurslaridan yanada te'saroq foydalanishga imkon beradi. Shuningdek, yangi unumdorligi yuqori bo'lgan samarador mashina, dastgoxda yangi texnologik jarayonlar yaratish, uni ishlab chiqarish joriy etish pirovard natijada korxonada ishlab chiqarish samaradorligini oshirishgi sharoit yaratadi. FTT ning XX-asr ikkinchi yarmidagi o'ziga xos jihatni printsipli yangi texnologik usulga o'tilishi bilan xarakterlanadi. Uning ravnjud texnologik ishlab chiqarish usullaridan ustunligi faqat nisbatan yuqori iqtisodiy samaradorligida emas, balki sifat nuqtai nazaridan moddiy ne'mattar va xizmattarni ishlab chiqarish imkoniyatidir. Xarajatlarni pasaytirish asosiy yo'naliishlardan biri bu ishlab chiqarib va mehnatni tashkil etishning takomillashtirishdir. Ushbu yo'naliish ishlab chiqarishda yo'qotishlarni kamaytirish yo'li bilan harjatlarni pasaytirish bu esa o'z navbatida jonti mehnatni iqtisod cilishga, ya'ni ish ab-chiqarish unumdorligini oshishiga olib keladi.

Samaradorlik iqtisodiy kategoriya sifatidi, odamlarning ayrim ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan mahsulotlar qobiliyatlarini anglatadi. Samaradorlik miqdoriy o'lechov darajasiga ega bo'la'ci iqtisodiyotda eng avvalo yuqori samaradorlik ko'pincha imkoniyatlari bilan zirgalikca iste'mol qilishchan hosil bo'lgan samaradorlikning yuksalishini izohlaydi. Barcha samaradorliklarni majmuasi eng yuqori maksimal samaradorliklardan iborat ekanini izohlash qiyin emas. Har bir iste'mol qilinayotgan yangi tovar o'zining eng yuqori samaradorlik darajasiga teng samaradorlik darajasini kengaytiradi.

Maksimal samaradorlikni pasaytiruvchi qonunga ko'ra navbatdag'i har bir iste'mol qilinayotgan ne'matni yuqori samaradorlik darjasini oldingi bosqichga nisbatan past bo'ladи.

Demak, bir o'chanovga to'g'ri keluvchi qo'shimcha ne'matlar hosisil qilish samarasini oldingi bosqichda olingen natijalardan pastroq bo'ladi.

Iqtisodiy samaradorlik bir necha iqtisodiy ko'rsatkichlar orqali tafsiflanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi bir qancha juz'iy ko'rsatkichlar orqali tafsiflanadi. Samaradorlikning umumiy ko'rsatkichi mehnat unumidorligidir. U umumimahsulot miqdori (MM)ning jonli mehnat (JM) sarfiga nisbatan ifodalanadi. Jonli mehnat sarfi kunlarda soatlarda hisoblanadi. Mehnat unumidorligi bilan birga mehnat sig'imi degan samaradorlik ko'rsatkichi ham qo'llanadi. Mehnat sig'imi jonli mehnatni mahsulot miqdoriga nisbatan orqali aniqlanadi. Mahsulotning material degan iqtisodiy ko'rsatkich ham bizning davtimizda katta ahamiyat kasb etmokda.

Material sig'imi moddiy ashyolar sarfini (BM) mahsulot miqdori (MM)ga nisbatli orqali aniqlanadi. Ishlab chiqarish fondlarini samaradorligi mahsulotning fond sig'imi yoki fondlar qaytimi ko'rsatkichlari orqali o'chanadi. Ko'rinish turibdiki, juz'iy ko'rsatkichlar samaradorlik umumiy ifodasini aniqlashtirilgan shaklida bu nisbatlarda mahsulotlar miqdori ko'rsatkichlari o'rniда jami mahsulot, yalpi milliy mahsulot, jami ichki mahsulot, sof mahsulot, qo'shimcha mahsulot, uning pul shakllaridan biri foyda milliy daromad kabi kategoriyalar qo'llaniladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida ayniqsa, respublikamizning hozirgi sharoitida samaradorlikni oshirish juda jiddiy masaladir. Gap shundaki, hozirgi davrda ko'pgina resurslar chegaralangan, ularning aksariyat qismi xorijdan keltiriladi, zamonaviy texnologiya yetishmaydi, kadrlar malakasi yuqori emas. Shuning uchun resurslardan tejamli foydalananish, mehnat unumidorligini oshirish milliy va xorijiy sarmoyalarni eng zarur sohalarga joylashtirish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash kabi samaradorlikni oshirish vositalariga yetarlicha e'tibor berish talab qilinadi.

4. Foydaning mazmuni. **Foya me'yori va massasi.** Jamiyat nuqtai nazaridan takror ishlab chiqarish samaradorligi cheklangan resurslardan samarali foydalanihsiga bog'liq. Bu samaradorlik o'zida resurslarni taqsimlash samaradorligi va ishlab chiqarish samaradorligini ifodalaydi. Resurslarni taqsimishining samaradorligiga erishish uchun resurslar korxona va tarmoqlar o'rtasida shunday taqsimlanishi kerakki, natijada jamiyatga eng zarur bo'lgan mahsulotlarning ma'lum tutfari olinishi kerak. Ishlab chiqarish samaradorligi jamiyat uchun zarur bo'lgan har bir tovar eng kam sarf xarakatlari (resurs sarflari) bilan ishlab chiqarilishini taqozo qiladi. Aniqroq aytganda, u ishlab chiqarish jarayonida qo'llaniladigan resurslar miqdori bilan olingen mahsulot miqdori o'rtasidagi bog'liqni xarakterlaydi. Sarf xarakatlarning mavjud hajmida olingen mahsulotlarning ko'proq miqdori ishlab chiqarish samaradorligi oshganligini bildiradi.

Korxona faoliyatining samaradorligi darajasiga baho berishda ham uning erishgan natijasi (iqtisodiy yoki sof foyda) ishlab chiqarish sarf-xarakatlari yoki qo'llanilgan resurslar miqdori bilan taqqoslanadi.

Foya ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan qo'shimcha mahsulotning o'zgargan shaklidir. Demak, foydaning asl manbai qo'shimcha mahsulot bo'lib, u mahsulot sotilgandan keyin pul shaklida namoyon bo'ladi.

Tovarlarni sotishdan tushgan yalpi pul tushumidan shu mahsulotlarni ishlab

chiqarishga qilingan barcha xarajatlar (tannar) chiqurib tashlansa korxonaning balans foydasi yoki brutto foydasi qoladi. Bu iqtisodiy foyda deb ham ataladi. Korxonaning umumiyl foydasidan budjetga (usosan seqli to'lovlar) banklarga (olning ssuda uchun foiz) to'lovlar va boshqa majburiyatlar chiqarib tashlansa korxona sof foydasi qoladi.

Buxgalyeriya foydasi sotilgan mabsuet uchun tushgan umumiyl pul summasidan ishlab chiqarishning tashqi xarajatlari chiqarib tashlanishi natijasida hosil qilinadi. Shu sababli buxgalyeriya foydasi iqtisodiy foydadan ichki xarajatlar miqdoriga nisbatan ko'p. Bunda ichki xarajatlar har doim o'ziga normal foydani hare oladi.

Amaliyotda foyda normasini hisoblashning ikki variantidan foydalilanadi. Bular foydaning joriy sarflarga korxoaa xarajatlariga yoki avanslangan mablag'larga (asosiy va aylanma fondlar) nisbatidi. Bu hisob usullarning ikkalaasi avanslangan mablag'larning aylanish tezligi ko'satkichi orqali o'zaro bog'langandir. Bu bog'lanish quyidagi tarzda ko'rinishi R=(P/W)x 100

Bu yerda: R-foyda normasi; P-foyda massasi; W-ishlab chiqarish xarajatlari;

$$R' = (P/Kavans) = 100\%$$

Bu yerda R-foyda normasi; P-foyda massasi K-avans (asosiy kapital + aylanma kapital) - korxona avanslangan mablag'ini yoki asosiy va aylanma kapitalning o'rtacha yillik qiymatini.

Foyda normasi ishlab chiqarilayotgan mabsulot hajmiga to'g'ri mutanosib hamda foydalilanigan avanslangan mablag'lar qiymatiga teskari mutanosibdir. Shu tufayli foyda normasi korxona ish san'adorligini integral ko'rsatkichi hisoblanadi.

Foydaning o'sishiga, chiqarilayotgan mabsulot umumiyl hajmi o'zgartirish holda ikki yo'l bilan: yoki ishlab chiqarish xarajatlar ni kamaytirish yoki bahoni oshirish hisobiga erishish mumkin. Bahoning o'sishi ta'zi iqtisodchiarning foyda normasi ko'rsatkichini bartaraf etib bo'lmayigan qusurga ega bo'lgan va shu sababli samaradorlikni o'lehash uchun muflaqa yaroqsiz ko'rsatkich sifatida tanqid qilishlariga sabab bo'ldi.

5. Zarar ko'rish va bankrotlik. Bozor iqtisodiyoti tasodiflardan boli emas. Bozorda faoliyat ko'rsatayotgan firmalar har xil vaziyatga tushib qolishi mumkin. Firmanın ishi yurishib tezda boy firmaga aylanishi yoki zararga yo'liqib bor budidan ajralib qolishi ham hech gap emas. Tadbirkor il xatari ham manz shunda. Bu xatarni bartarsi qilib bo'lmaydi, amma uni kamaytirish mumkin. Buning uchun biror ishga qo'l urishdan avval uning ijobiyl va salbiy tomonlarini hisobga olish talab qilinadi.

Firmani o'z foydasi va harfo kapitalidan ajralib colish ehtimoli tadbi/korlik xatari deyiladi.

Xatar - birinchidan firmanın ishini o'qivsiz yuritishdan, - ikkinchidan firmada bo'lмаган holda vaziyatning o'zgartishidan, ya'n bozorda nechiqlik bo'lشidan kelib chiqadi. Bozordagi resurslar va tovarlar narxining kutilmaganda o'zgarib qolishi mijozlar va shyeriklarni ayni ketishi, soliqlat va boj pulining

YODDA TUTING:

Korxona foydasining mu'loq
mijozni uming massasini tashkil
qiladi. Foyda massasini ishlab
chiqarish xarajatlar (tumrox)
bolan taqqoslash foyda normasi
yoki rentabiliteli ko'ruradi

o'zgarishi, xalqaro vaziyatning keskinlashuvi kabilar xatarni yuzaga chiqaradi. Xatarning oldini ola bilish va uni engib o'tish hamma firmanın ham qo'lidan kelavyermaydi. Firmalar yo'liqadigan xatarni uch turga bo'lish mumkin.

1. Ishlab chiqarish xatari. Bu mujallangan hajmida va kerakli turdag'i tovarlarni yaratishga rahna soluvchi xavf-xatar.

2. Tijorat xatari. Bu mujallangan resurslarni bozordan ola bilmaslik xavf-xatar.

3. Moliyaviy xatar. Bu firma moliya bozorida va soliq to'lash sohasida yo'liqadigan xavf-xatardir. Aytaylik, firma mo'ljallangan kreditni ola bilmaydi va foizi ortib ketadi, firma aksiyasini narxi tushadi, davlatdan moliyaviy yordam tegmay qoladi, natijada firma xatar girdobiga tushib qoladi va hokazo.

Yuqorida aytilgandek, bozorda faoliyat ko'sratayotgan har qanday firmaga xatar soya tashlab turadi.

Undan tamoman qutilish mumkin bo'lmasa uning ta'sirini kamaytirish imkonibor va bu firmani o'ziga bog'liq. Xatarning eng halokatlisi bankrot bo'tish, sinish xavf-xatardir.

Biror bir ishga pul sarflashdan zarar chitmolini imkoniboricha kamaytirishning har xil yo'l-yo'riqlari ishlab chiqiladi. Eng avval firma xatarni cheklab o'tish yo'llarini axtaradi. Qaerga qancha pul qo'yish, qaysi sohada ish boshlashdan oldin qaerlarda ish qanday ketayotganligini o'rganiladi, axborot to'planadi. Axborot tovar narxi, savdo hajmi raqobatehilik vaziyati xarajatlar darajasi, bozoring kengayishi imkoniyati, resurslar narxi, reklama holati va boshqa sohalarni qamiraydi. Shularni tahlil etib, pul qo'yish yoki qo'ymaslikka ahd qilinadi. Bunda sinalgan yo'llardan biri pul foyda bo'lmasada, risk bilan xatari eng kam ishga qo'yiladi. Boshqa yo'l tadbirkorlik xatarini sug'urtalash hisoblanadi. Bu yo'l tanlanganda, sug'urta puli kutiladigan foydadan ma'lum darajada kamroq bo'lishi lozin, aks holda, zarar qilish mumkin.

Xatarga yo'liqmaslik kafolati yuk, ammo uni kamaytirish qaysi birini afzal ko'tish firmanın ishi hisoblanadi.

E'TIBOR BERING!

Qayd qilingan (renta) to'lovde yordamida davlat tomonidan qizim ornejcha foyda olindi. Bu nuri tsuhy sharoollar, turli cil texnikaviy daçalar, rivo'ulet turlari va xozxonalari bilan ifoddandi. Bunday ta'rovutda nabijsida ba'zi bir kursonalarda q'shimma qiymas, o'rqaqa foyda vujudga keladi. Buni esa davlat umidish oladi. Qayd qilingan to'lovda undan korxonani ishbu yechishlari be'lgan moddvy manfaadolikni pasaytirishagan holda tushkil qilindi.

6.Foydaning taqsimlanishi va ishlatalishi. Korxonada foydani taqsimlash tartibi. Korxona foydasiti bir qismi ishlab chiqarish fondlariga to'plash uchun sarflanadi, to'lovlari ular dan yaxshi foydalishni rag'batlantirish uchun joriy qilingan. Sanoatning turli tarmoqlarida to'lovlari asosiy ishlab chiqarish fondlari va normalashishi iladigan oborot mablag'lar qiymatining uch foizidan besh foizigachasini tashkil etadi.

Fondlar uchun to'lovlari va qayd qilingan (renta) to'lovlari birinchi holda budjetga qo'shiladi. Bank kreditlari uchun foizlar ham to'lanadi. Foydaning qolgan qismi iqtisodiy rag'batlantirish fondini tasbkil qilish, markazlashgan kapital qo'yilmalarini mablag' bilan ta'minlash, bank kreditlarini to'lash, o'z oborot mablag'larini ko'paytirish, turar joy kommunal xo'jaliklaridan foydalananish

natijsasida ko'rildigan zararni madaniy-maishiy muassasalarini saqlash, xarajatlarni qoplash, rezervlar tashkil etishga sarflanadi. Foydalaning bundan keyingi qolgan qismi, ya'ni foydaniyan erkin qoldig'i davlat budjetiga topshiriladi.

Korxonada foyda hisobida uch xil iqtisodiy reg'batlantirish fondi tashkil etiladi: moddiy reg'batlantirish, ijtimoiy- madaniy tedbirlar va uy-joy qu'rilib, ishlab chiqarishni rivojlantirish.

Foydaniyan hajmi butun korxona- ishining samaradorligini to'la tarzda ifodalamaydi. Buning uchun yana bir ko'rsatkich-rentabellik darajasidan ham foydalaniлади. Rentabellik-xo'jatik faoliyatining foydasasi va uyoki bu mabsutotni ishlab chiqarishning daromadiligini ifodalaydi. Rentabellik korxona yillik foydasining uning foizda ifodalangan asosiy ishlab chiqarish fondlari va oborot mablag'larining o'rtacha yillik qiymatiga nisbatidan iborat. Rentabellik darajasi quyidagi formula bilan hisoblanib chiqiladi:

$$Rf = F/Ank + Nok * 100$$

Bu yerda F - foyda so'm hisobida

Ank - asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymati, so'm hisobida;

Nok - normalashtirilgan oborot mablag'lari qiymati, so'm hisobida.

O'zlashtirish uchun savollar.

1. Ishlab chiqarish sarf - xarajatlarning mohiyatini va tarkibini tushuntiring.
2. Ichki va tashqi xarajatlarni misol crqali tushuntiring.
3. Ishlab chiqarish resurslari tarkibidagi quyidagi o'zigerishiardan qaysilari uzoq muddatli xarajatlarga kirdi:
 - a) kompaniya yangi neftni qayta ishlovchi usakunani o'rnatadi,
 - b) korxona yana 200 kishini yollaydi, fermer o'z achastkasida qo'llaniladigan o'g'it miqdorsini ko'paytiradi,
 - v) fabrikada uchinchi smona joriy qilinadi.
4. Foydaning mazmunini va manbasini tushurtiring
5. Quyidagi keltilgan ma'lumotlardan foydalilanib foyda normasi har ikkala usulda hisoblang:
 - Umumiy foyda -250 ming so'm,
 - Ishlab-chiqarish xarajatlari -1250 ming so'm.
- Bo'naklangan mablag'lari (asosiy va aylanma kapitali) -250 ming so'm.
- Naujalarni taqqoslab, izohlab bering.
6. Bankrotlik va sanatsiya nima? Tushuntirib bering.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va is iqlol yo'li» T., 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» T.: 1997y. 188-210 bb.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz jamiatni demokratiyalash yangilash va mamlakat iqtisodiyotni moudernizatsiyalash va islah qilishdir.

- Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 16 yil mustaqillik yo'llari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2007 yil 30 avgust. «Xalq so'z» gazetasi, 2007 yil 31 avgust.
- Karimov I. Juhon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 tb.
- O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlatida). T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on -2007.
- Sharifso'jeva M., O'lmasov A. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 1995y. 1-bob.
- Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifso'jeva M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. Gl-1.
- Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.

II-Mavzu: Agrar munosabatlar va agrobiznes.

Reja:

1. Agrar munosabatlarning mohiyati va xususiyati.

2. Yer rentasi. Yerdan foydalanimining usullari va samaradorligi muammolari.

3. Agrobiznes. Fermer xo'jaliklari, ijara pudrali.

1. Agrar munosabatlarning mohiyati va xususiyati. Bozor munosabatlari iqtisodiyotning hamma

jabbatarini jumladan, qishloq xo'jaligini ham o'z ichiga oladi. Mazkur tizimda agrar munosabatlar alohida o'rincutadi. Yerga egalik qilish, tasarruf etish va undan foydalansish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar agrar munosabatlar deyiladi. Agrar munosabatlarning ob'yekti yer bo'lsa, uning sub'yekti xo'jalik yurituvchilar, niyoyat, yerga mehnat to'kuchli iqtisodiy munosabatlarning eng qadimiyy shakli, Chunki insонning iqtisodiy faoliyati yerni ishlashdan boshlangan.

Bozor tizimi agrar munosabatlarga yangicha mazmum beradi. Yerning tovarga aylanishi, yerga xilma-xil mulkchilikning paydo bo'lishi yerning tadbirkorlik

TAYANCH IBORALAR.

Agrosistem kompleksi tizimizni, qishloq xo'jaligi, qishloq xo'jaligi nizab chegarasi, qishloq xo'jaligi korxonalar, shirkatlar uchun shaxar, qara xo'jaligi korxonalar, jumro xo'jaligi, oltaro'ja xo'jaligi, dehqon va fermer xo'jaliklari, sotish, texnika suzasi, qishloq infrastrukturasi (tavlo, ummoniyoq, qavatish, madaniy-maslahi xizmat, xo'jalik ambari), agrososial integratsiyasi, yer urunidorligi, qishloq xo'jaligi takror istibat chegarasi xususiyati.

ed

MUAMMO:

Jumyat taxqiyotning nishon, turkiy quritaclari hali, surʼat solada chiqsa iqtisodiy islohedan omilga osmonish muammolari.

aloqalar kelib chiqadi. Insoniyat hali ko'inet makonida ishlab chiqarishni yushtirgan yo'q. Yerda qishloq xo'jalig yuriladi, sanoat, qurilish korxonalar joylashadi, yer ustidan va ostidan yo'llar o'tadi, yer qo'rida qazil na beyliklar joylashgan, yerda o'rmon xo'jaligi yuritiladi, turar joy va madaniy ma'shiy binolar qad ko'taradi va hokazo. Shu sababli, har canday iqtisodiy faoliyat ma'lum darajada yer bilan bog'langan deb ataymiz.

Qishloq xo'jaligi uchun yer asosiy ishlab chiqarish vazifasini o'taydi. Ma'lumki, qishloq xo'jaligidagi ishlab chiqarish ikkiyoqlama xarakterga ega:

Birinchidan, iqtisodiy jarayon bo'lsa, ya'nin inson mehnati natija-da yo'z bersa, ikkinchidan, tabiiy - biologik jarayon bo'lib, mahsulot yetishtirish, tabiiy omillarga, masalan, o'simlik yoki hayvonlarda kechagi zax biologik o'zgarishlarga, iqlim sharoitiga, ob-havoning qanday kelishiغا, turroqning tsbilii xossalariiga bog'liq. Qishloq xo'jaligi insonning tabiatiga bo'lgan munosabati bilan lishilarning o'zaro munosabatlari yaxlitlikda borishini talab qiladi va iqtisodning agrar sektorini tashkil etadi. Bu sohada asosiy resurs yer bo'lib, u hech bir tengi yo'q, tanho o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ammo, yer eng cheklangan resurs, uni mehnat bilan yaratib bo'lmaydi. Ko'rgina resurslar bir-birining o'rnni bosa oladi. Masalan, mehnat resursini mashina bilan almashtirish mumkin. Yerning o'rnni esa hech bir resurs bosa olmaydi, shu jihatdan u o'ta noyob va asosiy resurs hisoblanadi. Uning asosiyligi shundaki, yer va boshqa resurslarga qo'shimcha sifatida kompg'yutyer va uning dasturlari qo'llanadi.

Yerni boshqa resurslar bilan ham alrashtirib bo'lmaydi, ammoy uning muqobil ishlashi usullari g'oyat ko'p bo'ladi. Shu sababli yerga talab muttasil oshib boradi. Bu talab yer bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarishning kengayishi va yerning unumderligiga qarab o'zgaradi.

Yer cheklangan, uni ishlab chiqarib bo'lmaydi, foydalilanligidan yerlarni ularga investitsiya sarflab ko'paytirish mumkin. Masalan, quruq yerlarni sug'orish va botqoq hamda zax yerlarni quritish orgali eki maydoni tabiatan cheklangan bo'lsada, shu coirida chiqmagan holda yaroqsiz yerlar hisobidan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarni ko'paytirish mumkin. Yer resursi cheklanganligidan yerning taklifi, noelastik, ya'nin o'zgarmaydigan bo'ladi. Bu bilan yer boshqa resurstandan jiddiy farqlanadi. Ma'lumki, agor talab oshsa, bunga javoban taklif ham ko'payadi, lekin yer ba qoidadan istisno etiladi. Chunki yer tabiat mevasi bo'lganidan uni mehnat bilan ko'paytirib bo'lmaydi.

Yer hammabop resurs. Unda dehqonchilik qilish, undirma san'at yurgizish, qurilish qilish mumkin. Yerga ikki xil monopoliya mavjud bo'ladi. Birinchidan, yer qadr-qiymati baland resurs sifatida mulk monopoliyasida turadi, ya'nin egasi yo'q yer bo'lmaydi. Yer cheklanganligi miqdorda bo'lganida uni mulk sifatida ko'paytirib ham bo'lmaydi. Yer cheklanganligi miqdorda bo'lganida uni mulk sifatida ko'paytirib ham bo'lmaydi. Bunday bodisa yer ga mablag' sarflashni, uning egasiga bog'liq qilib qo'yadi. Yer egasining mulkori sifatida mansaati bor, ya'nin u o'z yeridan naf ko'rishi kerak. Shu sababli yer shariatish uchun tekkinga berilmaydi.

YODDA TUTING!

Yer egasi ijangi bevvabchi, uni ishlavuchi va ijarn oluvchi bo'ladi. Uzamnyi niye osabebi jara biruni bilan qonanshtitsitadi. Yerdan foydalanganlik uchun uning egasiga lo'hamiga qarab qo'shishga qarab bo'ladi.

egasiga undan foydalanish haqini to'lash zarur. Ikkinchidan, yer xo'jalik yurgizish ob'yekti sifatida egallab olinadi, ya'ni yerda turli xo'jaliklar tashkil topadi, yaroqli yer bo'sh turmaydi. Xullas, yaroqli yerlar doim band bo'ladi. Yer resurs sifatida egalari qo'lida bo'lar ekan, ular boshqa resurs egalari singari uy xo'jaliklari tarkibiga kiradi. Binobarin, uy xo'jaliklari tarkibiga kiradi va ular o'rtaida munosabat yer xususida ham bo'ladi. Yer mulk bo'lganidan mulkdorning roziligidiz uni ishlatiib bo'lmaydi. Unda foydalanish uchun egasiga haq to'lash kerak. Yer o'z egasining mulki bo'lib qolganida vaqtincha boshqa mulk sohibi, xususdan tadbirkor tomonidan ishlatalishi mumkin.

1. Yer rentasi. Yerdan foydalanishning usullari va samaradortigi muammolari. Yerdan haq to'lash sharti bilan ma'lum muddatda foydalanish yuzasidan kelib chiqqan iqtisodiy aloqalar ijara munosabatlari deyiladi.

Renta mohiyatan qishloq xo'jaligidagi qo'shimcha mahsulotning yer egasiga tekkan qismidir. Marx renta to'lash imkonini berar ekan, xarajat tarkibiga kiradigan yer rentasini xaridorlar ko'taradilar. Ular yer egalariga yer mulki uchun haq to'laydilar. Shu ma'noda renta jamiyat zimmasiga tushgan yuk hisoblanadi. Yer tanqisligidan jamiyat renta to'lashdan iborat sarfni o'z zimmasiga oladi.

E'TIBOR BERING!

Renta turasi ko'pi, jumladan, absolyut (matloq), differential, monopol renta, qurilish uchastkalardan, urdimma sanasida olinigan renta kabilar uning ko'raishlaridir. Ularning hammasi yerga kapital qo'yib, inebut jarflanishi untijsida keladigan va egaiga tegadigan darrusuddir.

Renta turlari. Renta yerga bo'lgan mulkning iqtisodiy realizatsiyasi, ya'ni amalga oshirishdir. Yer egasi manfaati yuzaga chiqishi uchun u o'z uchastkasini singa solib, pul topish kerak bo'ladi. U o'z yerida dehqonchilik qiladi, korxona yoki har xil xo'jalik turar joy binolarini quradi, yerni ijara beradi, uni sotadi yoki garovgu qo'yib pul oladi va shu pulni ishlataadi. Yerni ishlashning bir-biridan farq qiladigan nuqobil usulleri ko'p. Bu usullardan qay birini tantash yer egasining ishi. Alibatta, mulkdor o'z mansaatidan kelib chiqqan holda, o'zi uchun eng quay usulni tanlaydi. Bozor iqtisodiyoti tizimida yerni ishlashdan keng tarqalgan usul uni ijara berib, renta olishdir.

Absolyut renta - yer uchastkalarining sifatidan qat'iy nazar yer mulk bo'lgani uchun uning egalari oladigan renta. Mazkur renta hamma yerdan olinadi, lekin miqdoran yomon va eng yomon yerdan olinigan rentaga teng bo'ladi. Masalan, har biri o'n gektardan keladigan uchta yer uchastkasi bor, ularni shartli ravishda A, V, S uchastkalari bor deb belgilaymiz. Eng yomoni «S» uchastkasi bo'lib, u yerdan 500 ming dollarga renta olinadi. «A» uchastkasidan esa 800 ming dollar renta olinadi, shundan 300 ming dollar bu yerning sifati uchun qolgan 500 ming dollari umuman yer uchun, «V» uchastkasidan 700 ming dollar renta olinadi. Shundan 200 ming dollar yer sifati uchun 500 ming dollari umuman yer uchun. Hamma uchastkalardan 500 ming dollar miqdorida olinadigan renta absolyut renta hisoblanadi va u yomon yerdan olinadigan jami rentaga teng bo'ladi. Sifatsiz yerlar ekilishi uchun ulardan olinigan mahsulot narxi qilingan xarajatni qoplashi kerakki, uning tarkitida tadbirkorning normal foydasi va renta ham bo'ladi.

Differensial (tabaqalangan) renta - yerning siatliga qarab olinadigen va rentaning absolyut rentasini orticcha bo'lgan qismidir. Yer sifatining har xil bo'lishi, ya'ni tuproqning unumdarligidagi farqlar uni yaratadigan omildir. Tuproq hosildorligi ikki xil bo'ledi: tabiiy va iqtisodiy. Tabiiy hosildorlik-tuproqning ximiyaviy va fizikaviy xossalari bo'lib, uni tabiat in'om etgan. Xalq tilida oriq yer, semiz yer degan tushuncha qo'llanishi bejiz emas, albatta. Yerning hosildorligi tabiatan har xil bo'lganidan, yerga sarflangan bir miqdordagi resurslar turlicha natija beradi. Yerning sifatiga qarab, muayyan miqdordagi moddiy ne'mat resurslari sarflangan holda, turlicha yalpi hosil olinadi. Hosildorlikdagi farqa qarab renta ham ta'lovlashadi.

Differensial rentaning o'zi differensial renta I va differensial renta II dan iborat bo'ledi. Differensial renta I tuproqning tabiiy hosildorligiga va yer uchastkasining joylashuviga qarab olinadigan rentadir. Ma'lumki, yer uchastkaleri tabiiy hosildorlik jihatidan farqlanadilar. Aytganimizdek, sifati o'ta yaxshi, yaxshi, o'rtacha, yomon va o'ta yomon yerlar bor, o'ta yomon yoki yomon yerlardan foydalilaniganda, ulardan olinadigan mahsulotlarga ketgan ishlab chiqarish xarajatlari narx uchun asos bo'ledi, ya'ni bozor narxi orjali ular qoplaqadi. Bundan tashqari narxga renta ham kiradi. Chunki eng yomon yer ham tekkinga berilmaydi, o'ta yomon yerdan yaxshi yer sari borilganda individual xarajatlarning kamayishi yo'z beradi. Gap shundaki, yomon yerlarda sarfga nisbatan hosil kam olinsa, yaxshi yerlarda olingen yalpi hosildagi farq mahsulot birligiga kelgan sarflarni ham farqlantradi. Binobarin, o'rtacha ishlab chiqarisi xarajatlari har xil bo'ledi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarining bezor narxi bir xil, amma o'rtacha xarajatlarsa esa yerga qarab, har xil bo'lganligi sababli, bezor narxiga asos bo'lgan yomon yerdagi xarajatlars bilan boshqa sifatliroq yerdagi xarajatlari o'rjasidagi farq differensial renta I-ni paydo qiladi. Bu mazmuni iqtisodiy foydaning bir turi, lekin u yer egalariga tekkani uchun rentaga aylanadi.

Sanoat mahsulotidan farqliroq, qishloq xo'jaligi mahsulot xarajatlari moddiy va mehnat sarfi hamda normal foydadan tashqari renta ham kiradi. Mahsulot shu xarajatlari negizidagi narxiarda so'lfganda, o'ta yomon yerlarda differensial renta I bo'lgan holda, boshqa sifatlari yerlarda shunday renta vujudiga keladi (Jadval - 1). Jadvalda yerlar miqdoran teng, ularga teng miqdora da yalpi sarflar qilingan, narxi o'ta yomon yer xarajati belgilaydi, u xarajat tarkibida absolyut renta mavjud deb oldik. Jadvalga qarang.

Differensial renta I-ning hosil bo'lishi

Jadval - 1

Yer sifati	yer mikdro tiga	yalpi hosil ts.	jam xarajat ning so'm	o'rtacha xarajat I ts dan ning so'm	I = o-n hisoblangan o'l. Renta ning so'n	I ts mahsulot ning buzor narxi ning so'm	I ga yerga hisoblangan di' renta ning so'm

MU'AMMOLI
VAZIVIYAT

Bozor qiprod-yoti
sharoitiga qarat solimi
saxoatishchich va uming
mahsulotlari zamonaviy
ekspertihob imboldutyga
aylantrish, jatayonunda
yangi esnos ug'iyati
qu'lish va umtan
zodindarcing malakasini
maboratim o'shirdi borish

1. o'ta yomon	1,0	15,0	120,0	8,0	0	8,0	0
2 yomon	1,0	18,0	120,0	6,67	1,33	8,0	23,94
3. o'rtacha							
4. yaxshi	1,0	20,0	120,0	6,0	2,0	8,0	40,0
5. o'ta	1,0	22,0	120,0	5,45	2,55	8,0	56,1
yoxshi	1,0	25,0	120,0	4,8	3,2	8,0	80,0

Jadvaldan ko'rindanidiki, yerlarning tabiyi hosildorligi turlicha bo'lganidan yerga xarajatlar teng bo'lsada, turlicha hosil qilingan, unga ko'ra, o'rtacha xarajatlar ham turlicha bo'ladi. Shunday sharoitda o'ta yomon yerda differential renta I hosil bo'lmasagan. Ayni vaqtida yerning sifati oshgan sari renta ham ko'payib borishi yo'z beradi. Bozorda talab qisqarib, o'ta yomon yermi ishlash ehtiyoji qolmasa, endi narxni yomon yer sharoiti belgilay boshlaydi va shunday yerda differential renta I bo'lmasay qo'yadi. Differential renta I bo'lmasanga edi, hamma joyda ijara haqi bir xil bo'lishi mumkin edi.

Differential renta II tupoqning iqtisodiy hosildorligi natijasidir. Yerga qo'shimcha mablag' sarflab, unga ishlav berish orqali hosildorlikni oshirish natijasida olinigan renta differential renta II bo'ladi. Tupoqning tabiyi imkoniyatlari doirasida yerga mablag' sarflangan hosildorlikni ma'lum me'yor darajasida oshiradi, o'rtacha xarajatlar bir xil bo'lishi yerga yaxshi ishlav bergan xo'jaliklarda differential renta II ni hosil etadi. Bunda tupoqning tabiyi emas, balki iqtisodiy yuritish amaliyotida renta turlari birligida yuradi. Shuning uchun renta II ni ko'rib chiqamiz. Bunda yer sifati bir xil, dastlabki mablag'lar teng, ammo yerga qo'shimcha sarflangan mablag' teng miqdori turlicha, bu mablag'lar to'la ishlatalib, xarajatlar tarkibiga o'tadi deb faraz qilamiz (Jadval 2).

Jadvaldan ko'rindanidiki, «A» uchastkasida differential renta II yuzaga kelmadи, Chunki yerga qo'shimcha mablag' sarflanganmadи. Aksincha V va S uchastkalariga qo'shimcha mablag' sarflanganidan hosildorlik yuqori bo'ladi, o'rtacha xarajatlar pasayadi, natijada differential renta II paydo bo'ladi. Ammo «S» uchastkasida mablag'lar samaraliroq ishlataligani uchun bu yerda differential renta II ko'p bo'ladi.

Differential renta IIning hosil bo'lishi.

Jadval - 2.

sifati bir xil yer uchast kalar	yer miq dori ga	yerga qilingan dastlabk i sarf mung, so 'm	yerga qiling an qo'shi mcha sarfl ming so'm	hosil dorl ik gaus	yalpi hosil ts	jami xarajat ming.s o'm	Its. mahsu lot narxi ming.s o'm	jami dif.ren ta 2 ming.s o'm	Its xos xarajat i ming.s o'm	birga um hisobg un dif renta ming so'm
A	8,0	800,0	-	20,0	160,0	800,0	5,0	0	5,0	0
V	6,0	600,0	200,0	30,0	180,0	800,0	5,0	108,0	4,1	28,0
S	5,0	500,0	300,0	40,0	200,0	800,0	5,0	200,0	4,0	40,0

Qurilish uchastkalari uchun ham renta to'lanadi. Bino-inshootlar mutloq turmaydi, yer ustida qad ko'taradilar. Qurilish dehqonchilik va sanoatga nisbatan

yerni ishlatisning muqobil usulidir. Qurilisa uchun to'kanadigan renta yerni boshqa usulda ishlatisdan ketadigan rentadan ko'p bo'lgan taqdirdagina yer qurilish ochastkasidan undiriladigan renta miqdori faqat tuproq sifatida emas, balki yerning joylashuv o'rniغا ham bog'liq. Agar yet qanchalik shaxar merkazida, ekologik sharoiti yaxshi bo'lsa, renta shunchalik yu'ori bo'ladi, Chunki bular qurilish xarajatlari qurilgan binolarni ishlatib urish sarfini qisqartiradi.

3. Agrobiznes. Fermer xo'jaliklari. Ijara pudrati. Keng ma noda, bunga qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan biznes uvlari kiradi. Agrobiznes rivojlangan bozor iqtisodiyotiga xos. Tarkibani unga qishloq xo'jaligining o'zligi, shu soha mahsulotini qayta ishlash va iste'molga yetxazib berish bilan bog'liq bo'lgan tadbirdorlik faoliyatları kiradi. Agrobiznesning maqsadi bezorni kerakli mahsulotlar bilan kanda qilmay va to'la ro'kis ta'miylash orqali foyda ko'rishdan iborat.

Agrobiznes ishtirokchilari - bu tadbirdor, fermerlar, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi sanoat tadbirdorlari va nihoyat, shu mahsulotlarni sotish bilan shug'ullanuvchi tijoratshilardir. Bularidan tashqari agrobizes doirasiga banklar, sug'urta va moliya kompaniyalari ham tortiladi. Agrobiznes ilgarilarini qishloq xo'jaligi bilan cheklansa, keyinhehalik u agrosanoat integratsiyasi natijasida agrosanoat kompleksini qamrab oladi. Agar differentsiya sanoatni qishloq xo'jaligidan ajratish bo'lsa, integratsiya ularni bir-biriga chirmashib ketishi yoki ularning sintezidir. Bunday hodisa qishloq xo'jaligi hamda mashinalashgan ishlab chiqarish asosiga ko'chgan qishloqda ham texnika revolyutsiyasi quloch yozgan sharoitda yo'z beradi.

Yuksak mashinalashgan ishlab chiqarishda vyertikal integratsiya yo'z beradi, ya'nii qishloq xo'jaligi o'zidan yuqorida sanoat tarmoqlaridan bironi boshlaydi. Qishloq xo'jaligi o'zining mahsulotini qayta ishlowchi va sotuvchi soha'lar bilan, shuningdek o'ziga kerakli moddiy resurslarni etkazib beruvchi soha'lar bilan integratsiyalashadi.

Aytilgan sohalar yaxlitlikda amal qila boshlaydi, qishloq xo'jaligi ham sanoat asosiga, ya'nii eng mukammal texnologiyu zamiriga ko'chiriladi. Agrobiznes faoliyati birlinchidan, abolini yetarli niqdorda sifatli oziq-ovqat bila, sanoatni esa kafoflatlangan tarzda xom-ashyo bilan ta'minlaydi. Mana bu shari bajarilganda toyda ko'rildi. Agrobiznes gullab-yashnashi uchun u amal qiluvchi sohalarga katta investitsiya sarflanadi, yangi texnika yuqulari joriy etiladi.

Agrobiznesning birlamchi bo'g'ini ferriyet xo'jaligi hisoblanadi. Chunki u qishloq xo'jaligi mahsulotini yaratadi. Bu xo'jalik o'z yerida yoki ijara o'zga yerda yuritiladi, ammo yerga fermer mulki keng rivojlangan bo'ladi. Bu xo'jalikda mulk sohibi va ishlab chiqaruvchi ayni bir shaxs risob'anadi. Mulk mehnatdan ajralmay u bilan bevosita bog'langan bo'ladi.

Rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida oilaviy fermer xo'jaliklari keng taraqqiy etadi. Ular yuksak darajada ixtisoslashgen va zamonaviy fan-texnika yutuqlariga tayangan xo'jalik hisoblanadi, ular yuksak mehnat unumi va sifatli

DIQOAT QILING!

Agrobiznes: Jergunda qishloq xo'jaligi so'visidagi biznes tushuniladi va - bozor tizimini ng turkitiy qismardan bironi usbek etadi,

mahsulotni ta'minlashga qodir bo'ladi. Fermer xo'jaligidan tashqari agrobiznes turlari ham oor, ulardan biri agrofirmadadir.

Agrofirm-muayyan turdag'i qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va uni sanoat usulida qayta ishlashni qo'shib olib boradigan korxonadir. Bu korxona iste'molga tayyor bo'lgan mahsulot yaratadi. Masalan, chorvachilikda sutni yeytishirish, uni qayta ishlab, iste'molga tayyor holga keltirish bilan shug'ullanadi. Agrofirmalarda investitsiya ham qishloq xo'jaligi, ham sanoatga taallugli bo'ladi, har ikki sohaga xos resurslar ishlatalidi, xodimlar malakasi keng bo'lib, ular sanoat mehnati bilan ham shug'ullana oladilar. Agrofirmalar kichik olilavty xo'jalik asosida ham tashkil topadi. Bu yerda xo'jalik zavod bilan birkadi.

Agrobiznesning yiriklashgan turi - bu agrosanoat birlashmalaridir. Bunday birlashma bir necha xo'jalik va korxonalar faoliyatini integratsiyalashdir. Bu yerda ishlab chiqarishning bir necha o'zaro bog'langan turlari, ularga xizmat ko'rsatuvchi va tijorat ishi bilan shug'ullanuvchi korxonalar birlashadi.

Agrobiznesning yana bir turi dehqon xo'jaliklaridir. Bu xo'jalikda dehqonchilik, issiqxona tashkil qiladi.

Agrobiznes ishiga fermerlar assotsiatsiyasi va ittifoqchilar ham xizmat qiladi. Ular ko'ngilli va psychilik mablag'iqa asoslangan uyushma bo'lib, o'z a'zolariga xizmat ko'rsatadi, ularning manfaatini himoya qiladi.

Agrobiznes turlari muayyan mamlakatning sharoitiga qarab har xil darajada rivojlanadi, tadbirkorlikning nufuzli turiga aylanadi. Agrobiznes yuqori mehnat unumdarligiga asoslanadi.

Xillas davlatning chora-tadbirlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida talab-taklif muvozanatini ta'minlashga va fermer xarajatlarini qisqartirishga qaratildi. Bu rivojlangen bozor iqtisodiyotidagi agrar munosabatlarda davlat o'zining iqtisodiyotini tarkiblash choralarini bilan faol qatnashishidan darak beradi.

Takrorlash uchun savollar:

1. Agrobiznesni mohiyatini tushuntirib bering?
2. Fermer xo'jaligini dehqon xo'jaligidan farqi va ish yuritishdagi faoliyatini qiyosiy tushuntiring!
3. Qishloq xo'jaligidagi ijara pudratini, boshqa ijara munosabatlardan farqi nimada?

Foydalaniłgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'lli» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tabdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 16 yil mustaqillik yo'llari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2007 yil 30 avgust. «Xalq so'zi» gazetası, 2007 yil 31 avgust.

- Karimov I. Juhon mohiyaviy-iqtisadiy imqiroz. O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'sev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 b.
- O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kitill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.
- Ekonornicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. GI-1.
- Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. GI-1.

12-mavzu. Taqsimotning amaliy va shaxstiy jihatlari.

Reja:

- Taqsimot jarayonining umumiy tafsifi Taqsimot to'g'risidagi nazariyalarning evolyutsiyasi Ish haqi tushunchasi.
- Daromadlar, ularning manbaalar/ va tzqsimot jihatlari.
- Individual taqsimot va daromadlarni ozcta taqsimlash.

1.Taqsimot jarayonining umumiy tafsifi.
Taqsimot to'g'risidagi nazariyalarning evolyutsiyasi. Ish haqi tushunchasi. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda ishlab chiqarish va iste'mol hal qiluvchi bosqichlar bo'lsa, taqsimot va ayriboshlash asosiy bosqichlarning rivojlanishiga ijobjiy ta'sir etuvchi bosqichlareciz.

Har qanday jamiyatda ishlab chiqarilgan mahsulot harakatining pirovard natijasi iste'mol belgilanadi. Biroq mahsulot iste'molga borguncha taqsimot jarayonidan o'tadi. Shu bois ham bu jarayon ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarini bog'lovchi sifatida iqtisodiy munosabatlar tizimining muhim tartibiy qismi hisoblanadi.

Taqsimot faqtigina iqtisodiy jarayon bo'lib qolmay, balki u o'z mohiyati bilan

Tayanch iboralar:

Taqsimot, davlat yuqoridaqni taqsimoti, ish haqi, ishbay ish huquq, yaqbay ish saq, real ish haqi, ish haq surʼatlari, turmush darajasi, va ishlash savatchasi, qambag'ullik darajasi.

Taqsimot ishlabi chiqarishning munib-mehani, er va kapital bobbyarav qatnashganligi uchun barcha daromadlar ujar o'tasida teng taqsimlanishiga etiladi.

Taqsimotning qanday hal etilishi va uni unvoli manfaatlariga mos kelishini ta'minlash muhim nihaiyat kash etadi.

Masalan, ma'muriy - buyruqbozlik tizimi sharoitida mo'sidiy ne'matlarini taqsimlash yagona markazdan turib bosqechilar va u manfaatdorlikni chegaralab hamda ijtimoiy boqimandalikni kuchaytiruvchi tumoyillarga asaos argan edi.

Xo'jalik yuritishning bozor tizimi esa taqsimot xarakterini butunlay o'zgartirib yubordi, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning iqtisodiy manfaatdorligi bozor qonunlari bilan mushtarak bog'langan tamoyillarga asolanadi.

Xo'sh, taqsimot qanday iqtisodiy kategoriya sifatidagi jarayon, u qanday iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi?

Hozirgi vaqtida jahonda 30 mln.ga yaqin mahsulot va xizmat turlari ishlab chiqariladi. Ularning bir qismi jamiyat ehtiyoji va rivojlanishiga, boshqa qismi esa jamiyat a'zolaring shaxsiy iste'moliga kelib tushadi. Bu mahsulotlar moddiy-ashyoviy jihatdan ishlab chiqarish vositalaridan va xalq iste'moli buyumlaridan iborat.

Shunga mos holda tadbirkorlar keng ma'noda ishlab chiqarishga va iqtisodiyotga qo'shgan hissasiga qarab daromad oladilar: ya'ni ish kuchi sohibi - ish haqi, kapital egasi foyda, yer egasi - renta, pul egasi - foiz yoki dividend, menejer ham foyda, ham ish haqi oladi, o'tmishdagi mehnati va xizmatlari uchun nafaqa to'limadi. Taqsimotning bozor tamoyillari hukmon bo'ldi, lekin jamiyatda uning nobozor qoidalari ham amal qiladiki, biz keyingi savollarni yoritganda to'xtaymiz.

MUNOSABATLAR
Bozor qisodiyyoti sharotida umumiy daromadda ish xossi hissasini kumayib borish tadbirkorlik daromadning ostub borish real ish xosining pasayib borish muhammoilan

Taqsimot munosabatlarini xarakterlashda uning iqtisodiy va ijtimoiy funktsiyalarini (vazifalarini) farqlash zarur. Taqsimotning iqtisodiy funktsiyasini milliy iqtisodiyotga ehtiyojlar, manfaatlar va rag'battantirish orgali ta'sir etishini, ijtimoiy funktsiyasini esa ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga va rivojlantrishga ta'sir etishni ko'rsatmoq kerak.

Yuqorida ta'kidlaganidek, moddiy ne'matlarni taqsimlash to'g'risidagi iqtisodiyotdagi iqtisodiy qarashlar, fikrlar, ta'limotlar qadimdan ma'lum. Taqsimot nazariyasi fandagi ta'limot sifatida XVI asda paydo bo'lgan. Bu davrda taqsimot asosan, daromadlarni miqdoriy tahlil qilish asosida o'rganiqan. Masalan U.Pettining «Siyosiy arifmetika», K.Kenening «Iqtisodiy jadvali»si, A.Tyurgoning «Boylarning paydo bo'lishi va taqsimlanishi to'g'risidagi mulohazalar», B.Sey, B.Klark va boshqalarning taqsimot to'g'risidagi qarashlarida yaratilgan boylik va moddiy ne'matlarni tarmoqlar va aholi o'rtaida taqsimlash masalalari yoritilgan.

Ingliz muntoz iqtisodiy maktabining (A.Smit va D.Rikkardo) ta'limotiga ko'ra, taqsimot munosabatlari qiymat nazariyasi bilan bog'liq holda talqin etiladi. Har qanday mahsulotning qiymati ish haqi, yer rentasi va foydadan iborat bo'lib, ular har qanday daromadning birligi uch manbaani tashkil etadi. CHunonchi, A.Smit o'zining «Xalqlar boyligining tabiatini va sabablari to'g'risidagi tadqiqotlar» asarida har bir mamlakarda bir yillik mehnat mahsuloti sifatida, yo sarflangan kapital uchun foyda sifatida, yoki yerdan olinadigan renta turiqasida taqsimlanishi zarur.

K.Marksning taqsimot to'g'risidagi qarashlari mehnat qiymat nazariyasiga ko'ra va qo'shimcha qiymat hamda ekspluatatsiya to'g'risidagi ta'limotlarga asolangan. Uning fikricha, ishchilar tomonidan (haq to'lanmagagan mehnat bilan) yaratilgan co'shimcha q'ymat kapitalistlarning turli guruhi foyda o'rtaida foyda,

savdo foydasi, yer rentasi kabi shakllarda taqsimlanadi, ishchilar esa o'z ish kuchini sotib, uning ekvivalenti sifatida ish haq oladilar.

Marjinalistik ta'lilot esa («marjinalist» - frantsuzcha «eng yuqori», «o'ta yuqori»), taqsimot jarayonini eng yuqori foydasilik nazariyasi bilan bog'laydi, ya'ni eng yuqori umumdozlilikka erishgan firi u to'la raqobat sharoitida yuqori daromadga ega bo'ladи.

Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan hozirgi zamон taqsimot nazariyasida «daromadlarning ijtimoiylashuv» kontsepsiya-siga asoslangan bo'lib, unda davlat o'zining bir qator iqtisodiy dastaklari orqali, birinchi galda soliq tizimi yordamida ishlab chiqaruvchilar daromadaing bir qisimini budgetga jalg etib, uni ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun qayta taqsindashga qaratilmoqda.

2. Daromadlar, ularning manbaalari va taqsimot jihatlar. Yuqorida ta'kidlanganidek, moddiy ne'matlarni taqoslesh iqtisodiy munosabatlari tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Xo'sh moddiy ne'matlarni taqsimlash qanday shakllarda amalga oshirilishi mumkin?

Nazariy jihatdan qaraganda moddiy ne'matlarni:

- a) teng taqsimlash mumkin;
- b) ehtiyoja qarab taqsimlash mumkin;
- v) mehnatga qarab taqsimlash mumkin.

Moddiy ne'matlarni teng taqsimashida o'z-o'zidan ma'lom, ishlab chiqaruvchi kuchlarni past darajasi, iqtisodiy biqiq sharoitlardan kelib chiqadi. Tarixan sivilizatsiya o'ta past bo'lgan ibtidoy (jam'a) tuzunida, shuningdek, urushlar, tabliy eftallari ro'y bergan sharoitlarda teng taqsimlash amalga oshirilgan.

Lekin teng taqsimot normal iqtisodiyning hosilisi emas. Hammaga bir xil taqsimot doimo manfaatdorligini susaytiradi, boqimundaki kuchaytiradi.

Ehtiyoja qarab taqsimlash, bir jihatdan qaraganda maqbuldekk ko'rimadi. Lekin uning hem o'ziga xos muammolar bor. Birinchidan, ehtiyoj -cheksiz jarayon, u doim o'sishda, rivojanishda, ikkinchidan, resurslarning olismasligi. Hammaning barcha ehtiyojlarini qondirish murakkin emas.

Mehnatga qarab taqsimlash - o'zining sotsial-iqtisodiy mohiyati bilan taqsimot munosabatlari tizimida muhim o'rinni, ayuth mumkinki, u asosiy o'rinni egallaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitda jami moddiy ne'matlarni taqsimlash asosiy yo'nalishlari:
- umumjanayat manfaatlarini ko'zlab, davlat ixtiyoridagi qismiga,
- tabriy ofat, tasodifiy hodisalar u'sirini batarad qilishga,
- davlatni bosishqarish, muddoshaiga va meh-nasini qo'ntiqashiga;
- ish haqi;
- ijtimoiy himoya fondiga.

Mehnat doimo boylikning substansiysi bo'lib kelgan. U.Petti «mehnat boylikning otasi» deganda o'ta haq edi. Taqsimot jarayonida mehnat ma'lura bir o'chov vazifasini o'jaydi.

Lekin soh holdagi mehnating o'zi pirovard maqsadni ifodalaydi, ya'ni mehnat bevosita o'zining natijasi bilan belgilanadi. Mehnating natijasi u yoki bu darajadagi daromaddir. Bu, ayniqsa, bozor sharoitida yaqqol namoyon bo'ladи. Masalan, ishchi qanchalik umumli ishlamasin, u yaratgan tovar bozorda o'tmay qolsa, yaxshi daromad ololmaydi.

Demak, bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnatga qarab taqsimlash, daromadiga qarab iste'mol qilish mazmunini oladi. Yoki xar kimdan qobiliyatiga yarasha, har kimga daromadiga yarashuv iste'mol tamoyili amal qiladi.

Boshqacha aytganda, bozor iqtisodiyotida amal qiladigan taqsimot qonuniga ko'ra iqtisodiyot sub'vektlari (kishilar) jamiyatda yaratilgan mahsulotlar va xizmatlar tarkibidagi o'z ulushini va resurslarni naqadar samarali ishlashishlariga qarab daromad shaklida oladilar.

Odatda, daromad deganda, ma'lum bir vaqt orasida amalga oshirilgan faoliyat natijasida olingen pul miqdori tushuniladi.

Daromadlar o'ziga xos mezonlarga asoslangan holda turli shakl va turlarga bo'linadi. Daromadni kim olishiga qarab:

- a) aholi daromadlariga;
- b) korxonalariga (firma) daromadlariga;
- v) davlat daromadlariga;
- g) jamiyat daromadlariga (milliy daromad) bo'lishi mumkin.

Daromadlarni miyosiga qarab: makroiqtisodiyot darajasidagi daromadlar (mehnat daromadlari, tadbirkorlik daromadlari, mulkdan kelgan daromadlar, ya'ni foyda, renta, foiz, dividend).

Ko'pchilik aholi daromadining asosiy qismi ish haqidan iborat.

Ish haqi, tor ma'noda, ma'lum vaqt ichida (soat, kun, hafta, oy) sarflangan mehnat miqdori birligining bahosidir. K.Marks, "Ish kuchi tovar qiymati va bahosining o'zgargan shakli", -deb ta'riflagan.

Keng ma'noda, ish haqi turli sohalarda ishlovchilarning mehnat haqi bo'lib, unga mukofot, gonorar va shunga o'xshash mehnat uchun to'lovlardan ham kiradi.

Bajarilgan ishni o'lehash mezoniga qarab ish haqi vaqtbay (ma'lum malaka va ish tajribasiga ega bo'lgan xodimning ishlagan vaqtiga qarab) va ishbay (yaratilgan sifatli tovar yoki bajarilgan ish hajmiga qarab) ish haqlariga bo'linadi.

Ish haqining 2 shakli:
- ishbay ish haqi;
- vaqtbay ish haqi;
Ish haqning 2 turi:
- nominal ish haqi;
- real ish haqi;
Ish haqining mukofotlash va tag'bulanishish tizmlari:
- tejab-tejashidagi tag'bulanish;
- farif stavkasning ko'ffissientimi oshirish;
- akkord va ijara munosabellarini keng no'lash

Bundan tashqari ish haqining miqdoriga mehnat unumdarligi ham ta'sir ko'rsatadi. Mehnat unumdarligi oshsa, ish haqiga ko'payadi yoki aksincha.

Aholining turmush darajasiga ta'sir ko'rsatishiga qarab ish haqiga nominal va real ish haqiga bo'linadi. Nominal ish haqi xodimni sarflagan mehnati evaziga olingen umumiyligi pul miqdoridir. Real ish haqi yalpi ish haqidan har xil to'lovlardan, jumladan, soliqlar uchun to'lovlardan chegirib tashlagandan so'ng qoladigan ish haqidir va har xil to'lovlardir.

Real isht haqi xodimlarni haqiqiy harid qobiliyati bo'lib, aholining turmush da'ajasini bildiradi.

Aholi daromadlari tarkibiga isht haqidan tashqari pensiya, nafaqa, stipendiya kabi maxsus transfert to'lovlar ham kiradi. Buncan tashqari aholining ayrim qatlamlariga jumladan, nomoddiy xizmat turlari to'lovlariga berilgan imtiyozlar ham daromad tarkibiga kiradi. Masalan, O'zbekiston maorif va tibbi et xodimlari uchun gaz, elektr energiyasi, ichimlik suvi, issiqlik mar'bai kabi kommunal xizmatlar uchun 50% to'lov joriy etilgantki, ular ana shu sohalar xodiylarning daromadlari tarkibiga kiritilgan.

Daromadlar tizimida korxona (firma) daromadlari muhim o'rinni egallaydi. Korxona daromadlarining tarkibiy qismini foydadir.

Foya to'g'risida turliqa qarashlar mavjud. Ayrim nazoratchi - iqtisodchilar foya tushunchasiga foiz, renta, tadbirkorlik daromadi va firmaning iqtisodiy (sof) foydasini kiritadilar. Boshqa mualliflar esa foya tushunchasiga faqat kapital uchun foizni kiritadilar. Ko'pchilik iqtisodchilar foydaning asosiy manbai kapitaldir, deb tushunadilar.

Korxona (firma)ning daromadi degunda uning pul tushumlari angilanadi. Firmaning iqtisodiy foydasi miqdori tushuncha bo'lib, uning pul tushumidan qilingan barcha sarf-xarajatlariga ketgan mablag' chegirib tashlangandan keyin qolgan qismidan iborat.

Iqtisodiy foyda=pul tushumi + xarajatlar

Daromad foydadan ko'p bo'ladi. Firmaning daromadini uch turga bo'lish mumkin:

A) Yalpi (umumiy) daromad (YaD) -barcha tovar va xizmatlarni sotishdan tushgan pul. Uning miqdori realizatsiya qilingan tovarlur va xizmatlar soniga (a) va ularning bozor narxlariiga (v) bog'liq.

YaD-a+v

B) o'rtacha daromad (o'D) -tovar birligini sotishdan tushgan pul.

Uni aniqlash uchun yalpi daromad (YaD)ning sotilgan tovarlar miqdoriga (Q) nisbatiga tarzida ifodalaydilar.

$$o'D = \frac{Aa}{Q}$$

V) Me'yoriy daromad (DM) - qoshimcha ravishda sotilgan tovarlardan tushgan pul:

$$YaD = \frac{Aa}{Q}$$

Me'yoriy daromad tovarlarning qoshimcha ishlab chiqarish natijasida xarajatlar va narxlarni o'zgarmaganda yoki nisbatan sekin o'sgan sharoitda umumiy daromadni oshishini ko'rsatadi.

Umumar olganda, foya miqdori narxga nisba an to'g'ri mutanosiblikda, xarajatlarga nisbatan teskari mutanosiblikda o'zgaradi.

1) isht haqida va muhofaza qishi usullari;
-iste molchilik sevati qizmatini tarkiba solib turish;
-ishchi xizmatlarni daromad olib, pensiyasi naqshasi oshirib berish;
-infyurtsyondan hir oy slashi;
-mehnat uno'dorlig ni osturish borish uch ichki;
-kasaba uyusmasini janox shartnumalarini bajarisil;

Daromadning yana bir shakli rentadir. Renta-bu asosan, ko'chmas mulkdan (yer, binolar va boshqalar) olinadigan daromad bo'lib, ulardan foydalangan sub'yektlar mulk egalariga to'laydigan maxsus to'lov shakli (ijara haqfi)dir. Renta munosabatlari alohida mavzuda talqin etiladi.

Foiz ham daromadlarning bir shaklidir. Foiz pul egasi o'z pulini boshqa sub'yektlarga qarzga bergani uchun oladigan daromadidir. Firmalar yoki boshqa sub'yektlar o'zlarining bo'sh turgan (ma'lum iqtisodiy sharoitlarda) pul mablag'larni ham ishlatib (oborotga qo'yib), ya'nii qarz kreditga berib daromad oladilar va u foizda hisoblanadi. Masalan, bankka bir yilga 100.000 so'm qo'yilsa va foiz stavkasi 15% bo'lsa, 15000 so'm daromad olinadi.

Qimmatbaho qog'ozlardan ham, masalan, aksiyalardan ham daromad olinadi. Aksiyadan olinadigan daromad dividend deyiladi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan sari dividendning darajadagi hissasi ortib boradi. Chunki aholining tobora ko'proq qismi aksiyadorlarga aylanadi.

1. Individual taqsimot va daromadlarni qayta taqsimlash. Biz yugorida taqsimot jarayonining funktional (amaliy) jihatlarini, ya'nii umi iqtisodiy omillar nuqtai nazardan ko'rib chiqdik.

Taqsimotning yana individual jihatlari ham bor.

Individual (xususiy yoki shaxsiy) taqsimot deganda, alohida shaxslar, oila, uy xo'jaligi daromadlarini hamda ularning darajasini belgilaydigan omillar tushuniladi.

Har bir alohida shaxsning daromadi manbai jihatidan uning ishlab chiqarishdagi hissasiga qarab taqdirlanishiga, ish haqi, foiz, dividend, foyda va boshqalar hamda uni ishab chiqarishga bog'liq bo'Imagan daromadlar, pensiya, ishsizlik nefasasi, vorislik, homiylik mablag'lari va b. tashkil topadi. Uy xo'jaligining yuqoridagilardan tashqari oila daromadlari, chunonchi, shaxsiy yordamchi xo'jaik daromadlari, tadbirdorlik daromadlari, ijara daromadlari, ijtimoiy sug'urta, pensiya, stipendiya va boshqalar kiradi.

Individual taqsimot jarayonini tahlil etganda aholi daromadlaridagi ijtimoiy tengsizlik masalasi muhim o'rinn tutadi.

Tengsizlik yuzaki qaraganda, adolatsizlikni bildiradi, lekin adolatlari va adolatsiz tengsizlik mavjudligini e'tirof etish kerak. Bozor qonunlariga mos ravishda, huquq - tartib va qonunlarga xos usullar bilan topilgan daromadlardagi farqlar adolatlari tengsizlikdir. G'ayriqonuniy, ya'nii man etilgan usullar bilan topilgan daromadlardagi farqlar adolatsiz tengsizlikni bildiradi, asosan, xufyona iqtisodiy faoliyat bor joyda (masalan, narkobiznes, poraxo'rlik, o'g'rilik, mafiya ko'rimishlari) yuzaga keladi.

Daromadlardagi tengsizlik qator omillarga bog'liq:

1. Kishilarning jismoniy va aqliy intellektual qobiliyatları bir xil emasligi;
2. Oila tarkibining har xil bo'lishi, ya'nii ishlovehilar sonining miqdori ko'pligi yoki e'zligi;
3. Kishilarning bilimi va kasb tayyorgarligidagi farqlar;
4. Mulkka egalik qilisidagi farqlar;
5. Mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyati va boshqalar.

Daromadning tarkibiy tuzilisai turi daromadlarning salmog'i bilan tafsiflanadi. U esa iqtisodiy taraqqiyot darajasiga shofining tarkibiga, davlatning daromadlar borasidagi siyosatiga bog'liq. Aholining ko'proq qismi tadbirkor bo'lsa, daromad ham ko'p bo'ladi. Shuningdek, aheli tarkibida kelsalar ko'p bo'lgan mamlakatlarda pensiyaning o'pydigun yoshlar ko'p bo'lsa, stipendiyaning daromaddagi salmog'i katta bo'ladi. Masalan, O'zbekistonda pensionyerlar aholining 8%dan ko'proq'ini mehnat qilish yoshiga etmagan 44%ni, bolali onalar 3%ni tashkil qildi. Shunga ko'ra, pensiya, nafaqa va stipendiyaning daromad strukturasida tutgan o'mi har xil.

Taqsimet jarayonining muhim jihatlaridan biri, bu daromadlarni qayta taqsimlash bilan bog'liq. Hozirgi zamonda bozor iqtisodiyoti tobora ijtimoiylashib bormoqda, ya'nii u inson farovonsligini ta'mindash, unga munosib turmush sharoitlari yaratib berish imkoniyatlarini yaratmoqda. Ana shunday sharoitda daromadlarni qayta taqsimlash bilan bog'liq masalalar rivojlangan mamlakatlarda ham shuningdek, bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatfarda ham amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatning markazmi teshkil qildi. Bunga misol qilib, O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan kuchli ijtimoiy himoyalash siyosatini olish mumkin. O'tish davrinining dastlabki bosqichlaridan o'tkazilgen tadbirlar: ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalarni miqdorini muntazam oshirilishi, aholining turli qatlamlarini, ya'nii maktab o'quvchilari, ko'p bolali oilalar, ijtimoy nochor qatlamlarga turli imtiyozlar va to'lovlar berishga, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot sohalarini isloh qilish va bosqicha tadbirlar aholini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitiда yo'z berishi mumkin bo'lgan ijtimoiy larzlarsiz, uning kambag' allashuvini oldini olishga erishildi. Duning uchun davlat budgeti orqali daromadlarni qayta taqsimlash evaziga milliy daromadning asosiy qismini iste'molga yo'naltirish bilan amalga oshiradi.

Ayniqsa, aholining daromadlarida va turmush darajasida asossiz katta farqlarga yo'l qo'ymaslikka alohida e'tibor xerimoqda. Karimovning «O'zbekiston buyuk kelajak sati» asaridu ko'rsatganidek, aholini ijtimoiy himoyalash borasida ko'rtilgan chora-tadbirlar, aholining daromadlar darajasi bo'yicha keskin tabaqchanishi mumkinligining o'di olindi. Bugungi kunda eng yaxshi ta'minlangan qismi olayotgan daromadlar o'rtasidagi farq yuqori hisoblanuvchi 6 baravardan 5,5 baravarga tus'ci. Bu farqning 8 baravardan yuqori bo'lishi jamiyat ijtimoiy jihatdan keskin tabaqchalanganligidan daarak beradi.

Ma'lumki, aholini turmush darajasi jihatdan tabaqchalansani aniqlash maqsadida tirikchilik minimumi degan fushurcha qo'llaniladi. Iste'mol savatiga esa eng zarur oziq-ovqat va nooziq-ovqa: mahsulotlar va xizmatlar gurubi belgilanaadi. Iste'mol savatini tashkil qilgan eng zarur iste'mol mahsulotlar va xizmatlar me'yori miqdorining joriy bozor baholariga ko'rsatmasini yig'indisi tirikchilik minimumi tashkil etadi.

Iqtisodiy islohotlarni izchi amalga oshirish, mamlakatim zda vujudga kelayotgan makroiqtisodiy vaziyatga hamda iqtisodiyotning amalda yuksalishini hisobga olib, yaqin besh yil ichida ish hajuning eng tam miqdorini 3,5 baravarga ko'paytirish, shuningdek, iqtisodiy yuksalishning boshqa omillari bilan qo'shilib,

aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha daromadni 1,8-2,0 baravar oshirish, shu bilan birga daromadlarni xarid quvvatini kuchaytirish maqsadida pulning qadrsizlanishi darajasini yiliga 2-3% kamaytirishga erishish kabi yazisalarni qo'yilishi aholini turmush darajasini ta'minlashga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'lli» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloq qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'naliishlari Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan notqi. 2010 yil 30 iyul. 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'z» gazetasi, 2010 yil 1 iyul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-boh. 8-33 b.
8. O'limasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'ona -2007.
10. Ekonicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxujacva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. GI-1.

II-BO'LIM. MILLIY IQTISODIY OTNING AMAL QILISHI VA RIVOJLA VISHI

13-Mavzu: Milliy iqtisodiyot va uning makroiqtisodiy o'chamlari.
Yalpi milliy mahsulot.

Reja:

1. Milliy iqtisodiyotning qaror topishi va uning makroiqtisodiy o'chamlari.
2. Yalpi milliy mahsulot, tarkibiy qismlari va harakat shakllari.
3. Yalpi milliy mahsulotni hisoblash usullari.

Mavzuning maqsedi:

Milliy iqtisodiyot va uning iqtisodiy ko'rsatkichlriga tavsif berish. YaMM uning harakat shakllari va tarkibiy qismalarining iqtisodiy mazmumunu yoritish va hisoblash usullarini ko'rsatib berish.

Tayanch iboralar:
Makro iqtisodiyot, milliy hisoblar toziri, yalpi milliy mahsulot (YaMM).

Qo'shilgan jumnat, Yalpi ichki mahsulot (YaMM), Sov milliy mazmuni (SMM), Milliy daromad (MD), Shaxsiy daomat, Nominal YaMM, Real YaMM, Oraliq mahsulot, Prikard mahsulot.

1. Milliy iqtisodiyotning qaror topishi va uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlari.

MUAMMO:
Iqtisodiy munosabatlarning makroiqtisodiy danagadagi rabihi. Milliy ishlod cugarishning natijasi; YaMM mazmumini yoritish.

Mustaqillikni qo'lga kiritganimizdan so'ng O'zbekistonda yangi energetika, mashinasozlik va boshqa sancaq tarmoqlarining vujudga kelishi, ko'plab yirik inshootlar, korxonalar, zavod va fabrikalar qurilganligi, yonilg'i va g'alla mustaqilligiga erishilganligi iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, izchil o'sish sur'atlari milliy mustaqil iqtisodiyotni mustahkamlash sari harakat natijalaridir.

O'zbekistonda bozor munosabatlarga asoslangan yangi, o'z xalqi, millati manfaatlariga xizmat qiladigan milliy iqtisodiyot shakllari bormoqda.

Milliy iqtisodiyot, barcha tarmoqlar va sohalarni, mikro va makroiqtisodiyetlarni, funksional iqtisodiyotni, infratuzilmalarni o'z ichiga olgan yaxlit iqtisodiyotdir.

Milliy xo'jalikning tarkib topgan tuzilishi ijtimoiy mehnat taqsimoti rivojining natijasi hisoblanadi.

ETTIBOR BERING!

Makroiqtisodiyot – bu mamlakat migratsiya moddiy ishlod chi jasshi va nomoddiy zehalarini bir butun qo'sh bishlashtigan milliy va jahon xo'jaligi danasidagi iqtisodiyotdir. Makroiqtisodiyot o'z ichiga valq xo'jalipining moddiy va nemoddiy ishlash chiqarishlari uchun sur'atli sur'atlari shakllari.

O'zbekistonda 2001 yilda 4863,4 mlrd. so'mlik yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarildi. Uning 2009 yilga nisbatan real o'sishi 3,5 barobarni tashkil etdi. 2000 yilda bu o'sish 3,8 % tashkil etgan edi. YaMMning o'sishi 2009 yilda 8,1 % ni, xizmat ko'rsatish sohasi o'sish sur'ati 12,9 % ni tashkil etdi. Nomoddiy sohasi o'sish sur'atlarining moddiy soha sur'atlaridagi yuqoriligi saydo (o'sish sur'ati

8,5%) va pollik xizmat ko'rsafish (16,6%) sohalarining o'sish sur'atlari yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

Makroiqtisodiyot me'yorida faoliyat qilish va barqaror o'sishi uchun barcha tarmoq va ishlab chiqarish sohalarining o'zaro bog'liqligi va muvozanatli rivojlanishi talab qilinadi.

E'TIBOR BEERUNG!

Makroiqtisodiy tahlil – umumiy meydornomi o'rganishidir. Bular ishlab chiqarishning umumiy hajmi, ictiboridan berilish darajasi va b.k.

Makroiqtisodiyotda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish hajmi va ictarning o'sishi bir qator ko'rsatkichlar tizimi orqali, mikro va makroiqtisodiy darajada aniqlanib, tahlil qilinadi. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar orqali butun iqtisodiyotning holati uning o'sishi yoki orqaga ketishi tahlil qilinib, xulosa chiqariladi. Ular yordamida davlat o'z iqtisodiy siyosatini belgilaydi.

Bu tizimga kiruvchi turli xil ko'rsatkichlar, birinchidan, bizga ma'lum vaqt oralig'ida ishlab chiqarish hajmini hisoblash va milliy iqtisodiyotning faoliyat yuritishga bevosita ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi, YaMM harakatining barcha bosqichlarida, ya'nisi ishlab chiqarish, taqsimlash, qayta taqsimlash, foydalanish bosqichlarida ko'rgazmali shaklda aks ettirishga imkon beradi.

Nihoyat mazkur ko'rsatkichlar tizimi mayjud resurslar va ulardan foydalananining mos kelishi kuzatilganda, mamlakatdagi umumiy iqtisodiy muvozanatlik holatini aks ettiradi.

Butun milliy iqtisodiyotning holatini tavsiflovchi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlar yalpi milliy mahsulot (YaMM), milliy daromad (MD), aholi daromadlari, ishchi kachi bandligi, ishsizlik, inflasiya va boshqa shu kabilar hisoblanadi.

Bu ko'rsatkichlar moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy xizmat ko'rsatish sohalaridagi barcha xo'jaliklar iqtisodiy faoliyatining umumiy va pirovard natijalarini qamrab oladi.

2 Yalpi milliy mahsulot, tarkibiy qismlari va barakat shakllari. Yalpi milliy mahsulot (YaMM - milliy xo'jaliklarda bir yil ichida vujudga keltirilgan va bevosita ste'molchilarga etib borishi mumkin bo'lgan tayyor pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor bahosidagi qiymatidan iborat bo'ldi.

ESLATMA! YaMM milliy iqtisodiyotda yil davomida ishlab chiqarilgan barcha mahsulot (xizmat)larning bozor baholaridagi summassi;

YaMM hajmini hisoblaganda zahiralarning har qanday o'sishi hisobga olinishi zarur, chunki YaMM yordamida joriy yildagi barcha mahsulotlar (sotilgan va sotimagan) hisobga ol nadi.

Ma'lumot uchun!

2001 yil ma'lumotlari:
YaMM (YaMM) - 4368,4 mlrd. so'm;
aholi daromadlari - 3614,1 mlrd.
so'm, aholi xarajatlari va jaung'arishni
- 3507,7 mlrd. so'm, iqtisodiy aktiv
(BD) aholi soni - 9173,5 ming kishi,
mehnat resurslar soni - 12718 ming
kishi. Narxdar indeksi (ishlab
chiqarishda) - 142,2 %.

Milliy ishlab chiqarishning yaipi hajmini to'g'ri hisoblab chiqish uchun mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot va xizmatlar bir marta hisobga olinishi zarur. YaMM hajmini topishda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida yaratilgan, qo'shilgan qiyomatlar yig'indisi olinadi.

Eslatma! YaMM yordamida milliy iqtisodiyotda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish yillik hajmini hisoblashga harakat qilinadi.

YaMM yil davomida ishlab chiqarilgan barcha tovarlar va xizmatlarning bozor bahosidagi summasi bo'lganligi uchun tovarning o'zi, uning nafliligi ko'paymagan holda baholar oshishi evaziga uning hajmi oshib ketishi mumkin. Shuning uchun YaMMga baho berishda nominal va real mahsulot hisobga olinadi. Joriy baholarda hisoblangan milliy mahsulot nominal milliy mahsulot, o'zgarmas baholarda hisoblangan milliy mahsulot esa real milliy mahsulot deb yuritiladi. Har xil yillarda ishlab chiqarilgan YaMM qiymatni faqat narx o'zgartirgan taqdirda taqqoslash mumkin bo'ladi. Narx darajasi bizga iqtisodiyotda irfasiya (narx darajasining o'sishi) yoki deflyasiya (narx darajasining kamayishi) o'rin turganligi va uning niqyosini bilish imkonini beradi.

E'TIBOR BERING!
Qo'shilgan qiymat - bu korxona ishlab chiqargan mahsulot qiyamatidan etibor beruvchilardan sotib olinigan va iste'mol qilingan xem ashe va materiallar qiymati chiqarib tashlangandan keyin qolgan qismining bozor qiymati.

DIQQAT QILING!

Narx darajasi indeks shaklide ifedulanadi. Narx indeksi joriy yildagi ma'lum garuh tovarlar va xizmatlar to'plami narxlari summasini, xuddi shunday tovarlar va xizmatlarning miqdorining bazis davrdagi narxlari summasiga taqqoslash orqali hisoblanadi.

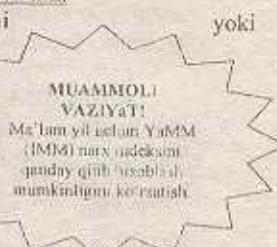
Narxlari indeksi formula shaklida:

$$\frac{\text{Joriy yildagi istemolchilik tovarlar narxi}}{\text{Bazis yildagi istemolchilik tovarlar narxi}} \times 100 \%$$

Ma'lumot uchun! Narxlari indeksi tur: iste'mol tovarlar narxi indeksi; ulgurji savdo narxi indeksi, eksport tovarlar narxi indeksi va h.k.

Amaliyotda qator har xil tovar va xizmatlar to'p amni iste'mol savatining narx indeksi hisoblanadi. Iste'molchilik tovarlari savati narxlari indeksi keng qo'llaniladigan usul hisoblanadi. Uning yordamida tipik shahar abolisi sotib oladigan, iste'molchilik tovar va xizmatlarning 300 tur ni o'z ichiga oluvchi bozor savatining qayd qilingan narxlari hisoblanadi.

YaMM narx indeksi, nominal YaMMni real YaMMga aylantirib hisoblash imkoniyatini beradi. Nominal YaMM shu mahsulot

ishlab chiqarilgan davrda amal qilib turgan baholarda ifodalangan ishlab chiqarish hajmini bildiradi.

Misol keltiramiz: 2001 yil Respublikamiz xalq xo'jaligida 4868,4 mld.so'mlik YaIM ishlab chiqarilgan. 2009 yil YaIM 41,8 trln. so'mni tashkil qilgan. Berilgan raqamlarni formulaga qo'yamiz:

Narx indeksi= $(4868,46-41800) \times 100\% = 850\%$ yaqin

Joriy yildagi nominal YaMMni real YaMMga aylantirishning ancha oddiy usuli nominal YaMMni narx indeksiga bo'lishdir, ya'ni:

real YaMM=nominal YaMM/NI:

2001 yilda Real YaMM= **4868,4/1,57=3100,89**. 2001 yilda Respublikamizda real YaMM(IMM) 3100,9 mld.so'mga teng bo'lgan.

YaMM bilan birga, uning tarkibiy qismlari sifatida bir qator o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar mevjud, ular milliy iqtisodiyotning turli tomonlarini tavsiflab beradi.

YaMM ko'rsatkichiga sof eksport (eksport va import o'rtasidagi farq) kiradi. Ammo turli mamlakatlarda tashqi savdo faoliyatining salmog'i keskin farqianadi. Shu sababli milliy iqtisodiyot rivojlanish darajasini taqqoslash uchun ichki milliy mahsulot (YaIM) ko'rsatkichidan foydalaniadi.

YaMM va YaIM ishlab chiqarish yalpi hajmining ko'rsatkichi sifatida

ETIBOR BERING!

YaIM mahsulot vaqt davomida (o'r yilda) mamlakat hududida ishlab chiqarilgan va iste'mol qilingan qayd qiymati. U barcha ishlab chiqaruvchilar qo'shilgan qiymatlar yig'indisi sifatida chiqadi.

muhim kamchilikka ega. Ular mazkur yilda ishlab chiqarish jarayonida foydalaniigan, asosiy kapitalning o'mini qoplash uchun zarur bo'lgan qiymatni ham o'z ichiga oladi.

YaMMdan joriy yilda ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan asosiy kapital qiymati yoki yillik amortizatsiya summasi ayirib tashlansa, sof milliy mahsulot (SMM) ko'rsatkichi kelib chiqadi.

ESLATMA!

SMM amortizatsiya
ajratmasi summasiga
kamaytirilgan YaIM
sifatida chiqadi.

YaMM - amortizatsiya yillik summasi = SMM.

SMM qiyatiga davlat tomonidan o'matiladigan egri soliqlar summasi kiradi.

Bu soliqlar og'irligi iste'molchi zimmasiga tushadi va uning daromadini kamaytiradi. Shuning uchun SMMdan egri soliqlar chiqarib tashlansa, milliy daromad (MD) ko'rsatkichi hosil bo'ladi.

MD = SMM - biznesga egri soliq.

Amaliyotda ishlab chiqarilgan MD va foydalaniilan MD farqlanadi. Ishlab chiqarilgan MD bu yangidan yaratilgan tovar va xizmatlar qiyatining hajmi. Foydalaniilan MD - bu ishlab chiqarilgan MDdan yo'qotishlar (abiyy ofatlar, saqlashdagi yo'qotishlar va h.k.) va tashqi savdo qoldig'i chiqarib tashlangan miqdorga teng.

Bizning amaliyotda MD' iste'mol va jamg'arish fondiga ajratiladi. iste'mol fondi - bu milliy daromadning jamiyat a'zolarining moddiy va madaniy ehtiyojlarini hamda butun jamiyat ehtiyojlarini (Ta'lif, mudeofsasi) qondirishni ta'minlashga ketadigan qismi. Jamg'arish fonci - bu MDaing ishlab chiqarishni rivojlantirishni ta'minlaydigan qismi.

Shaxsiy daromad ko'rsatkichini topish uchun milliy daromaddan ijtimoiy sug'urta ajratmalari, korxona foydasiga soliqlar, korxonaning taqsimlanmaydigan foydasini chiqarib tashlashimiz hamda ijtimoiy to'lovlarni uaga qo'shishimiz zarur.

Shaxsiy dzromaddan soliqlar to'langandan keyin uy xo'jaliklarining to'liq tasarrufida qoladigan daromad shakllanadi. Soliqlar to'langandan keyingi daromad uy xo'jaliklari eng oxirida ega bo'ladigan daromad hisoblanib, aloida shaxs va oitalar o'z tasarrufida bu daromadlarning bir qismini iste'mol uchun sarflaydi va boshqa qismini jamg'armaga yo'naltiradi.

3. Yalpi milliy mahsulotni hisoblash usullari. Milliy mahsulotni hisoblashda milliy hisob tizimidan foydelanildi. Milliy hisoblar asosini yig'ma balanslar tashkil qildi. Milliy hisoblar makroiqti sodiyotning m'yoridagi muvozanatli holatga erishish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Birinchi usul - bu YaMMni hisoblashga qo'shilgan qiymatlar bo'yicha yondoshuv. Bunda milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bo'yicha yaratilgan qo'shilgan qiymatlar qo'shib chiqiladi.

ETIBOR BERING:

Milliy hisobta - bu YaMM va milliy davlatda urashiladigan siyosat, nafisasi, hamda aloqalar. Ko'olada ushbu usullardaydigan o'zaro bog'liq mukammoliklari ko'rsatish oruzi dir.

MUAMMOLIVATIYATI:

YaMM (IMF) hisoblash usullarini ko'rsatib berish va tahlil etish.

O'zbekiston milliy iqtisodiyoti tarmoqlari bo'yicha YaIM ulushining o'zgarishi (joriy baholarda YaIMga nisbatan % hisobida).

Jadval №1

Ko'rsatkichlar	Yillar				
	1998	2001	2004	2007	2009
Jami iqtisodiyot tarmoqlari shu jumladan:	100	100	100	100	100
Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati shundan:	85,6	88,1	85,9	89,9	90,1
Sanoat	14,9	14,1	17,5	21,0	23,1
Oishloq xo'jaligi	26,8	30,0	26,4	23,2	18,0
Qurilish	7,5	5,3	4,8	5,9	6,0
Transport va aloqa	6,8	7,5	10,2	11,3	11,4
Savdo va umumiy ovqatlanish	10,0	11,7	9,6	9,4	9,2

Tayyorlov	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1
Ko'chinas mulk opyeratsiyalari va tijorat faoliyati	0,4	0,6	0,5	0,6	0,6
Boshqa hil faoliyatlar	19,9	10,0	16,7	18,7	20,7

1. O'zbekiston Respublikasi yillik statio'plami. T. 2008. 33-34 betlar.

Ikkinci usul - bu YaMM (YaIM)ni sarf-xarajatlar bo'yicha hisoblash usuli.

Bunda mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot (xizmat)lar hajmini sotib olishga qilingan butun sarflar qo'shib chiqiladi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarni mamlakat ichida xo'jalikning ucta sub'yekti - uy xo'jaliklari, davlat, tadbirkorlar hamda tashqaridan chet elliqlar investitsiya sarflaydi.

Uy xo'jaliklarining iste'molchilik sarflari - bu kundalik tovarlarga, xizmatlarga, uzoq muddat foydalilanigan iste'mol buyumlariga va boshqalarga qilinadigan sarflardir. Davlat, tadbirkorlar va chet elliqlar investitsiya sarflaydi.

Investitsion sarflar asosan ucta qismidan iborat: a) tadbirkorlar tomonidan mashina, uskuna va stanoklarning barcha xaridi; b) barcha qurilishlar; v) zahiralarning o'zgarishi.

Birinchi va ikkinchi guruh unsurlarining «investitsion sarflar» tarkibiga kiritilishi seba'di aniq.

YaIM tarkibiga zahiralarning ko'payishi, ya'ni ishlab chiqarilgan, lekin mazkur yilda sotilmagan barcha mahsulotlar kiritiladi.

Zahiralar kamayganda, u YaIM hajmidan chiqarilishi zarur. Zahiralarning kamayishi yil davomida milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilgandan ko'proq mahsulot sotilganligini bildiradi.

YaMMni sarflar bo'yicha hisoblashda yalpi, xususiy va ichki investitsiyalar tushunchasidan foydalaniildi. Xususiy va ichki investitsiyalar mos ravishda xususiy va milliy kompaniyalar amalga oshiradigan investitsion sarflarni bildiradi. Yalpi investitsiyalar o'z ichiga joriy yilda ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan mashina, uskuna va qurilmalarning o'rmini qoplash uchun mo'ljallangan barcha investitsion tovarlar ishlab chiqarishni hamda iqtisodiyotda kapital qo'yimlar hajmiga bar qanday sof qo'shimchalarini oladi. Yalpi investitsiyalar mohiyatiga ko'ra iste'mol qilingan asosiy kapi'alni qoplash so'masini va investitsiyalarning o'sgan qismidan iborat bo'ladi. Boshqa tomonidan sof xususiy ichki investitsiyalar tushunchasi joriy yil davomida qo'shilgan investitsion tovarlar summasini xarakterlash uchun ishlataladi. Ularning farqini eddiy misolda tushuntirish mumkin.

MA'LUMOT UCHUNL

2007 yilda uy xo'jaliklarining iste'molchilik sarflari (tovar va xizmatlarga)
476,6 ming so'm
tashkil etdi; bu
kishiga ega 159,6
ming so'm, bu
ko'rsatkichlar 2000
yilga nisbatan 29,9%
va 181,9% tashkil
etdi.

DIQQAT BILAN INGLANG!

Misol uchun, respublikamiz iqtisodiyotida 2019 yil 900 mld. soʻmlik investitsion tovarlar (ishlab chiqarish vositalari) ishlab chiqarilgan boʻlsin. Lekin YaIMni ishlab chiqarish jarayonida shu yili 600 mld soʻmlik mashina, uskuna va boshqa investitsion tovarlar isteʼmol qilingan. Natijada iqtisodiyotimizda 400 mld. soʻmlik jangʼarilgan kapital qiymati qoʼshiladi. Shu yili yalpi investitsiyalar 700 mld. soʻmmi, sof investitsiyalar faqat 200 mld. soʻmmi tashkil qiladi.

Yalpi investitsiyalar va amortizatsiya (shu yili ishlab chiqarish jarayonida isteʼmol qilingan asosiy kapital hajmi) oʼrtasidagi nisbat, iqtisodiyot yuksalish, turgʼunlik yoki tanazzul holatida ekanligini tafsiflab beruvch koʼrsatkich hisoblanadi.

Yalpi investitsiyalar amortizatsiyadan ortiq boʻlsa, iqtisodiyot yuksalish bosqichida boʼledi, uning ishlab chiqarishi quvvatlari oʼsadi (yuqorida misol).

Turgʼun iqtisodiyot yalpi investitsiyalar va amortizatsiya teng boʻlgan vaziyatni aks ettiradi. Boshqacha aytganda, sof investitsiyalar taxminan tolga teng boʼladi, ishlab chiqarish quvvatlari kengaymaydi.

Yalpi investitsiyalar amortizatsiyaga qaraganda kam boʻlsa, yaʼni iqtisodiyotda ishlab chiqarilganga qaraganda kapital koʼproq isteʼmol qilingan iqtisodiyotda investitsiyalarning qisqarishi roʼy beradi.

Davlat sarflari-bu mahsulotlarni va xizmatlarni sotib ofisiga cavlatning qilgan barcha sarflarini oʼz ichiga oladi.

CHet ellikkarning milliy iqtisodiyot tovarlariga sarflari xuddi nammakat ichidagi isteʼmolchilik sarflari kabi milliy ishlab chiqarish darjasiga bogʼliq. Shu sababli YaIMni sarflar boʼyicha hisoblashlari tovar va xizmatlarga cheʼ ellikkarning sarflari, yaʼni eksport qiymati ham qoʼshiladi. Boshqa tomonidan, isteʼmelchilik va investitsion sarflar hamda davlat mablagʼlarining bir cismi import qilingan. Milliy ishlab chiqarish umumiy hajmi asossiz osib ketmasligi uchun import hajmi YaIMdan chiqariladi. Buning uchun eksport va import miqdorlari oʼrtasidagi farq aniqlanadi. Bu farq sof eksport deyilad. Sof eksport ijebiy va salbiy boʼlishi mumkin. YaIMni hisoblashda yuqoridaq hamma xarakatlarga sof eksport hajmi qoʼshiladi.

2001 yil Oʼzbekistonda sarflar (foydalanishi) boʼyicha YaIM 4868,4 mld. soʻmmi tashkil qilib, u tarkiban quyidagicha boʼlgan: Pirovard isteʼmolga sarflar - 3899,6 mld. soʻm (80,1%); yalpi jangʼarish - 968,8 mld. soʻm (19,9%).

2007 yilda sarflar 1997 yilga nisbatan 130,7%ga koʼpaygan. YaIM shu davrda 29,0 barobarga ortib, 28 trln. 190,8 mld. soʻmmi tashkil etdi.

Uchinchi usul - bu YaIMni daromadlar boʼyicha hisoblash. Mazkur yilda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmidan oʼnga barcha daromadlar uy xoʼjaliklari ixtiyoriga ish haqi, renta toʼlovvari, foiz va foyʼa shaklida ketib tushadi. Bu usulda YaMM (YaIM) pirovard mahsulot hisobidan olingan maʼna shu barcha daromadlarni qoʼshib chiqish orqali aniqlanadi.

YaMMni daromadlar boʼyicha hisoblashda uy xoʼjaliklari, korxonalar va davlat muassasalarining daslabki, yaʼni taʼqsimlangan daromadlarini mehnat hajji va yalpi foydaga (renta, ssuda foizi va tadbirkorlik foydasi) ajratish mumkin.

YaMM (YaIM)ni bu usul bo'yicha hisoblashda, daromadlarning barcha summasiga iste'mol qilingan asosiy kapital qiymati (amortizatsiya ajratmasi) va biznesga egri soliqlar summasi ham qo'shiladi. Agar YaMMni hisoblashning oxirgi ikki uaulini oddiy tenglama shaklida tasvirlasak:

Mazkur yilda ishlab chiqarilgan YaMMni sotib olishga sarflar hajmi = Mazkur yilda ishlab chiqarilgan YaMMdan olingan pul daromadlari summasi.

YaMM (YaIM)ni hisoblashga sarflar va daromadlar bo'yicha yondoshuv

Jadval №2

Milliy mahsulot hajmini sarflar summasi bo'yicha hisoblash	Milliy mahsulot hajmini daromadlar summasi bo'yicha hisoblash
1. Uy xo'jaliklarining iste'molchilik sarflar + 1. Tadbirkorlarning - investitsion sarflari + 3. Tovar va xizmatlarni davlat xarid qilish 4. CHet elliqlar sarfi + 5. Notijorat muassasalari sarfi + 6. Moddiy aylanma vositalari zahirasidagi o'zgarishlar	1. Daromad bilan bog'liq bo'lmagan sarflar va to'lovlari a) amortizatsiya; b) egri soliqlar + 2. Ish haqi + 3. Renta to'lovlari + 4. Foz + 5. Foyda
YaMM (YaIM)	YaMM (YaIM)

Asosiy kapitalning ko'pchilik turlarining foydali xizmat muddati uzoq davrni tashkil qiladi. Investitsion tovarlarni sotib olishga qilinadigan sarflar va ularning unumli xizmat muddati amalda bir davrga to'g'ri kelmaydi. Shu sababli korxonalar investitsion tovarlarning foydali xizmat muddatini hisoblaydi va ularning umumiyligi qiyamatini buten xizmat muddatiga teng taqsimlaydi. Asosiy kapitalning yil davomida ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan va yaratilayotgan mahsulotga ko'chgan qiymati amortizatsiya ajratmasi deyiladi. Amortizatsiya ajratmasi asosiy kapital turlari har yili ajratib boriladi. Masalan, to'quv dastgohining qiymati 5 mln. so'm, xizmat muddati yilga teng. Yillik amortizatsiya ajratmasi 0,5 mln. so'mni ($5:10$) tashkil qiladi.

Amortizatsiya ajratmasi shu yil ishlab chiqarilgan mahsulot (YaMM) qiymati tarkibiga ishlab chiqarish xarakatlari sifatida kirib, mahsulot sotilishi naqdasida pul shaklida qaytib keladi va

amortizatsiya fondi hisobida to'planib boradi. Bu fond mablag'laridan iste'mol qilingan asosiy kapitalni qayta tiklash, ya'nî yangi investitsion tovarlar sotib olish va amal qilib turganlarini kapital sozlash va ta'mitsesh uchun foydalaniadi. U ishlab chiqarishui kengaytirish va kredit resurslarining manbai ham hisoblanadi.

Daromad to'lash bilan bog'liq bo'limgan xarajatlarning boshqa turi egi soliqlar korxonalar uchun ishlab chiqarish xarajatari sifatida chiqadi va shu sababli mahsulot narxiga qo'shiladi. Bunday soliqlar o'z ichiga akisiz to'lovlar, sotishdan olinadigan soliqlar, mulk soliq'i, iitsenziya va bojxona to'lovlarini oladi.

Daromedlarning eng muhim turi ish huqi tadbirkorlar va davlat tomonidan ishchi kuchini taqdirm qilganlarga to'fanadi. Ish haqiga ko'plab qo'shimchalar, ijtimoiy sug'urta to'lovlar va nafaqa ta'minotining har xil xususiy fondlari, ishsizlik nafaqalari va boshqa har xil mukofot hamda imtiyozlarni o'z ichiga oladi. Ish haqiga bu qo'shimchalar ish kuchini yollash bilan bog'liq bo'limgan xarajatning bir qismi sifatida chiqadi va shu sababli korxonaning ish haqi to'lashga umumiylarlarining tarkibiy qismi sifatida qaratadi.

Renta to'lovleri - iqtisodiyotni resurslari (kapital, yer) bilan ta'minlovchi uy xo'jaliklarining oladigan daromadi hisoblanadi. Korxona xarajatlari tarkibiga kiradi.

Foiz - pul kapitali egalariga pul daromadi to'lovlaridan iborat. Bunca davlat tomonidan amalga oshiriladigan foizli to'lovlar, foizni daromedlar tarkibidan chiqariladi.

Mulkdan olinadigan daromedlar ikki turga to'linadi: bir qismi mulkga daromad va boshqa qismi esa **korporatsiyalar** foydasi deyiladi.

Takrorlash uchun savollar.

1. Milliy iqtisodiyot deganda nimani tushunesiz?
2. Makroiqtisodty ko'rsatkichlar nimalar va ular milliy iqtisodiyotda qanday rol o'yinaydi?
3. YaMM va YaIM bir-biridan nima bilan farqlanadi?
4. YaMM qanday usullar bilan hisoblanadi?
5. Nominal va real YaMM tushunchalarini izohlang.
6. Amortizatsiya ajratmasi nima?

Foydalilanigan adabiyotlar.

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqbol yo'lli» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahmid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kaflolari» T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqradi - jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va ishon qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqililik yo'naliishlari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'iliishiда so'zlagan nutqi, 2010 yil 30 avgust. «Xalq so'zi» gazetasi.

- Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 betlar.
- O'tmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.
- Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. Gl-1.

14-Mavzu. Milliy iqtisodiyot. Uning o'sishi va milliy boylik.

Reja:

- Ijtimoiy takror ishlab chiqarish. Milliy iqtisodiyot faoliyatining asosi sifatida.
- Milly hisobot uzimi va uning asosiy ko'satkichlari, o'zaro bog liqligi.
- Iqtisodiy o'sish va milliy boylik ulardan foydalanish muammolari.

TAYANCH IBORALAR:

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish, oddiy va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, jami ijtimoriy mahsulot, pirovad mahsulot, sof milliy mahsulot (SMM), yalpi milliy mahsulot (YaMM), yaqsa ichki mahsulot, milliy daromad, shaxsiy daromad, taqsimlangan daromad, milliy boylik, samaradorlik, sof, eksport, qo'shilgan qiymat, ishlab chiqarish to'lg'idi, qisqa o'rta va uzun to'lg'ilik.

1. Ijtimoiy takror ishlab chiqarish. Milliy iqtisodiyot faoliyatning asosi sifatida. Har qanday jamiyatning yashashi uchun ishlab chiqarish uzlusiz yo'z berishi shart. Unda uzilish yo'z bersa, kishilarning hayotiy ehtiyojlari qondirilishi o'lmaydi. Ishlab chiqarish jarayoni bir vaqtida yo'z bermasdan u doimo takrorlanib, yangilanib, qaytarilib turishi **takror ishlab chiqarish** deyiladi.

Kengaytirilgan takror ishlab chiqarishda miqyosi kengayadi, yalpi milliy mahsulot hajmi ortadi, shu tahliida ishlab chiqarish jarayoni yangilanib boradi. **Qisqargan takror ishlab chiqarish** ham bo'lishi mumkin. Bunda ishlab chiqarishning yangilanish yalpi milliy mahsulot hajmi qisqargan holda yo'z beradi. Bu iqtisodiyot uchun kutilmagan, tasodifly va istisno tarzida yo'z beradigan hodisa. U inqirozlar odatda urushlar, katta tabiiy ofatlar yo'z berganda bo'lishi mumkin.

Rivojlangan iqtisod yet uchun kengaytirilgan takror ishlab chiqarish xosdir. Farovon yashash uchun yalpi milliy mahsulot samarali ishlatalishi ham shart. Yalpi milliy mahsulot, birinchidan jamiyat a'zolarining shaxsий ehtiyojlarini qondirishda asos bo'ladi, ikkinchidan ishlab chiqarish ehtiyojlarini uzlusiz qondirishi lozim. Iqtisodiyotda makrodarajada xususiy sektor, davlat sektori, uy-ro'zg'or xo'jaligiga va

MUAMMO:

Buzoz iqtisodiyotdaqo'shitlari, shaxsida makrodarajada o'libchanferm Onehnat umundorligi, tannah, intensiv melotat, sifali mahsulot) rivojlanish muammolari

boshqalar ajralib turadi,

MUAMMOLI VAZIYAT:

Har xil makroiqtisodiyot darajasida
YAMM ishlab chiqarishini uni
ko'paytirishini usul va vositalarini
izlab topish muammonlari.

ya'ni turli xil raijmualarda takror ishlab
chiqarish amalga oshiriladi. Boshqacha qilib
aytganda, muayyan belgilarga ega bo'lgan
iqtisodiy birlıklarning birlashmafari ushbu
turkeunga xos bo'lgan faoliyat ko'rsatish va
rivojlanish qonunyatları bilan birgalikda
iqtisodiyotning umumiy tuzilishi bita turkum
sifatida qaraadi. Bu makroiqtisodiy

ko'rsatkichlarning tafsifini kengaygan takror ishlab
chiqarish to'xtovsiz jarayondir. Unda ishlab
chiqarish vositalari, ishchi kuchi kengaygan holda
ishtiroy etadi.

Makroiqtisodiy tahlil doirasida ishlab
chiqarishning umumiy darajasi singari miqdorlar
tadqiq qilinadi. Binobarin, makroiqtisodiy tahlil - umumiy miqdorlarni, iqtisodiy
ko'rsatkichlarni chuqur o'rghanish demakdir.

Shumi ta'kidlash joizki, makroiqtisodiyot xo'jalik yuritish temoyillari va
iqtisodiyot nazariyasining bir-biriga bog'langan sohalardir. Zyero, u yoki bu
mamlakatning iqtisodiyotini, u qanchalik keng miqyosda bo'lmasisin, pirovardida
ayrim kishilar, oilalar, korxonalar mehriati tashkil etad.

DIQQAT KELING!

Taxor ishlab chiqarishning ikki
asosy turi bo'ledi oddiy va
kengaytirilgan takror ishlab
chigaris.

VODDA TUTING!

Ashni olganda turusuh sharoit, umumiy jamiyatning ham, aytili shingar hozir kashning ham, qanday moliyalari
va farzongi makroiqtisodiy tahlilning predeseri hisoblanadi. Bular shaxzak, pol qadzitsizish, sechka davlar
xarakchasi, turmosh hechinish dargasi, tashqi shuval, valyutasi kuru, ya'n kafif surʼida hozir kuni to'qashi keladigan
igloodusy voga va hodaileshi.

2. Milliy hisobot tizimi va uning asosiy ko'rsatkochlari, o'zaro bog'liqligi.
Har bir jamiyat o'z oldiga iqtisodiyot sohesida iqtisodiy o'sishning yuksak
sur'atlariga, yil davomida ishlab chiqarishning muayyan hajmi ga erishish,
ishsizlikni kamaytirish, narxlar darajesini, saydo balansini barqarorlashtirish
singari maqsadlarni qo'yadi. Belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun
iqtisodiyotga tegishliha ta'sir ko'rsatish kerak, unda yo'z berayotgan jarayonlarni
bilmasdan turib, bunga erishib bo'lmaydi.

Iqtisodiy faoliyatning xilma-xil sifat va miqdor taysilleri iqtisodiy
ko'rsatkichlar shaklida ifodalananadi. Ular ichida eng to'lig'i, yalpi ichki mahsulot
faqat mamlikat ichida bir yilda ishlab chiqarilgan mahsulotlar yig'indisidir. Ularni
pulda ifodalagan qiymatidir. Ulardan tasbochi milliy
daromad, sof daromad kabilar mavjud. Unga qarab
jamiyatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan barcha
tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlarning jami qiymati
haqida fikr yurtish murunkin.

Iqtisodiy o'sish jarayonlarini belgilash uchun
ishlab chiqarishning potensial hajmi ko'rsatkichidan
foydalaniladi, uning muayyan bo'lgan ko'p miqdori

VODDA TUTING!

Keng jamoviylari
ko'rsatkich - yalpi milliy
mahsulotlari ya ni bu yilda
imanetak, ichida va
tasbaganeda shahar
chiqalgan yani yalpi
mahsulotlari nati surʼasida

shunday ko'rsatkich hisoblanadi. Ishlab chiqarishning potentsial hajmiga erishishda ish bilan bandlik ko'payadi va narxlar oshadi. Ishsizlik yuqori darajada bo'lganida narxlar yo oshmaydi yoki bunday sur'at past bo'ladi.

Narxlar darajasining o'zgarishi ham makroiqtisodiy tahlil uchun katta ahamiyatga ega. Birinchidan, iqtisodiy qarorlarni ongli ravishda qabul qilish uchun narxlar darajasi vaqtning muayyan davri mobaynida qay tarzda o'zgarishining, uning oshayotgan yoki pasayayotganligini va qanday miqyoslarda borayotganini bilish zarur. Ikkinchidan, bozor iqtisodiyotida jamiyatda barcha ishlab chiqarilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar qiymat ifodasini oladi va statistika tomonidan ayni shu ko'rinishda qayd etiladi; pul ko'rsatkichlarini ko'proq ishlab chiqarishning umumiy hajmi, turli xil komponentlarini yagona o'zakka keltirishda foydalaniladi.

Iqtisodiyotda foyda va yalpi daromadning miqdorini aniq hisoblash uchun tadbirkorlik sho'basining yalpi daromadlarida amortizatsiya chegirmalarini hisobga olish zarur. Aslini olganda, ular kapitalning iste'moli uchun chegirmalaridir, ya'ni ular ushbu yil yalpi milliy mahsulotni ishlab chiqarish jaraycnida foydalantilgan investitsion tovari ni xarid qilishga ketadi.

Tadbirkorlarni daromad qilish va resurslarni yeknazuvchilar bilan hisob-kitob qilish ishlatib bo'imasligi ana shu turdag'i xarajatlarning ahamiyati katta ekanligini belgilangan. Bu xarajatlarning bir qismi ayni mahsulot qiymatining bir qismi ishlab chiqarishning foydani kamaytiradigan chiqimlaridir.

Daromadlar bo'yicha hisoblanganda yalpi milliy mahsulot tarkibiga qanday qymatlar kirishini qarab chiqaylik

Iste'mol qilingan kapitalni to'ldirish uchun soliqlar, daromadni to'lash bilan bog'lananigan, yalpi milliy mahsulotni taqsimlash turlarini tashkil etadi. Oolgan summa ish haqi, renta to'lovleri, foiz va foydani tashkil etadi.

DIQQAT QILING!

Ish haqi - miqdoriy jihatdan olingan eng salmoqli daromad turidir; Renta to'lovleri - o'z mulkidan daromad olish uchun foydalananidigan qoshimcha mulk sohiblarning daromadlari.

Foiz - pul kapitali sohiblari oladigan daromadlarni birlashtiradi. Bu kategoriylar kelgusi mavzularda keng izohlab berilgan.

Ehtiyojlarining yuksalish qonuniga binoan, jamiyat a'zolarining sotsial-iqtisodiy ehtiyojlar uzuksiz yuksalib beradi. Mazkur ehtiyojlar esa o'z navbatida kishilarning mehnat qilishi va iqtisodiy mavqega ega bo'lishi uchun iste'mol eilishi zarur bo'lgan tovar va xizmatlar majmuidan iborat. Yuksalib borayotgan ehtiyojlarining qondirishning yagona vositesi esa iqtisodiy o'sish hisoblanadi. Har bir davlat o'sib borayotgan ehtiyojlarni hisobga olib, aholi farovonligini oshirishga, ijtimoiy himoya qilishga katta e'tibor beradi.

LUG'ATDAN
FOYDALANING!

ish haqi, renta, foiza, so'f, foyda

3. Iqtisodiy o'sish va milliy boylik, ulardan foydalanish muammolari.
Iqtisodiy o'sish deb aholi ehtiyojlari uchun zarur bo'lgan moddiy ne'matlar va xizmatlar ishlab chiqarishning, uziiksiz o'sishga aytiladi. Iqtisodiy o'sishni ta'minlashdan maqsad;

ESDA TUTING!

Intensiv iqtisodiy o'sish yo'si - yaratilgan tovarlar va xizmatlar miqdorini ko'payishi, ular sifatini yaxshilanishi, resurslarning tejamli ishlashiishi, fan-texnika yutuqlarini tadbiq etish va mehnat urumdarligini oshirish hisobida emalga oshirishda.

Birinchidan, janiyat iqtisodiyoti o'sib borayotgan ishlab chiqarish in koniyatining ro'yobga chiqarish uchun jam xarakatlarning hajimini oshirish zaruriyat bo'lib qolsa;

Ikkinchi idan, ishlab chiqarish potensialini to'laroq maqsadga moyofiq foydalanish uchun, nafaqat resurslarni to'la ishga solish, shu bilan birga

ulardan tobora samarali, tejamli foydalanişini ta'minlash ham talab qiliradi.

Iqtisodiy o'sishning ikki turi mavjud:

- 1) ekstensiv (kengaytirilgan),
- 2) intensiv (uchayish, tezlashtirish).

Ekstensiv rivojlanishida iqtisodiy o'sishga ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy darajasi asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorini o'sish hisobiga mahsulot hajmi oshadi.

Iqtisodiy o'sishning bu turi ishlab chiqarish samaradorligiga olib kelmaydi, lekin mahsulot hajmi ko'payishiga olib keladi. Bu yo'l ishlab chiqarish natijalarining xarmatlari nisbati bilan aniqlanadi.

Makroiqtisodiyotda ishlab chiqarish samaradorligi yalpi milliy mehsulet - pirovard natija bilan o'tchansa, mikroiqtisodiyot miyosida esa yaratilgan sof mahsulotning yoki fondning mahsulot tunnarxiga nisbati bilan aniqlanadi. Amaliyotda esa u ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatilishida o'z ifodasini topadi.

Garchi iqtisodiy o'sish samaradorligining intensiv usullari zaminida amalga oshirilganda barqarorlik doimiy tus ololnaydi. Chunki iqtisodiy o'sishda uzilishlar ham, har xil holatga o'tishlar ham bo'lib turadi. Bunday holat iqtisodiy o'sishning goh tez-tez suratda o'sishi, goh inqiroz va baholar darajasining ko'tarilib berishi, ya'ni beqarorlik va barqarorlik holatlarining yo'z berib turishi iqtisodiy o'sishning sikli deb ataladi. Sikli iqtisodning tadrijiy ko'tarilish va pasayish hodisalarini o'z ichiga oladigan, iqtisodning tebranib turishi bilan tavsiflanadigan tebranma davrdir.

Iqtisodiy sikining almashinib turishi tas'hi va ichki omillar bilan bog'liq. Tas'hi omillar iqtisodiy tuzumdan tashqarida unga bog'liq bo'limagan holda yo'z beradigan xalqaro hodisalardir. Masalan, tas'hi omillarga, jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi urushlar, ilmiy kashfiyotlar kirma, iste'mol, investitsiya va hukumatning ishlab chiqarish faoliyati ichki omilini tes'kil etadi.

Har bir mamlakatning iqtisodiy o'sish - barqaror ta'minlaydigan omillar mayjud. Shunday mamlakatlardan biri O'zbekiston hisoblanadi. Mamlakatimiz tabiiy minyeral resurslarga va mehnat resursleriga boydir. O'zbekiston jahonning 230 mamlakati o'rtasida oltin va uran zahirasi bo'y cha to'rinchi o'rinda ishlab

chiqarishi bo'yicha ettinchi va sakkizinchı o'rinda, mis va gaz ishlab chiqarishda o'ninchı o'rinda turadi. Jahonda paxta yetishtirishda beshinchı o'rnini egallaydi. Mehnat resurslari va ishechi kuchi salohiyati yugoridir.

Demak, milliy boylikka yana ajodolarimiz tomonidan buniyod etilgan qadimgi arxitektura va noyob tarixiy binolari, ma'naviy myeroslar (asarlar, nasihatnomalar va boshqalar) hamda mavjud ko'rilgan korxonalarining binolari, asbob-uskunalar, temir va avto yo'llar, ko'priklar, mustaqillik yillarda buniyod etilgan qurilishlar, saroylar, bahaybat binolari, moliya-bank binolari, yirik va suv inshootlari, aholi uyjoylari, yirik suv inshootlari, aholining jamg'armalari va xokazolar kiradi. Yana har yili yaratiladian yalpi milli maxsulot, yer osti va usti boyliklar, o'rmonlar, suvlari, xayvonot va o'simlik dunyosi tashkil etadi.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish, oddiy va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, ekstensiv va intensiv takror ishlab chiqarish, jami ijtimoiy mahsulot, pirovard mahsulot, sof mahsulot, yalpi milliy mahsulot (YaMM), yalpi ichki mahsulot (YaM), sof milliy mahsulot (SMM), milliy daromad, shaxsiy daromad, taqsimlangan daromad, milliy boylik, samaradorlik, iste'mol, investitsiya, (mablag'lar sarfi). Tovarlar va xizmatlarning, davlat tomonidan sotib olinishi, sof eksport qo'shilgan qiymat solig'i, yalpi milliy mahsulotning kamayishi, yalpi milliy mahsulotning noninal va realligi, iqtisodiy o'sish, ishlab chiqarishning to'lqinligi kabilar iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Takrorlash uchun muammoli savollar.

1. Takror ishlab chiqarish to'lqinli, inqirozli, turg'un bo'lishi mumkin-mi, nima uchun?
2. YaMM va YaMning ko'paytirishga qanday omillar ta'sir etadi?
3. O'zbekistonda sof daromadni va sof eksportni ko'paytirish nimalarga bog'liq?
4. Kengaygan takror ishlab chiqarishni rivojlantirishga investitsiyalarning hajmi va ta'siri bormi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'lli» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqlisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'nalishlari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasи va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2007 yil 30 avgust. «Xalq so'zi» gazetasi.
5. Karimov I. Juhon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaruf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.

- Shodmonev Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 b.
- O'limasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llianma. Farg'onma -2007.
- Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxujueva M., Abduraxmanova K. Tashkent. 1999g. GI-1.

15-mavzu. Milliy iqtisodiyotning muvozanatligi va nisbatlari.

Reja:

- Iqtisodiy muvozanatlilik, uni ta'minlash shart-sharoitlari va aniqlash usullari
- Iqtisodiy mutanosiblik va uning turlari
- O'zbekistonda iqtisodiyot tarkibiy tuzilishini o'zgarishdagi vazifalar

Muvozanatlilik tahlil iqtisodiyot nazariyasining nihom tadqiq qilish usuli hisoblanadi. Bu usuldan yaxlit xalq xo'jalig ko'rsatkichlari; milliy deromad, investitsiyalar, jamg'arma, bandililik kabilar tarzil qilinadi.

Milliy iqtisodiyotdagagi jamiyatning daromadlar va xarajatlar c'rasidagi muvozanatlilik asosiy o'rinni tutadi, bu yalpi talab va yalpi taklif c'rasidagi muvozanatlilikning o'ziga xosligini namoyon etadi.

Demak, bu mavzuda iqtisodiy muvozanatlilik tushunchasini va ishlab chiqarish muvozanatlilik darajasini aniqlashda turlicha yondashuvlar qarab chiqiladi. Takror ishlab chiqarish mutanosibliklari tizimi, uning darajasi va tarmoqlararo balansi (tengligi) bayon qilinadi. Tahlil oxirida makroiqtisodiy muvozanatlilikka erishishning bozor mexanizmi izohlanadi.

1. Iqtisodiy muvozanatlilik, uni ta'minlash shart-sharoitlari va aniqlash usullari. Iqtisodiyot barcharor rivojlanishi uchun, uning tomonlari, tarmoqlari va sohalari o'rtaida ma'lum muvozanat bo'lishni taqozo etadi.

Makroiqtisodiyotda iqtisodiy muvozanatlilikning shakllanish jarayoni va uning ta'minlash ancha murakkab va ziddiyatli. Chunki u o'z ichiga xususiy va umumiyy taysisiagi bir qator muvozanatlar tizimini oladi.

A) xususiy muvozanatlilik - bu 2ta o'zaro

Karimov I. Ichki bozorda talab va taklif c'rasidagi mutanosiblikka eristik, ya'npu miqdori bilan unga sohib olindigan axolar miqdori o'rtaida to'g'ri nisbati tahlilash g'oyal katta rol o'yaydi. «O'zbekiston keliak tarzi» 384-b.

- budjet daromadi va xarajatlar,
- alohiba tovarlarga talab va taklif o'rtaida

iqtisodiy muvozanat deb, iqtisodiy jarayonlar, xodisalam niqki yoki bir necha tomonlarning bit-biriga teng kelgan solat ga aytiladi. Maxsus, ya iqtisodiy va yalpi taklif o'rnatadigan tenglik.

bog'liq bo'lgan iqtisodiy miqdorlar yoki iqtisodiyot tomonlarining miqdori teng kelishi;

U: 1) ishlab chiqarish va iste'mol;

2) aloholining sotib olish ayoqati va tovarlar taklifi;

muvozanat bo'lishi.

B) umumiy iqtisodiy muvozanatlik-jamiyat barcha chtiyojtari va milliy ishlab chiqarish hajmining o'zaro teng kelishini bildiradi. Bu yalpi talab va yalpi taklif o'rtaida bozor sharoitida ko'rindi, ya'ni iste'molchilik ne'matlari, ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchiga va iqtisodiy faoliyati natijalariga umumiy talab va taklif.

Umumiy iqtisodiy muvozanatlik bir qator shart-sharoitlarni taqozo etadi.

- 1) Ijtimoiy maqsad va iqtisodiy imkoniyatlarning mos kelishi.
- 2) Mamlakatdagi barcha iqtisodiy resurslardan samarali foydalilaniladigan xo'jalik mechanizmini taqozo etadi.
- 3) Ishlab chiqarishning umumiy tarkibiy tuzilishi iste'molning tarkibiy tuzilishiga mos kelishi lozimligini bildiradi.
- 4) Iqtisodiyotda muvozanatlikning umumiy shart-sharoitlari bo'lib, bozor muvozanati, ya'ni barcha asosiy bozorlar (tovarlar, resurslar, ishchi kuchi kabilalar)da talab va taklif muvozanatiga erishishda xizmat qiladi.

Iqtisodiy muvozanatlik erkin raqobat bozorida barcha xaridolar tengligi, iqtisodiy vaziyat barqarorligi kabi qator shart-sharoitlarni ham taqozo etadi.

Real hayotda iqtisodiyot doqimiy harakatda va to'xtovsiz rivojlanish holatida bo'jar ekan, muvozanatlar ham o'zgarishda, buzilishda bo'ladi.

Shunday qilib, makro-iqtisodiyot darajasida umumiy iqtisodiy muvozanatlik - bu mamlakat butun iqtisodiyotining mutanosibligidir.

Mulkiy-katoz-biro
ketin o'zgarishlar
o'sqal natijaga
er shish

Iqtisodiy muvozanatlik darajasini aniqlashda asosan 2ta o'zaro bog'liq usuldan foydalilaniladi:

A) yalpi sarf va yalpi ishlab chiqarish hajmini taqqoslash usuli;

B) jamg'arma va investitsiyani taqqoslash usuli.

Yalpi sarf - bu ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini sotib olish uchun yetarli umumiy sarflarni ta'minlaydi yoki sof milliy mahsulot muvozanatlari darajada ishlab chiqilgan tovarlarning umumiy miqdori xarid qilingan tovarlar umumiy miqdoriga teng bo'ladi. Bu - retsession (xarajatning kamligi) va infliyatsion (SMM sarfni ortiqligini) bildiradi.

Jamg'arma va investitsiyalarini taqqoslash usuli bu jamg'armaga qo'yilgan mablag' investitsiyalar bilan to'liq qoplansa, yalpi sarflar ishlab chiqarish hajmiga teng bo'ladi.

Investitsiya sarfining ko'payishi - ishlab chiqarish va daromad hajmini ortishga olib keladi. Uni mulg'tiplikator samarasi deyiladi. Mulg'tiplikator samarasi 2ta holatga asoslanadi: A) iqtisodiyot bir sub'yeqt tomonidan qilingan sarf, boshqesi tomonidan daromad shaklida olinadi. B) daromaddagi har qanday o'zgarish iste'mol va jamg'arishda huddi shunday yo'nalishda o'zgarish bo'lishiha olib keladi.

Muvozanatni aniqlashda balans usulidan foydalilaniladi. Bu tarmoqlararo balans, moddiy, moliyaviy va ishchi kuchi balanslaridan foydalilaniladi, hamda xarajat va natija'larni taqqoslashda foydalilaniladi.

2. Iqtisodiy mutanosiblik va uning turlari. Iqtisodiy mutanosiblik - iqtisodiyotning turli tomonlari va sohalari o'rtaida miqdor va sifat jihatdan ma'lum moslik bo'lishidir. Bunda tenglik bo'lish shart emas.

Bu - 2:3, 5:3, 3:1 nisbatda bo'ldi.

Mutanosiblik ko'p qirrali va murakkab jarayon, uning turlari va xilma-xilligi bor.

A) Umumiqisodiy xususiyatdagi mutanosiblik:

- 1) Milliy daromaddagi turkibiy qismlar o'rtaсидаги;
- 2) Iste mol va jang'arish fondi o'rtaсидаги;
- 3) Tovar va xizmatlar massasi bishan pul masasi o'rtaсидада;
- 4) Aholi daromadi va xarajati o'rtaсидади mutanosiblik

B) Tarmoqlararo mutanosiblik.

V) Tarmoq ichidagi mutanosiblik.

G) Hududiy (tyerritorial) mutanosiblik.

D) Davlatlararo mutanosiblik.

3. O'zbekistonda iqtisodiyot tarkibiy tuzilishini o'zgartirishdagい vazifalar. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida iqtisodiyotni butunlay yangi tartiblar asosida isloq qilish, uni rivojida nomutanosibliklar bo'lishi va tang ik (inqirozni) kelib chiqishini muqarrar qilib qo'yadi.

Shuning uchun barqarorlashtirish, bozo munosabatlariiga o'tish jarayonida uni jonlashtirish va bir tekis rivojlantirish yo'lida qonuniy bosqichdir.

Bu qonuniy yo'llar quyidagi dardan iborat:

A) iqtisodiy rivojlantirishni inqirozga uchrashini oldini oladi;
B) ishlab chiqarish va chiqarilayotgan mahsulot turkibini o'zgartiradi, divyfersifikatsiyalashtiradi.

O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida eng avvalo, barqarorlashtirish siyosati ishlab chiqildi. Uning maqsadi:

1. Makroiqtisodiyotda muvozanatlikni saq ishi.
2. Ishlab chiqarishni keskin pasayishini to'xtatish.
3. Ommaviy ishsizlikning kamayishini oldini olish.
4. Pul emissiyasini boshqarib turadi va qadirlanzishni oldini olish.
5. Mamlakatda to'lov balansini bir me yordi saqlash.

Bu barqarorlashtirish siyosatini ishlab chiqishda jahon tajribasida sinovdan o'tgan yondashuvlar hisobga olingan.

Bu yondashuvda moddiy ishlab chiqarishi sohalarini tarkibini qayta qurish tamoyili asosida istiqbolda eng ustuvor tarmoqlarga etakchi yo'nalish berildi.

Tarkibiy o'zgarishlarni amalga eshiringuncha O'zbekiston iqtisodiyoti xonashyo ishlab chiqarishga yo'naltirilgan ed. 90-yillarda birinchi yarimda iqtisodiyot pasayib kelgan bo'lsa, II yarimdan pasayish to'xtab o'sisnga eris ildi.

1) Sanoda yangi texnologiya va texnikalar qo'llanib, yangilar qurildi, esklari jihozlandi, qayta ta'mirlandi.

2) Qishloq xo'jaligida eski kolxozlar va sovxoziylar o'rniida shirkatlar, fermerlar, dehqon xo'jaliklari, oila ijara pudrati tashkil etildi.

3) Ishlab chiqarishning o'sishini ta'minlash maqsadida nomoddiy sohalari, ta'lim, fan va boshqa sohalarda ham o'zgarishlar bo'ldi.

Natijada Respublikada yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish sur'ati 1991 yildagi 100% 1995 yilda 87% tushib qolgan bo'lsa, 1997 yilda 101,8%ga va 2007 yilda 9,5 %ga o'sdi. Har yili yalpi ichki mahsulotning o'sishi o'ttacha 8,5dan, sanoat ishlab chiqarish hajmi -12,1%, qishloq xo'jaligi mahsulotlari -6,1%, Pulning qadrsizlanishi va inflasiya darajasi pasayib 1997 yildagi 25-30%dan 2009 yilda 7,4%.

Bu ijobjiy natijalarga erishishda tarkibiy qayta qurish asos bo'ldi. Bu qishloq xo'jaligi majmuasini yangidan buniyod etishga asos bo'ldi.

1. Mulk va xo'jalik yuritish shakillari mutloq o'zgartirildi.
2. Makroiqtisodiy va takror ishlab chiqarish nisbatlarini davlat tomonidan tartibga solishning natijasi bo'ldi.
3. Iqtisodiy tarmoqlar tuzilishi va hududlar tarkibiy tuzilishini takomillashtirdi.
4. Qayta qurish natijasida tarkibiy siyosatning hududiy jihatini ta'minlash odamlar turmush darajasi dagi nomutanosibliklarni bartaraf etdi.
5. Iqtisodiy, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanishda samaradorlikka olib keldi.
6. Tarkibiy o'zgarishla natijasida yangi turdag'i mahsulotlar hajmini, sifatini yaxshilash, tannarxini pasayishiga erishildi.
7. Import hajmi kamaytirilib, eksport hajmi oshib bordi.
8. Xom ashyo yo'naliishi bartaraf etilib, eksportbop tovarlar va import o'rmini bosuvchi tovar ishlab chiqarish rivojlanтирildi.
9. Energetika va oziq-ovqat mustaqilligi ta'minlandi. Eng muhimmi avtomobil, energetika, rangli metal, mashinasozlik, qishloq xo'jaligi va agrosanoat qayta ishlash sanoati turkib topdi.
10. Iste'mol va jamg'arma fondlari o'rtasida mugobil mutanosiblik ta'minlandi.
11. Alboqa, transport sohalari yangilandi.
12. Investisiyaga qayta meblag' ajratish imkoniyati vujudga keldi.
13. Iqtisodiyotni tarkibiy siljishini yanada takomillashtirish imkon yaratildi.

16-Mavzu: Iqtisodiyotning siklliligi va makroiqtisodiy barqarorlik.

Reja:

1. Sikllilikning umumiy harakat shakli.
2. Iqtisodiy sikl fazaları. "Uzun to Iqintlar" nazariyasi.
3. Makroiqtisodiy barqarorlik tushunchasi va unga erishishning klassik nazeriyasi.
4. J. Keyns nazariyastida iqtisodiy barqarorlik masalalari.
5. O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini barqaror konseptsiyasi.

Asosiy tushunchalar:

Iqtisodiy sikl, sikl fazaları, iqtisodiy tebranishlar, "uzun to Iqintlar", sanoat sikllari, makroiqtisodiy, klassik, Dj. M. Keyns nazariyasi, samarali talab.

1. Sikllilikning umumiy harakat shakli. Iqtisod bir maromda rivojlanmaydi, unga notejis tarraqqiyot ham xos. Tarixda har doim iqtisodiy o'sish o'rniiga turg'unlik va hatto tushkunlik kelgan, so'ngra yana iqtisodiy o'sish bo'lgan. Iqtisoddagi shunday tebranma harakat ma'lum davrlarda takrorlanib turgan. Iqtisodiy dinamikadagi ko'tarilish va pasayish hodisalarini o'z

ichiga oluvchi iqtisodning tebranib turishi bilan xarakterlanuvchi davr iqtisodiy o'sish sikli deyiladi. Iqtisodiy nazarialarida sikllar har xil talqin etilgan va bu masalani o'rganish bilan XX-asrda N.D.Kondratev, Y.Shumpettyer, K.Klark, K.Marks va boshqalar shug'ullanganlar. Vaqt-i-vaq'i bilan ijtimoiy ishlab chiqarishning harakatida uzilishi paydo bo'ladi, bu uzilish iqtisodiyotda nomutanosibliklarni yuzaga keltirib turadi. Shu hol iqtisodiy inqiroz deb ataladi. Iqtisodiy inqiroz davrida ayrim tovarlari ortiqcha ishlab chiqarish yoki ishlab chiqarishning qisqarishi, baholarni pasayishi yoki ko'tarilishi, ishsizlar souining ortishi, ish haqining pasayishi pul-kredit tizimi buzilishi kabi holatlar namoyon bo'ladi. 2007-2008 yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi AQShdag'i moliya-bank tizimidan boshlandi. Uning, xusus y ipoteka banklaridagi spekulativ va nayranglarning natijasi bo'ldi. Bunda davlatning nazoratining bo'shligi va yo'qligi, tartibga solish mexanizmning sabliy taronalarini ta'siri bo'ldi.

Bozor iqtisodiyotda tovar ishlab chiqaruvchilar o'z ishlab chiqarish kelajagini yeytaricha oldindan puxta aniqlay olmaydilar. Asosiy nomutanosiblikning yuzaga kelishi shu bilan bog'liq.

Hozirgi zamon nazariyalarida iqtisodiy sikllarning mavjudligi tan olinadi, sild iqtisodiy o'sishiga xos tebranma harakat deb talqin eti ladi, ammos uning sabablarini bar xil izohlanadi.

MUAMMOLI VAZIVAT Ijtimoiy ishlab chiqarishda ishlab chiqarish bilan sol sharoitlari o'rnasida, ishlab chiqarish bilan iste'mol o'smasila yangi bata nomutanosiblikni sozda bo'lib suradi. Ularning har biri iqtisodiyotda muyyoz davr nomutanosibliklari uchun xos bo'lgan jamg'ariyah natijasida yuzaga keladi, lekin pirevard natijada ishlab chiqarish bilan iste'mol o'residiagi takror ishlab chiqarish mutanosibliging iszitishi bilan bog'liq. Ba'zol esa hujum milliy iqtisodiyotdagi mutanosiblikni buzilishiga elib ketadi.

Sikllar azaldan mavjud, ular iqtisodiyotning hamma turrlariga xos muhitoj, ammos iqtisoddagi tebranma harakat turli davrda va turli shaklda namoyon muhitoj. Kadimgi dunyo va o'rta asrlarda iqtisodiyotcagi omillari kuchsiz multojidan ulardagi sifat o'zgarishi sekin borgan va bu omillar iqtisodiyotga saol ta'sir eta olmagan. Iqtisodiyot qoloq bo'lganidan, uni rivoj antirish uchun investitsiya etishmagan, buning ustiga investitsiyalar yangi texnologiyani joriy eush bilan bog'liq bo'lgagan, Chunksi uning o'zi asrlar davomida kamdan kam o'zgargan. Kishilar tabiiy kuchlardan foydalanshami o'rganishlari uchun ko'p asr'lar kerak. Iqtisodiyotning ko'tarilishi ya pasayishi, o'qtin-o'qin bo'ladigan kashfiyotlar, tabiiy ofatlar va urushlar bilan bog'liq bo'lib kelgaa, o'rta asrlardagi iqtisodiy jonlanishlarning elkanli kemalarni kashf etilishi va savdo yo'llarining ochilishi, Amerika qit'asini ochilishi kabi voqealar bilan izohlan gan.

Iqtisodiy tarraqqiyot surʼi joyda sikli rivojlanishi aniq namoyon bo'lmaydi. Mashinalashgan ishlab chiqarishga o'tish munosabati bilan iqtisodiy o'sishning intensiv usullari harakatga kelgan, iqtisodiyotdagi teora-noma harakat ochiq-oydin namoyon bo'ladi va tez-tez takrorlanib turadi. Mashinadlar tizimi paydo bo'igandan so'ng sikli rivojlanish qonuniy hodisaga aylanadi. Ayniqsa, bu hozirgi fan-tehnika revolyutsiyasi zamonda kuchayadi. Qolqoq va rivojlangan jamiyatadagi iqtisodiy tebranishlar sababi aynan bir xil emas. Qolqoq, davrida u ko'pincha tabiiy omillar

va falokatlar natijasi bo'lgan. Chunki iqtisodiy faoliyatga tasodiflar kuchli ta'sir ko'sata olgan. Iqtisodiy quvvati kuchli jamiyatda ishlab chiqarish tabiiy va tasodifli hodisalar ta'sirini kuchsizlantira oladi. Shu sababli tebranishlar iqtisodiyotni o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Ularni asosan, 2 narsa keltirib chiqaradi.

1. Fan texnika taraqqiyoti bilan bog'liq investitsiya.

2. Mehnat va xizmatlarga muhtoj talab va ehtiyojning o'zgarishi.

Ular birlgilikda iqtisodiy o'sishga ta'sir etadi. Mehnatga talabning ortishi yoki kanayishi ishlab chiqarishni kengaytirish yoki qisqartirishni taqozo etadi. Bu o'z navbatida investitsiyalarni o'zgartiradi. Talab ketidan investitsiyaning ko'payishi ishlab chiqarishdagi texnika va texnologiyani yangilaydi. Ammo ishlab chiqarish haddan tashqari ko'paysa, mabsulot turib qoladi, uni ko'proq ishlab chiqarish zaruriyati bo'lmaydi, natijada uni qisqartirishga to'g'ri keladi. Ishlab chiqarishning texnikaviy yangilanishi vaqt vaqtli bilan bo'lib turadi, shu sababli iqtisodiy o'sish notekis yo'z beradi. Iqtisodiy o'sish o'rniiga turg'unlik yoki tushkunlik keladi, so'ng ishlab chiqarish yanada o'nglanib ketadi.

Texnika taraqqiyotini shiddatiga qarab texnakaviy yangilanish muddati qisqaradi. Agar XX-asraing birinchi yarmida texnikaning yangilanishi, ya'ni mavjud texnikaning tugab bo'lishi natijasida uning yangi bisan almashtirishi 12-15 yilda amalga oshirilsa, hozirgi davrda bu 8-9 yilni tashkil qiladi. Buning ustiga talab ehtiyoji ham tez yangilanadi. Shu boisdan o'sish va pasayishdan iborat sikli hars qisqaradi. Sobiq sotsialistik mamlikatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy sik'ga janiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning o'zgarishi ham ta'sir etadi. Bir iqtisodiy tizim inqirozga yo'z o'girib, iqtisodiy o'sishni ta'minlay olmagan holda, unga qodir bo'lgan yangi tizim shakllanadi, ulgurmagan sharoitda ishlab chiqarishning o'sishi uming tushkunligi bilan o'rin almashadi. Natijada ishlab chiqarishning kamayib ketishi bilan iqtisodiy krizis kelib chiqadi. Tushkunlikning davomiligi, undan chiqish muddati yangi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishiga bog'liq. Iqtisodiy tizimlarning o'rin almashuvini bilan bog'liq muhtoj iqtisodiy o'sishdagisi o'zgarishlar o'tkinchi, binobarin vaqtincha bo'ladi. Yangi tizimga o'tilgach, iqtisodiy sikli o'zining qonunu holatiga qaytadi.

2. Iqtisodiy sikli fazalar. "Uzun to'lqinlar nazariyasi"

Iqtisodiy sikli hozirgi nazariyalarga ko'ra 4 fazadan iborat.

o'sish cho'qqisi;

1) Pasayish;

2) Turg'unlik;

3) Jenhanish;

4) o'sish, jadallanish.

Shu fazalar ketma-ket o'rin almashib turishi natijasida to'lqinsimon harakat yo'z beradi. To'lqinning kelib qaytishi, ko'tarilib turishi kabi harakat iqtisodiyotda yo'z beradi. Lekin bu iqtisodiyotning ilgarilab borishiga xos.

Iqtisodiyotning bir faza uzra harakati o'z xususiyatiga ega. o'sish cho'qqisidan iborat faza ishlab chiqarishning yuksalishdan dalolat beradi. Bu fazada iqtisodiy faoliyk kuchayadi, buni G'arbda "bum" deb atashadi. Ishlab chiqarish sur'atlari oshadi, to'la ish bilan band bo'lish paydo bo'ladi, ishlab

YODDA TUTING!

chiqarish quvvatlari to'la ishlaydi, mahsulot ko'payadi, sotilib ketadi, ammo investitsiya kuchli bo'lmaydi.

Shundan so'ng ishlab chiqarish pasaya boradi va quiyi nuqtaga tushadi. Bu davrda ishlab chiqarish bilan iste'mol, ishlab chiqarish bilan muonala orasidagi keskin nomutaro'sibliklari, tayyor mahsulotni sotish qiyinchiliklarini kuchaytirib, realizatsiya qilinmagan mahsulot zaxiralari ko'payadi, uskunalar va qurilishga beriladigan buyurtimlar kamayadi, ortiqcha ishlab chiqarish asha-sekin hamma tarmoqlarini qanrab oladi. Kredit sistemasi izdan chiqib ssuda kapitaliga muhtoj talab oshadi, uning taklifi esa keskin kamayadi, ssuda prosentining normasi o'sadi, mayda va o'rtacha banklar sinib omonatiarni berishni to'xtatadilar, savdo firmalari tovarlarini sotib olishni keskin kamaytirgani uchun sanoat ishlab chiqarish hajmi qisqaradi, ishsizlik ortib boradi. Ishlab chiqarish quvvatlari bo'shab qoladi, tovarlar ham turib qoladi, bozor kasodlashadi.

Mana shunday tushkunlikni iqtisodiy krizis (inqiroz) deb ham atashadi. Krizis paytida ishlab chiqarish va uzoq muddatga mo'ljallangan tovarlar ishlab chiqaruvchi korxonalar eng ko'p zarar ko'radi, ular ishlab chiqarishi hajmini qisqarishi, bandlik darajasining kamayishi eng maksimal bo'ldi. Qisqa muddatga mo'ljallangan iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarda bu ta'sir ancha kam bo'ladi. Chunki, uzoq muddatga mo'ljallangan tovarlar sotib olishni ma'lum vaqtgacha kechiktirish mumkin. Lekin, kiyim kecha, oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishni kechiktirib bo'lmaydi (ovqatlanish va kiyinish hayotiy zaturat). Albatta, bu yerda iste'mol tarkibi o'zgaradi, bu'zi kategoriyadagi tovarlar, oziq ovqat, kiyim kechak miqdor va sifat jihatdan kamaytirilishi mumkin. Lekin umumiyyat talab nisbatan sezilarli kamayadi.

Bu fazada iqtisodiyot pasaymay va o'smay bir xil holatda qaleb turadi. Ishsizlik ham bir me'yorda turadi, narxlar o'zgarmayli, ammo investitsior faoliyk boshlanadi. Investitsion faoliyat kuchayib, ishlab chiqarish yangilanadi, investitsiya kasal iqtisodiyotni davolash uchun muolaja vazafasini o'taydi. Bu davrda eng yirik raqobatga bardosh bera oladigan korxonalar samarali texnika va texnologiyadan samarali foydalanih babolarni past durajada bo'lishiga moslashadi. Natijada ishlab chiqarishni progressiv texnika-texnologiyaga muhtoj talabi oshadi. Bu o'z navbatida mashinalar, asbob uskunalar ishlab chiqaradigan va xorn-ashyo yetkazib beradigan tarmoqlarni rivojlanishiga turki be'ladi.

Shu sohada ishechilar sonining ko'payishi jam-yatda umumiyyat mehnat haqi miqdorini ko'payishiha olib keladi. Ish haqqining umumiyyat miqdori ko'payishi iste'molchilarga bo'lgan talabni oshiradi va ularni ishlab chiqaruvchi tarmoqlarni kengayishiga olib keladi. Ishlab chiqarish texnikasi, yangi xaridorgir mahsulot ishlab chigara boshlaydi, narx oshadi ishlab chiqarish quvvatlari to'la ishlay boshlaydi, natijada ishlab chiqarish cho'qqiga chiqib oladi. Shunday harakat qayta-qayta yo'z beradi va hodisalar zanjiri taraqqiyotini sikli rivojlanishi orqali borishi, uni muammolari mavjudligidan dalolat beradi. Iqtisodiy o'sish muammolari hal etish ijtimoiy taraqqiyotiga yo'l ochadi.

Iqtisodiy sikllar nazariyotchilari ichida tanqli rus olimi N.D.Kondratev alohida o'rinn tutadi, "uzun to'liqinlar nazariyusi" nomini olgan uning bu g'oyasi "Kon yunkturmani katta sikllari" (1925.y) maqolasidi, o'z aksini topgan

Har bir davlat iqtisodiyotini rivojlanishi iqtisodiy ko'rsatkichlarini jami iqtisodiy mahsulot (milliy daromad, sanoat ishlab chiqarish hajmi, ish haqi, oltin zapasları, xom - ashyo, materiallar bilan ta'minlanganlik darajasi va ularni qazib olish, yangi texnika salmog'i kabilalar) bilan xarakterlanishini inobatga otib ofim Yevrope mamlakatlari (Angliya, Fransiya, Germaniya, AQSh) da 100-150 yillardavomidagi ish haqi, oltin, ko'mir qazib olish, cho'yan yeritish kabi yo'nalishlardagi erishilgan natijaviy ko'rsatkichlarni taqoslab ko'rdi. Bu tadqiqot davomida har bir davlat iqtisodiyotining rivojlanishida o'rtacha 50 yil davom etadigan uzun to'lqinlar mayjud degan fikri ilgari surdi hamda iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish tabiatini chuqur tahlil qilishga erishdi.

Kondratg'ev kon'yunkturaning katta sikllari rivojlanishida quyidagi empirik qonuniyatlarini ko'rsatib berdi:

A) *Har bir katta siklning to'lqinlarining ko'tarilishi* paytida va undan oldinroq jamiyat iqtisodiy hayotida chuqur o'zgarishlar bo'ldi. Bu o'zgarishlar asosan texnika sohasidagi yirik ixtiolar va pul muomalasidagi o'zgarishlardir;

B) *To'lqinlarning ko'tarilish davriga sotsial chayqalishlar (urush, revolyutsiyalar)* eng ko'p miqdori to'g'ri keladi;

V) Har bir katta sikl to'lqinlari qaytishiga uzoq davom etadigan qishloq xo'jaligidag depressiya to'g'ri keladi;

G) Ko'tarilish to'lqinlariga sanoat sikllaridagi depressiyalarning qisqaligi va ko'tarilish intensivligi xos, to'lqinlar qaytishida teskari bo'ldi.

Kondratev nazariyesi Sobiq SSSRda chuqur o'rganilmaganining sababi unda iqtisodiy sikllar orqali rivojlanish davlatning iqtisodiy tizimi bilan bog'lanmagantigidir. Lekin, G'arbda, 1929-33 yillardagi chuqur iqtisodiy inqiroz davrida katta qiziqish bilan o'rgantildi. Chunki mohiyatan Kondratev 20-yillar oxiri 30-yillar boshida chuqur jahon inqirozini oldindan aytil beribgina qolmay, undan chiqish muqarrarligini va yangi yuksalish bo'lishini bashorat qildi. Jahon iqtisodidagi 70-yillar oxiridagi uzoq muddatli iqtisodiyotning tarkibiy inqirozi Kondratg'ev tomonidan yaratilgan uzun to'lqinlar nazariyasini yana bir karra hayotda tasdiqlanishi bo'ldi.

3. Makroiqtisodiy barqarorlik tushunchasi va unga erishishning klassik nazariyaları. Makroiqtisodiy butun mamlakat iqtisodiyotini yagona bir butun tizim shaklida namoyon etadi. Makroiqtisodiy barqarorlik jamiyatidagi barcha cheklangan resurslardan foydalanib, hamma iste'molchilar uchun turli tovarlar yaratish hamda xizmatlar ko'rsatish va ularning taqsimoti turli insonlar o'rtaida barqarorlashtiganlidir. Makroiqtisodiy barqarorlikda iste'mol bilan ishlab chiqarish o'rtaida, talab bilan taklif o'rtaida, moddiy ashyoviy resurslar bilan moliyaviy mablag'lar o'rtaida, ishlab chiqarish omillari bilan ulardan foydalanish natijalari o'rtaida umumiy mutanosiblik, mayjud bo'ldi. Makroiqtisodiy barqarorlik jamiyat a'zolarining talablarni qondiradigan ishlab chiqarish resurslari bo'lmish kapital, yer, nizomatning umumli ishlatalishini ifodalaydi.

MUAMMO:

Makroiqtisodiy barqarorlik har bir davrlarning va iqtisodiy tanning eng malum mazmuni bo'lib, iqtisodiyot turli telefutlasiz, ya'ni sabity o'sflar va ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar rivojlenishini ifodalaydi. Bu vaziyat iqtisodiyotdagi har bo'g' inning so'lam rivojlenishini talab etadi.

Makroiqtisodiy barqarorlikka iste'mol bilan ishlab chiqarish o'rtaida, talab bilan taklif o'rtaida moddiy-ashyoviy resurslar bilan moliyaviy mablag'lar o'rtaida, ishlab chiqarish omillari bilan ularidan foydalananish natijalari o'rtaida umumiy proporsionalilik mavjud bo'ladi.

Makroiqtisodiy barqarorlikda milliy mansulot hajmi, ish bilan bandlilik, baholar darajasi, inflasiya darajalarida tebranişlilar sodir bo'lib, ya'ni talab bilan taklif o'rtaida nomuvosiqqlik yuzaga keladi. Bi holat siklilik xarakte da namoyon bo'ladidi. Makroiqtisodiyot masalasi, barcha milliy iqtisodiyotlar uchun umumiy bo'lib, univyerusal xarakterga ega. Amrao bugungi sharoitda "rejali iqtisodiyotda" asoslangan "sotsialistik" jamiyatdan bezor iqtisodiyotiga muvofiq bo'lgan aralash iqtisodiyotga asoslangan yangi tipdagi demokratik adolat jamiyatga o'tayotgan mamlakatlarning "o'tish davri" makroiqtisodiy beqarorlik xususiyatlariiga ega bo'ladidi.

Avvalo, makroiqtisodiy barqarorlik rivojlangan mamlakatlardagi bozor iqtisodiyotining iqtisodiy siklining fazalarida ro'y beruvchi inqirozlarни bartaraf etishga emas, balki o'tish davri bilan bog'liq holdagi turli sabablardan kelib chikuvchi iqtisodiy sotsial va ijtimoiy siyosiy vaziyyatlarga bog'liq inqirozlar asosida buziladi. Albatta bunda o'z o'mini o'tish davrida iqtisodiyot subnasidan tugatayotgan eski rejali iqtisodiyotning myerosi bo'linish iqtisodiy su'ektlardan kelib chiquvchi sabublar bo'lishi mumkin. Bular ichida albatta so'ngi qayd etilgan sabab ko'proq bo'lib, ko'p hollarda makroiqtisodiy tanglikni yuzaga keltiradi. Jumladan, Rossiya Fedyeratsiyasidagi makroiqtisodiy barqarorlikni bazilishida o'tish davri hokimiyatining xatoliklari oqibatlari asosiy omil bo'ladidi.

Amaliyotda makroiqtisodiy barqarorlikga erishish muammo bo'lib, milliy iqtisodiyotning turli bo'g'inlarida har xil normuvosiqliki kiar keltirib chiqaradi. Shu bois, iqtisodiyot nazariyasi ana shu normuvosiqqliklarni aniqlashi va ularni barqarorlikka olib kelish uchun aniq tadbirlarni iqtisodiyot holatini esov shatlikka etish uchun harakat qiladi.

XX asr boshlanguncha muhtoj davrda iqtisodiyot nazariyasida klassik ta'limot hukmronlik qilib, bozor iqtisodiyoti mustaqil holatda resurslari samarali taqsimlab, ulardan samarali foydalananadi degan sikri ilgari surilgan edi. Ta'limot D.Rikardo, Dj.Marshall, A.Pigular tomonidan yaratilib, bozor iqtisod yotining o'z-o'zini mustaqil boshqaruvi natijasida yetarli ishlab chiqarish darajasini ta'minlash va ish bilan badlikka asoslanadi. Shu bois to'la ish bilan bandlikka erishish bozor iqtisodiyotining muhim belgisidir. Bozor iqtisodiyoti ishlab-chiqarishning pasayib ketishidan holi, sabao o'z o'zini boshqaruvi mekanizmni mahsulot ishlab chiqarish hajmini yetarli darajada amalga oshiradi, natijada to'la ish bilan bandlikka erishiladi. Bozor iqtisodiyotning o'z-o'zini boshqaruvi vositalari bando, ish haqi, foiz normasi hisoblanib, raqobat sharoitiga talab bila taklifni barcha bozorlarda muvofiqlashtiradi.

Barcha ishllovchilar o'z xohishlariga muvofiq ish haqi miqdoriga monand ish topadi. Ishsizlik yo'qotilgan. Shunday qilib, foizni baholarini va ish haqining tebranish xarajatlari bilan daromiadlarni muvofiqlashtirib, kerakli ishlab chiqarish hajmi va to'la ish bilan bandlikni qo'llab quvvatlaydi.

Shunday qilib, yalpi talab muhim bo'sada, pasayishi baholar va ish haqining o'zgarishiga olib kelsada, bozor mexanizmi faoliyatini ta'minlab, ishlab chiqarish hajmini hamda ishsizlikning tabiiy darajasini ushlab turadi. Demak, makroiqtiqsiyotda davlat faoliyatini kerak emas, deb kelangan.

4. Dj. M. Keyns nazariyasida iqtisodiy barqarorlik masalalari.

Dj. M. Keyns o'zining empirik ma'lumotlari jumladan, Buyuk Depressiya davridagi kuzatishlari asosida shunday xulosaga keldi, natijada o'z-o'zini boshqaruvcchi bozor iqtisodiyotida to'la ish bilan bandlik tasodifly hol bo'lib, davlatning iqtisodiyotga aralashuvni zarurdir. Dj. Keyns fikricha, talab va taklif barqarorligi odatda, resursning to'la bandligi bilan muvofiq bo'lmaydi; talab bilan taklif chiziqlari kesishgan nuqtada bozor bahosi vujudga keladi, ammo ishlab chiqarish hajmi barqaror bo'lmaydi.

Bu holat bo'tishining sababi investitsiya va jamg'armalar foizlari muvofiqligidir.

E'TIBOR BERING!

Jamg'armalar, uy xo'jaligida quyidagi maqsadlarda ishlataladi:

1. Qimmatbaho tovarlar sotib olish uchun;
2. Qarilik davrini ta'minlash uchun;
3. Bolalar kelajagini ta'minlash uchun;
4. Ko'zda tutilmagan vaziyatlarni sug'urtalash uchun.

Firmalar quyidagi maqsadlarda investitsiya qiladilar:

1. Sof foya normasini kamaytirish uchun;
2. Investitsiyaga pul kapitali olish maqsadida foiz stavkasi uchun.

Dj. Keyns fikricha, uy xo'jaligining daromadlari muhim bo'lib, iste'mol va jamg'arish nisbati dinamikasi katta rol o'ynaydi. Jamg'arish uchun iste'molga ziyoridagi nisbat ikkilamechidir. o'z navbatida, investitsiyalar dinamikasi foiz normalariiga bog'liq bo'lib, iste'mol, jamg'arish va investitsiya vazifalarida namoyon bo'лади.

Dj. Keyns fikricha, tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish hamda ish bilan bandlik darajalari yalpi xarajatlarga bog'liqidir. Yalpi xarajatlar - bu tovarlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun sarf muhtoj mablag'lardir. Yalpi xarajatlarning bosh qismi iste'moldir. Daromad - bu soliqlardan qolgan miqdor bo'lib, iste'mol va qo'shilgan jamg'armadir. Aynan, daromad, iste'mol va investitsiyani belgilovchi ko'rsatkichdir. Yalpi xarajatning ikkinchi elementi investitsiya uning miqdori kutilayotgan sof foya normasi, foizning haqiqiy normasiga bog'liqidir.

Iste'mol bilan investitsiya sarflari yalpi talab hajmini aniqlab, o'z vaqtida o'zgarib turadi. Demak, iqtisodiyotda yalpi talab muhim bo'lmasligidan yalpi talab va yalpi taklif nomutanosibligi kelib chiqadi. Bu masala Dj. Keyns fikricha,

"samarali talab" asosida hal etildi. "Samarali talab"- deb yozadi, Dj. Kevns, oddiy yalpi daromadni ifoda etib, tadbirkorlar muayyan vaziyatagi ish bilan bandil asosida erishmeqchi muhtoj (boshqa ishlab chiqarish omillari egalariga daromadlar sifatida to'lamokchi muhtoj summa) daromaddi.

Samarali talabni ushlab turish uchun milliy iqtisodiyator zarur bo'lib, u samarali talab o'sishi bilan investitsiya o'sisluni muvaffiqlashtirib turadi. Ma'lumki, yalpi daromadda iste'mol hajmi investitsiyaga nisbatan kamayib boradi. Demak, yalpi daromaddagi iste'mol kamayishi tabiiy va da'miy bo'lsa, yalpi daromadning ikkinchi qismi muhtoj investitsiyani ko'paytirish lozim. Bu masalani davlat amalga oshiradi. Davlat o'zining soliq, pul kredit siyosati va davlat sarflari bilan samarali talabni yuzaga keltirib, xususiy investitsiyalarini ko'paytiradi.

"Jahon moliyaviy-iqlisodiy inqirozi O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish choralarini va yo'llarini" kitobida, Prezidentimiz tomonidan inqirozning salbiy tomonlarini yumshatish va keyingi rivoj anisini ta'minlash maqsad da inqirozga qarshi, choralar dasturini ishlab chiqdi. Bu dasturni butun dunyo siyosatchilar, olimlari va ekspertlari tomonidan e'tirof etildi. (2011 yil 1-5 apreldagi Toshkent xalqaro konferensiysi).

Shunday qilib, davlat iqtisodiyotda barqarorligi amalga oshiradi.

5. O'zbekiston Respublikasida milliy iqtisodiyotni yuzaga keltirishda barqarorlashtirishning o'rni.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotini shakllantirish, amalga oshirilayotgan islohotning tub mazmuni milliy iqtisodiyotni yuzaga keltirish va rivojlantirishdir. Chunki mamlakat busiz o'z suverenlik mazmuni yo'qotadi. Mustaqil iqtisodiyotsiz siyosiy mustaqillik mavqeい e'tiborsiz bo'lib, jamiyat tuzini xalq manfatiga to'la xizmat qilaolmaydi, avvalo tub mazmuni bilan iqtisodiyotni Respublika manfati uchun samaral foydalaniib bo' maydi. Milliy iqtisodiyotni shakllantirish uning barqarorligini ta'minlashidan oshlanadi. Sobiq SSSRda mavjud yagona xalq xo'jaligi kompleksi buzilishi bilan yangi tushkil topgan suveren davlatlar orasidagi iqtisodiy aloqlari barbos bo'ldi va inqiroz holatini yuzaga chiqishiga olib keldi. Barqarorlashtirish iqtisodiy aloqlarini tiklashga harakat qilish va yangilarini yuzaga keltirishni talab qiladi. Bu barcha tarmoq, soha, korxona, xo'jaliklar va ishlab chiqarish, infrastrukturaga taalluqlidir.

L.A.Karimov: "Iqtisodiyot barqaror mavjud muhtej sharoitdagina bozorga muvaffaqiyatlari o'tish mumkin... iqtisodiyotni barqarorlashtirish - bu bozorni shakllantirish yo'lida zaruriy va nuqarvar besqichdir" deb bejiz aytmagani. (O'zbekistonning o'z istiqlol va tarajjiyot yo'li, "O'zbekiston", 1992 y.)

Iqtisodiy aloqlarini tiklash va yangilarini yuzaga keltirish iqtisodiyot rivojlanishining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Bularidan tashqari respublika iqtisodiyotning tuzilishini o'zgartirish talab qilinadiki, bu mustaqil milliy iqtisodiyot talabiga mos kelishi kerak. Uni xomashyo yo'nalishidan ozod qilib, yuqori darzjali ishlab chiqarishga va tayyor mahsulotlarni yaratuvchi ishlab chiqerishga ay'antirish maqsadga muvofiqdir.

Endilikda dastlabki vazifa yuzaga xelgar shaxsiy iste'mol bozori muammosidir. Bunda, avvalo, oziq-ovqatlar ishlab chiqarishni izga solib, fevosita og'ir ahvolning oldini olish eng zarur nooziq-ovqat mollari ishlab chiqarishni hal

qilishdir. Bu sohada mamlakatimizda avj olayotgan kichik korkonalar va tadbirkorlik juda qo'l keladi. Bularning afzalliklari katta kapital xarajatlarini talab qilmaydi. Birinchi navbatda qishloq xo'jalik mahsulotlariga birlanuchi ishlov beruvchi tarmoqlarni yuzaga kelishi maqsadga muvofiq bo'ladi, bu fermer xo'jaliklari ijera asosidagi oilaviy pudrat kabilardir.

Shu bilan birgalikda katta inshootlar ham yuzaga kelmoqda, bular respublikamiz maanfatini bo'ysundirilayotgan yangi ishlab chiqarish tuzilishini yaratishda katta ishlari boshlanganidan dalolat beradi. Masalan: avtomobilsozlik sanoatini oksiylik. Asakada yirik sanoat korxonasi barpo etilib, bu korxonada yengil avtomobillar ishlab chiqarish yo'liga qo'yildi. Samarqandda avtobuslar ishlab chiqarish qo'yildi.

Radio-elektron tovarlar ishlab chiqarish, metallurgiya tarmog'ini kengaytirish, o'rmon xo'jaligini va yog'och sanoatiga, farmakologiyaga e'tiborni qaratildi.

MUAMMO:
Qisitloq xo'jaligi
mahsulotlariiga
ishloy berish
tarmoqlarini
kuchaytirish kerak

Ishlab chiqarishning xom-ashyo yetishtirishdan tayyor mahsulot qilishga yo'naltirish davr talabidir. Bunga - paxtachilikni misol keltirish mumkin. Ma'lumki, uning respublikamiz uchun ahamiyati katta va debqonchiligidan unga moslashgan. Paxtachilikdan oqilona foydalanilsa, u yuqori daromadli tarmoqdir. Bundagi eng muhim narsa uning to'la tayyor mahsulot darajasidagi kompleksligini ta'minlash hamda xom-ashyolik yo'nalishidan qutilishdir. Buning uchun avvalo, to'qimachilik sanoatini kengaytirish va rivojlantirish, tikuvchilikni avj oldirildi. Ma'lumki, jahon bozori talabi asosida tayyor kiyimlari ishlab chiqarishni keng ko'lamda avj oldirish zarur. Ma'lumki, jahon bozorida tabiiy tolali kiyim-kechaklarga talab juda katta va yuqori daromad manbai. Ipakchilik, qorako'lchilik-haqida ham shunday fikr aytish mumkin. Rangli metallurgiya, ayniqsa oltin va mis mahsulotlaridan foydalanishning juda katta inkontyatlari mavjud. Mevachilik, sabzavot va polizchilikda ham katta muvaffaqiyatlarga erishish imkonii mavjud edi. O'zbekiston energiya yoqilg'i va oziq-ovqat mustaqilligiga erishish uchun uzoq muddatli dastur ishlab chiqdi. Milliy iqisisodiyotni barqaror shakllantirish konseptsiya ishlab chiqdi.

Tushuntirish uchun savollar:

1. Iqtisodiy sikllilikni tushuntirib bering?
2. Makroiqtisodiy barqarorlik nima?
3. D.J. Keyns nazariyasining mohiyatini tushuntirib bering?
4. Inqirozning mohiyati, davri, vujudga kelishi sabablari va oqibati nima?
5. 2008 yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozinining kelib chiqish sabablari va oqibatlari tushuntiring?
6. O'zbekiston sharoitida inqirozga qarshi choralar dasturining mohiyatini va yo'llarini aytib bering?

- Jahon mamlakatlarining va O'zbekistonning inqirozdan qurish chora-tadbirlari va ularning natijasini tushuntirin?

Foydalilanigan adabiyetlari:

- Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqloj yo'lli». T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
- Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlar va taraqqiyot kafolatlari». T.: 1997y, 188-210 b.
- Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jumiyatni demokratyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotbni modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
- Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'nalishlari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyung'. «Xaiq so'zi» gaxeasi, 2010 yil 31 iyung'.
- Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz, O'zbekiston xaroitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
- Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bo'lib. 8-33 b.
- O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nezariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
- G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanna. Farg'onha -2007.
- 10 Ekonomicheskaya teoriya. Pod red akademika Gulyamova S.S., Sharifxujayeva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. Gl-1.
11. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y Gl-1

17-mavzu: Yalpi ish kuchi, uning bandligi va ishsizlik.

Reja:

- Ish kuchini takror hosil qilish va uning xususiyatlari.
- Ishsizlik va uning turlari. Ishsizlik darajasini aniqlash.
- O'zbekistonda bandlik muammori va ishsizlorni ijtimoiy himoyalash.

Tayanchiboralar.
Ishchi kuchi, mehnat
ressurslari, hozirlik, iqtisodiy
fond iskelu kuchi mabberati,
tumbarasi, bilan, shaxsizlik,
shaxsizlik surʼati, OULEK
qonuru.

- Ish kuchini takror hosil qilish va uning xususiyatlari. Nafeqat ishlab chiqarishning ashyoviy omillarini, balki uning shaxsiy omili va jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchi - ishchi kuchini takror ishlab chiqarish, hosil qilish, uning xususiyatlari bilan bog'liq muammolarin bayon qilishidan (boshayman) sifat jihatidan ancha yuqori darajada takror hosil qilinadi.

Ishchi kuchini takror hosil usloving jismoniy kuchlari va aqliy qobiliyatlarini uzlksiz qayta tiklab va taʼminlab turish, yangi ishechi avlodini

tayyorlash, uning mehnat malakasini, mahoratini muttasil yangilab va oshirib borish, umumiy bilim va kasbiy darajasining o'sishini ta'minlash demakdir.

Ishchi kuchini takror yaratish, xodimlarni ishlab chiqarishga jalb etishni, tarmoqlar, sohalar korxonalar va mintaqalar o'tasida taqsimlanishni va qayta taqsimlashni, to'la bandililikni ta'minlashni ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini yaratishdan iborat.

O'zbekistonda 16-55 yoshgacha xotinlar, 16- 60 yoshgacha yerkaklar ishchi kuchi hisoblanadi. Xorijda esa 14-60 yoshgacha xotinlar, 66 yoshgacha yerkaklar. O'zbekistonda ishchi kuchlari millatiga, jinsiga, irqiga, diniy e'tiqodiga va ijtimoy mavqeiga ajratilmaydi.

Ishchini takror hosil qilish insonning jismoniy kuchlarini va aqliy qobiliyatlarini uzliksiz qayta tiklashi va ta'minlab turish, ishchi kuchi avlodini tayyorlash, ularning mehnat ko'nikmasini, malakasini, mahoratini va bilimini muttasil yangilab va oshirib borish, umumiy bilim va kasbiy darajasining o'sishini ta'minlash demakdir. Ishchi kuchi resurslarining soni va sifati mamlakat aholisining soni bilan emas, shu bilan birga jinsi, irqi va yoshi jihatidan tarkibi bilan ham belgilanadi. Bular o'z navbatida, aholining tabiiy o'sishiga bog'liq. O'zbekiston mehnat resurslarining o'rtacha yillik soni 2009 yilda 29,2 mln kishini tashkil etib, 1991 yildagi 20,4 mln kishidan 8,8 minga yoki 70 foizga yaqin ko'paydi. Iqtisodiyotda band bo'lgan yoki ishchi kuchi soni shu davrda 6,9 mlndan 11,6 mln. kishiga yoki 60 %ga ko'paydi. 2010 yil boshida ishchi 76,0 %i ish bilan bandlikni tashkil etadi.

O'zbekiston aholisining tabiiy o'sishi

(Har 1000 kishi hisobiga)

Ko'rsatkich	1991	1997	2001	2005	2009	2009 yilda 1991 yilga- nisbatan % da
Tug'ilishi	34,5	26,0	20,4	20,4	22,6	65,5
O'lismi	6,2	5,4	5,3	5,4	5,1	82,2
Tabiiy o'sish	28,3	197	15,1	14,9	17,5	61,8

Aholining tabiiy o'sishi ko'pgina holatlarda mamlakatning sanoat taraqqiyoti, urbanizatsiya darajasi, ijtimoiy-siyosiy sharoiti, madaniyati, maishiy turmush an'analari, tabiiy iqlimi, tarixiy omillar bilan belgilanadi. Shuningdek, turmush farovonligi, ijtimoiy hizoyalash, oilaning mustahkamligi, ta'lim va salomatlikni ta'minlash, sport va san'ut darajasini ham belgilaydi.

Aholini, ayniqsa, isheni kuchini takror hosil qilish, uning to'la va samarali ish bilan band bo'lish muammosini hal qilishni ham o'z ichiga oladi.

Ishchi kuchi va undan foydalanishni belgilovchisi ko'rsatkichlar 16 yoshgacha bo'lganlar soni, ishlashtiga layoqatilar va ishlash layoqatini yo'qotganlar, ish bilan bandlikda 16 yoshlilarning va pensionyerlarning bir qismi ham band bo'ladi.

Ihsizlik turlari o'z navbatida, bir qancha turga bo'linadi. Amma hamma ish bilan bandligini ta'mindash mumkin emas. Iqtisodchi O'ukon qonuni bo'yicha ihsizlik tabiiy darajasi hozirgi kunda 5-6 foiz atrofida o'zgarib turadi. Bu ko'rsatkich O'zbekistonda 0,4-0,5 %dan oshmayapti. O'zbekistonda ihsizlarni ish bilan bandligini ta'mindash choralar ko'rildi. Kasanachilik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilada chevarchilik, issiqxonasi tashkil qilish va ihsizlik nafaqasi berish kabilar.

Mutlaq ish bilan band tushunchasi ni'biydir.

- a) ihsizlikni ma'lum me'yorda bo'ishi mumkin;
 - b) oila a'zolari uy ishi, xo'jalik, shaxsiy yordamni xo'jaligida mehnat qiladi;
 - v) mehnat resurslaridan g'oyat sifarişlari foydalanish bilan olib bordadi;
 - g) mehnat resurslarining miqdori va sifati nuvozinalashni kerak;
 - d) FTT davrida ishchi kuchi kam ishaltiladi;
 - e) har xil-mulkchilik sharoitida ishchi kuchiga ta'lab ortib boradi.
- 2. Ihsizlik va uning turlari.** Ihsizlik darajasini aniqlash. Mehnatga layoqatli bo'lib, ishlashtni xoftagan, lekin ish bilan ta'minlanmagalar ihsizlarni deyladi. Namoyon bo'lish xususiyati va vujudiga kelishi sababiga ko'ra:
- 1) Fraktsion ihsizlar (vaqtinchalik ish joyini yo'qotganlar);
 - 2) Tarkibiy ihsizlik kasbi eskirgan, yang'kasbi moslashmagani;
 - 3) Sikliklik ihsizlik - inqirozlar tutayli ihsizlik;
 - 4) Ixtiyoriy ihsizlik - ishlashtni xoftamaydiganlar;
 - 5) Institutsiyal (muassasaviy) ihsizlik - ishchi kuchiga ta'lab va taklifni o'zgarish, ko'payishi, pasayish.

Jamiyatda ihsizlarni aniq ko'rsatishlari quyidagicha:

- 1) texnologik ihsizlik - avtometlashtirish, robotlantirish oqibatlari;
- 2) hududiy ihsizlik - tarixiy, demografik, madaniy, milliy va ijtimoiy psixologik xususiyatdagi bir qator omillar bilan bog'liq;
- 3) yashirin ihsizlik - to'liq band bo'limaslik;
- 4) turg'un ihsizlik - nafaqaxo'r, ish joyini yo'qotgan: gadoy, tilamchi, o'g'ri qaroqchi, tyerrorist.

Ihsizlik darajasi ihsizlar sonining ishchi kuchi umumiyligi soniga foizdag nisbatidir.

$$\text{Ihsizlik darajasi} = \frac{\text{Ihsizliksoni}}{\text{Ishchikuchusoni}} \times 100\% = \frac{40.3 \text{ min}}{9.333.0 \text{ min}} \times 100\% = 0.5\%$$

Muammoni hal etish bozor iqtisodiyoti va tabiiy o'sishi O'zbekistondagi quyidagicha:

- 1) keng faoliyat turlarini, tadbirkorlik turlarini kengaytirish, sharoit yaratish;
- 2) xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish;

- 3) qishloq xo'jaligida keng tarmoqli ijtimoiy va ishlab chiqarish infrafuzilmasini yaratish;
- 4) ishdan bo'shaganlarni qayta tayyorlash va o'qitish;
- 5) ishsizlik nafaqasi berib borish.

Tushuntirish uchun savollar.

1. Ishchi kuchi nima va uni inson omiliidan farqi nimada?
2. Bandlik nima, u o'z ichiga nimalarni oladi?
3. Ishsizlik nima va qanday turlari mayjud?
4. To'la bandlikni ta'minlash mumkin-mi?
5. OUKYE N qonunni mohiyatini aytib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. o'zbekiston buyuk kelajak sari, T.:1998.
2. Karimov I. Jahon moliyaviy inqirozi, O'zbekiston sharoitida ui bartaraf etish choralarini va yo'llari, T.: 2009.
3. Karimov I. 2009 yilning asosiy yakunlari va 2010 yilda O'zbekistonni ijtimoly-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlari va asosiy vazifamiz-Vatanimiz tarraqqiyoti va xalqimiz haroqonligini yuksaltirishdir. T.: 2010.
4. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. T.: 2006.

18-Mavzu: Moliya tizimi va moliyaviy siyosat. Soliq tizimini takomillashtirish.

Reja:

1. Moliyaning iqtisodiy mazmuni va uning vazifalari.
2. Moliya tizimi. Davlat budjeti, daromadlari va xarajatlari hamda budget taqchilligi. Moliyaviy siyosat
3. Soliq va soliq tizimining mohiyati va vazifalar
4. Soliq tizimini barcharorlashtirish va davlatning fiskal siyosati

Tayanch iboralar:

Moliya, moliya munosabatlari ob'ekti, davlat va nodavlat moliyasi, davlat budgeti daromadlari, davlat budgeti xarajatlari, byudjet taqchilligi, soliq sub'yekti, to'gri, egi soliqlar mahalliy soliqlar, davlat soliqlari

Mavzuning maqsadi: Moliya va soliq tizimini isloq qilish va takomillashtirib borish yo'llarini o'resish. Takomillashtirish.

1.Moliyaning iqtisodiy mazmuni va unoing vazifalari. "Moliya" fransuzcha "finance" va lotincha "financia" so'zlaridan olingan bo'lib, "naqdina daromad" ma'nolarini anglatadi. Moliya uzoq davom etgan tovar-pul munosabatlarining mahsuli bo'lib, davlatning iqtisodiy vazifasi va ehtiyojlarasi asosida shakllandi.

XIII-XV asrlarda Italiyada "moliya" so'zi "pul to'lov" ma'nosida ishlataligan. Keyinchalik xalqaro tus olib, "pul muomalasi tizimi" ma'nosida qabul qilina boshlandi.

Muammoli vaziyat: Moliya kategoriya sıfatıda qadımdan mayjud bo'sada, u hamon takomillashib, yangılımb kelmoqda. Chunki sivilizasiya rivojlanıb hərgəni sayın yangıdan -yangi moliyaviy münasibətlər iqtisadiy-iitmoriy o'zgarışlalar natijasida yuzaga kelmoqdakı, buning natijası o ləroq moliyaning funksiyaları ham takomillashib, kengayib bormog'i zarur.

olmadi. Moliya o'z moliyatiga ko'ra tovar va xizmatlarning qiymat shaklidagi tarakatlaring pul ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu ma'noda, moliya munosabatlari xarakterlanadi ya'ma'lum ma'noda o'z xususiyatlarni namoyon etadi.

Moliya munosabatlari, avvalo, pul shaklida harakatlanadi. Aynan shu pul munosabatlari moliya amal qilishining zarur shertidir. Moliya munosabatlari takror ishlab chiqarishning taqsimot bosqichida ijtimoiy mansulot qiyamatini belgilangan maqsadlar yo'lida taqsimlash va qayta taqsimlash borasida shakllanadi. Moliya munosabatlari mazkur yo'nalishda jamiyat xalolarining moddiy rag' batlantrish, ijtimoiy va boshqa ehtiyojlarni ta'minlash hamda eng asosiyisi, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni uzulksiz analge oshitishiga imkon beradi.

Ikkinchidan, moliya munosabatlarining tuman xususiyatlari bu ekvivalent ayirboslash yo'z bermagan munosabatlardagi taqsimot xarakteridir. Kredit munosabatlarida vaqtinehalik qarz uchun berilgan mablag' qaytarilishi va moddiy boylik bilan boyitilishi shart bo'lsa, moliya munosabatlarining yuqorida qayd etilgan xususiyatiga binoan ko'rsatilayotgan moddiy yordam qaytarilmaydi. Bu mablag'lar makroiqtisodiyot barqarorligini ta'minlash uchun tarmoqlar va ayrim ishlab chiqarish bo'g inlaridagi nomutaroqsiblikning oldini olish, ijtimoiy sohani rivojlantirish ham boshqa maqsadlarda foydalaniлади.

Uchinchidan, moliya munosabaları yalpi milliy mahsulot va milliy daromadni maxsus fondlar asosida taqsimlaydi. Yalpi milliy mahsulot va milliy daromad hududlararo, tarmoqlararo va tarmoq ichida hamda moddiy, nemoddiy soha ob'yektlarida moliya munosabatlari yerdamida budjet rezervlari, sug'urta fondlari, budgetdan tashqari fondlar, subsidiya, subventsiya, dotatsiya tarzida taqsimlanib, pul resurslaridan jamiyatning normal faoliyatini uchun foydali-niladi.

2009 yilda respublikamiz iqtisodiyotida 3202,4 mlrd. so'm moliyaviy natijaga erishildi. Pul daromadlarini jon boshiga ta'smiflaganda esa 2001 yilda 143,9 ming so'midan, 2007 yilda 45503 ming sc'mga to'g'ri teldi. Moliya munosabatlari ob'yekti pul mablag'lari sub'yekti esa korxonalar, jamiyat tashkilotlari, davlat idoralari, muassasalar, ojiga va vakiflar chiqarildi.

Moliyaning o'ziga xos vazifalari mavjud so'lib, utar quyidagilardir:

- taqsimlash;
- rag'bathlantirish;
- ijtimoiy himoyalash;

Davlat va jamiyat t'zola "moliya" so'zini o'zlarini belgilagan iqtisodiy siyosiy yo'taligida par resurslari muomalasi tarzida ishlash boyasidilar. Moliya o'z mohiyatiga ko'ra davlat hamda korxonalar, ixtiyaoriga barcha pul mablag'larinin tashkil topishi, taqsimoti va ularda foydalananish tizimini aks ettiradi. Pul mablag'lar ning harakati o'z-o'zida mayda mohiyatini to'la mimoyon etmaydi. Moliya o'z mohiyatiga ko'raqi harakatlaringin pul ifodasi sifatida moliya munosabatlari xarakterlanadi yoki etadi.

Shaklida harakatlanadi. Aynan shu pul shartidir. Moliya munosabatlari takror qilinishi mansulot qiyamatini belgilangan qismilash borasida shakllanadi. Moliya t'zolarining moddiy rag' battalnirish, hamda eng asosiysi, kengaytirilgan shifashiga imkon beradi.

- iqtisodiy axborot berish vazifasi.

Moliyaning vazifalari deganimizda, uning xo'jalik faoliyatida mazmunlashuvini, aniq ifodalishini tushunamiz. Qiymatning taqsimlanishi yo'l fondi va resurslarning ishlatalishi tufayli moliya mahsulotlarini taqsimlash, shaxslar va jamoalarни rig'batlantirish, aholining ijtimoiy himoyalanishini amalga oshirish, iqtisodiy axborot kabilarda o'z aksini topadi.

Taqsimlash vazifasi milliy daromadlarning pul fondlari shakhanishi asosida taqsimlanishidan iboratdir. Birlamchi va qayta taqsimlash mayjud. Bevosita ishlab chiqarishdagi taqsimlash birlamchidir, bundan keyingi taqsimlanish qayta taqsimlanishidan iboratdir. Masalan, ish haqi, foyda, ijtimoiy sug'urta, amortizatsiya kabi fondiarga bo'linishi birlamchi taqsimotga kiradi. Soliqlar, turli to'lovlar, maishiy xizma haqi kabilar ikkilamchi yoki qayta taqsimlashga kiradi. Yalpi milliy mahsulotni 100 % deb olsak, shundan 60 % ishlab chiqarishni tiklash, 20 % ish haqi, 15 % foyda, 5 % ijtimoiy sug'urta fondlari uchun taqsimlanishi mumkin.

Iqtisodiy rag'batlantirish ham avvalo moliyadan boshlanadi, bu ham pulni taqsimlashdan boshlanadi. Soliq tizimidagi imtiyozlar to'lovlardan va subsidiyalarda rag'batlantirishda o'z aksini topadi. Boj haqini kamaytirish, mukofot fondlarini tashkil etish va ulardan foydalanish iqtisodiy faoliyitka undaydi. 2002 yil o'rtacha ish haqi yanvar oyida 23653,9 so'm, noyabr oyida 34166,8 so'm. 2009 yil dekabr oyida 476,4 ming so'mni tashkil etgan. Bundan ko'rindaniki, aholii daromadlarda ish haqining ulushi ham ortib bormoqda.

Ijtimoiy himoyalash ham moliyadan boshlanadi va u orqali amalga oshiriladi. Chunki, u avvalo, pul orqali, pul foizlari vositasida bajariladi va u pul tufayli amalga oshiriladi. Ma'lumki, aholi qatlamida muhtoj qismlari ko'p, ya'ni etim bolalar, qariyalar, nogironlar, kam daromadli oilalar shular jumlasidan bo'lib, ular o'z tirikchiligini yuritishni minimal darajada ta'minlashda ham doimo muhtoj bo'ladilar. Ijtimoiy himoyalash esa shularni moliyaviy kafolatlashmi talab etadi. Bu, usosan davlat yordarnida amalga oshadi. Davlat maxsus fondlar tashkil etib, bunday himoyalashni amalga oshirib boradi. Respublikanizda iste'mol savatchasiga 119 xil mahsulot kiritilgan bo'lib, mana shu mahsulotlarning bozordagi o'rtacha qiymatlari yig'indisi yashash minimumini tashkil etadi. Respublikanizda olib borilayotgan kuchli ijtimoiy siyosatning natijasi o'laroq 2009 yilda YALM dan 43,9 foiz ijtimoiy himoya uchun ajratildi.

Moliyaviy axborotlarni iqtisodiyotni boshqarishda, iqtisodiy faoliyatni baholashdagi o'rni katta. Bu moliyaviy yakunlar xususida o'z vaqtida xabarlar berib turish orqali amalga oshadi. Moliyaviy ko'rsatkichlar orqali ishlab chiqarishni kuzatish, moliyaviy fondlar holati bo'yicha iqtisodiyot sohalarini muvozanati, bir-biriga monandigi kabilarni aniqlash imkoniyati tug'iladi.

Moliyaviy axborotda auditorlik xizmati ma'lum o'r'in egallab, axborotdan foydalanshri yaxshilaydi va tezlashtiradi. Chunki auditorlik xizmati korxonalar, kompaniyalarning xo'jalik-moliyaviy faoliyatini tahlil etadi, xolisona xulosalar chiqaradi va ularni vaqtida yetkazib beradi, bu moliyaviy boshqaruvida ahamiyatlidir.

Moliya vazifalaridan unumli feyditan sh. iqtisodiy o'sish uchun xizmat qiladi. Moddiy va mehnat resurslarining to'g'ri yo'nalishida bo'lishi va ularni samarali sarflash moliya faoliyatiga uning vaz'alarini reallashuviga bog'liq. Moliya o'z vazifalarini bajarish bilan iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni tartibga soladi, samarali xo'jalik faoliyatini rag'batlantiradi. Iltamiy amalga oshirish moliyaviy vositalar tufayli yo'z beradi. Bular qatoriga ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari amortizatsiyasi, foyda, aksiya kursi, dividend, soliqlar, sug'urta haqi, bank haqi, dotatsiya, subsidiya, kompensatsiya qabilari kiritish mumkin.

Moliyaviy vositalar fondlarda shakllanib moliya resurslarini tashkil etadi. Anashu resurslar orqali moliyaning ta'siri ve harakati amalga oshadi. Masalan, amortizatsiya fondi va foydaning bir qismi investitsiya uchun xizmat qiladi, bularning ko'payishi resurslar ishlab chiqarish, cuvvat arini ko'paytirish rezervlari demakdir. Agarcda bular yetarli bo'lmasin, texnika, texnologiya, sari etish xamayadi va ishlab chiqarishning o'sishi susayadi yoki divider diar haqida to'xtalsak, ular yuqori bo'lsa, aksiya chiqargan kompaniyalar ahvolining yaxshiligidan darak beradi, aksiya kursi oshadi, qo'shimcha kapita kelsibi, iqtisodiy o'sish tuzlashadi.

Moliyaviy resurslarda asosiy o'rinni foyda va milliy boylik nitadi. Bular iqtisodiy o'sish manbaini tashkil etadi. Foyda sof daromad sifatida investitsiya, turli rezervlari, sug'urta va ijtimoiy fondlarni urushitirish uchun taqsimlanadi.

Moliyaviy resurslar ikki turga, ya'ni mikroresurslar va makroresurslarga bo'linadi. Mikroresurslar markazlashmagan bo'lib korxona, firma, tashkilot, kompaniya, jamoja uyushmalari, shaxslarning pu'z resurslaridan iboratdir. Bunga qarzga olingan pullar ham kiradi.

Makroresurslar asosan davlat ixtiyoridagi pul resurslaridan iborat bo'lib, umumdaylat miqyosida tashkil etiladi va budjetda jam' artiladi.

Bozor iqtisodiyotida mikroresurslar asosiy o'rinni egallaydi. Bozorda erkin iqtisodiy faoliyat sharoitida, albatta firma, konsern, korporotsiya, birlashma korxona kabilarni moliyasi asos bo'lib hisoblanadi. Lekin bozor iqtisodiyotini tartibga solishda daylat moliyasi etakchi o'rinda bo'ladi.

2 Moliya tizimi. Davlat budjeti daromad va xarajatlari hamda budget taqchilligi. Moliyaviy siyosat. Mayjud moliya munosabatlarning majmui-moliya tizimidir. Moliya tizimi quyidagi unsurlardan tarkib topadi:

- davlat moliyasi (davlat budjeti);
- korxonalar, firmalar kompaniya, konsern, tashkilotlar moliyasi;
- ijtimoiy-siyosiy, raadaniy-na'mitiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar (siyosiy partiyalar, kasaba va ijodiy uyushmalari, yoshlar, xotin qizlar tashkilotlari kabilar);
- maxsus maqsadli fondlar (masalan, "Umid", "Ustoz", "Mahalla" jam'armalari, "Orolni qutqarish" kabilar) pensiya, xayriya fondlari

Muamme: Davlat budjeti
daromadini va
xarajatlarning
muy'fiyligini
ta'zirlashi

Mamlakatimizdagagi moliya tizimini boshqarish moliya vazirligi va uning joylardagi organlari orqali amalga oshiriladi. Moliya vazirligi quyidagi vazifalarni bajarishga mutasaddi qilib tayimlangan.

— davlatning moliya siyosatini amalga oshirish, moliyaviy rejalashtirish, moliyaviy manbaalarni muvofiqlashtirish, moliyaga oid qonunlarni ishlab chiqish, soliq siyosatini amalga oshirish, monopoliyaga qarshi kurash olib borish; tadbirkorlikni rivojlantrish;

— mamlakat budgetini tayyorlash va uni Oliy Majlis hukmiga taqdim etish;

— davlat budgetining ijrosini moliyalashtirish, xarajatlarni nazorat qilish;

— moliya tizimini takomillashtirish va uning mamlakat ijtimoiy hayotida faol ishtirotini ta'minlash;

— barcha turdag'i moliyaviy resurslarni davlat ehtiyoji uchun to'plash, mulk shaklidan qat'ly nazar moliyaviy intizom o'rnatish;

— qimmatli qog'ozlar bozorini tashkil etish va moliya bozorini muvofiqlashtirish, uni nazorat qilish;

— xorijiy sarmoyalarni jaib etish va ular harakatiga sharoit yaratib berish va boshq.

Moliyaviy resurslarni, jumladan budget mablag'larni to'g'ri sarflanishi ustidan bevosita nazorat-taftish bosqarmalari tomonidan olib boriladi. Taftish materiallari asosida moliyaviy resurslarning ahvoli tahlil etiladi, mamlakat iqtisodiyotining moliyaviy sog'lonligini ta'minlash chora-tadbirlari belgilanadi.

Davlat budgetining asosiy vazifasi, moliyaviy vositalar yordamida iqtisodiyoti samarali rivojlantrish va umumdavlat miqiyosidagi ijtimoiy vazifalarni hal qilish uchun sharoit yaratishdan iboratdir.

Davlat budgetining daromad manbaalari soliqlar, zayomlar, emissiyadan iboratdir.

Bu manbaalardan tashqari davlat moliyasiga uning iqtisodiy faoliyatidan keladigan tushumlar ham kirib, dividend, foiz, ijara haqlari, davlat mulkini sotish kabilardan kelgan daromadlar shular jumlasidandir.

Davlat budgetining xarajatlari quydagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ishlab chiqarishni taraqqiy ettirish (investitsiyalash).

2. Davlatga qarashli maorif, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, madaniyat tarmoqlarini pul bilan ta'minlash (ijtimoiy, madaniy sohaga sarflar);

3. Mayjud davlat idoralarining xarajatlari (boshqaruva xarajatlari).

4. Mamlakat mudfaasini ta'minlash (harbiy sohaga xarajatlari).

5. Tabiiy ofatlarni oldimi olish va tiklashga sarflanadi.

Davlat budgetining daromad qismi, birinchi navbatda, ana shu to'rt xil xarajatlari to'la qoplashi surur.

Budget kamomadi bu xarajatlarni koplay olmasligi bilan bog'ngan bo'lib, budget taqchilligini yuzaga keltiradi.

Taqchillik darajasi juda katta yoki budget iste'mol yo'nalishid, bo'lsa bu iqtisodiy xavfni paydo qilish mumkin. Xalqaro tajribaga ko'ra defitsit miqdori YALMga nisbatan 5% ortsa, u iqtisodiyot uchun xavf tug'dira boshlaydi. Respublikamiz budgeti 1998 yilda -7,2 mlrd. so'm, 1999 yilda esa -13,5 mlrd. so'm

Muammoli vaziyat: davlat byudjeti defitsiti va uni kamaytirish yullari hamda uning aholini yashash sharoitiga ta'siri

defitsit bilan chiqqan bo'lsa, 2009 yil yakunlariga ko'tra u 0,2% profitsit bilan chiqqan, ya'ni 17,1 mld. so'mni tashkil etgan.

Agar budjet taqchilligi iqtisodiy taruqqiyot yo'ralsishi bilan bog'i q. bo'lib, ishtib chiqarish, investitsiyalash yuqori darajada bo'lsa, buning xavfi tomoni yo'q. Chunki iqtisodiyotni istiqbollli tuzilishini yaratish, samaradorligini oshirish va umuman iqtisodiy o'sishni ko'zlagan xarajatlar bo'lib, bu o'rinni tezda oqlasni mumkin.

Budjetdagi moyozananatni ta'minlash va undagi taqchillikni qoplash asosan iqtisodiy rivojlanish, budjet daromadlarini oshurisa tufayli amalga oshiriladi.

Nazariy jihatdan budjet kamchilligi va davlat qarzi tushunchalarini o'zarो farq qiladi. Davlat qarzi ma'lum vaqt davridagi budjet taqchilliklari yig'indisidir. Davlat qarzi ikki guruhga bo'linadi: davlat tashki qarzi (tashq. davlatlarga, tashkilotlar va alohida shaxslarga) va ichki qarzi (davlatning o'z xalqidan qarzi). Budjet defitsiti bilan davlat qarzi bir-biriga bog'i q. Chunki u yoki bu miqdorda davlat budjeti kamchilligi miqdorini qanchalik iqtisodiyot uchun xavfliigini aniqlash uchun avvalo davlat qarzini miqdorini tahlil etish kerak. Hozirgi sharoitda deyarli hamma mamlakatlarda davlat qarzlarini ortishi kuzatilmokda. Shuning uchun bozirgi davrda budjetni tartibga solish masalasi har qanday hukumatning oldida turuvchi markaziy muammolardan birdir.

Davlat budjetini tartibga solishning quyidagi kontseptsiyalari mavjud:

Birinchi kontseptsiyaga muvofiq, davlat budjeti har yili balanslashtirilishi lozim degan g'oyaqa asoslanadi. Yaqin paytlargacha ushu yondashuv motiya siyosatining maqsadi hisoblanardi. Bu siyosatning iqtisodiyotni barqarorlashtirishga qaratilgan tadbirlari samaradorlik darajasini pasayishiga olib keldi. (Masalan, iqtisodiyotdagи surunkali ishs.zik aholi daromadlarini pasayidra va budjetga tushuvchi soliqlar kamayadi. Bu vaziyatda davlat budjetini balanslashtirish uchun soliq stavkasini oshirish yoki davlat xarajatlarini kamaytirish kerak bo'ladi. Ammo bularni amalga oshirish jami tilabni yanada pasayishiga olib keladi).

Ikkinci kontseptsiya - davlat budjeti har yili ikki emas, balki iqtisodiy sik davrida balanslashtirilishi kerak degan g'oyaqa asoslanadi. Bunda krizisga qarshi kurash chorasi deb hukumat soliqlarni pasayiradi, xarajatlarni oshiradi va budjet kamchilligini yuzaga keltiradi. Ko'tarilish davrida esa hukumat soliqlarni ko'tarad va davlat xarajatlarini kamaytiradi. Natijada, yuzaga kelgan budjetni ijobji saldosini, tanazzul vaqtidagi kamomadni qoplashiga ishlataladi. Bunda eng asosiy muammo shundan iboratki, iqtisodiy taoliyatning ko'tarilishi va krizis vaqt davomiyligi muqtai nazaridan farq qiladi (masalan, krizis davri uch yil, ko'tarilish davri esa ikki yil bo'lishi mumkin. Unda uch yilda yuzaga kelgan defitsit miqdori ikki yildagi budjetni ijobji saldosini bilan qoplanmay qolishi mumkin).

Uchinchi kontseptsiya asosiga budjet emas, balki iqtisodiyot balanslashtirilishi kerak, degan qoida mohiyari asosiy vazifasi deb qabul qilingan. Bunda makroiqtisodiy barqarorlik davrida budjet ijobji va barqaror saidoga ega bo'lishi mumkin degan fikr ilgari suriladi. Chunki iqtisodiy o'sish sharoitida budjetga soliqlar tushumi avtomatik ravishda ko'payadi, makroiqtisodiy

barqarorlik esa buni rag'batlantiradi va budjet kamomadi avtomatik ravishda yo'qoladi.

Har qanday davlat o'z sharoitlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy siyosatni ishlab chiqadi. Bunday siyosat mamlakatni pul potentsiali doirasida hukumatni moliyaviy ishlarini aniq dasturiga ega bo'tishini, budjet kamomadi ustidan nazorat o'matilishi va uni qoplash manbaalarini qidirishni, juda katta samara beradigan iqtisodiy dasturlarga budjetdan mablag' ajratishni talab etadi.

O'zbekiston sharoitida budjet taqchilligini kamaytirish iqtisodiyotda mutanosiblikni ta'minlashni muhim omili bo'lib hisoblanadi va qattiq nazorat qilinadi. Buning uchun boshqaruv xarajatlarini qisqartirish, dotatsiyalarining har xil turlarini qoplash uchun mablag' ajratilishini tugatish, moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishga markazlashtirilgan tarzda mablag' ajratishni cheklash, budjet xarajatlarini keskin o'sishini chegaralab qo'yish siyosati olib borilmoqda va buning ijobi natijalarini Respublikamiz davlat budgetining 2008 yildagi va 2009 yilning ijrosida ko'rish mumkin.

Muammanno: Soliqqa tortishning, zaruriyati va soliq tizimi takomillashtirish muammolari

3. Soliq va soliq tizimining mohiyati va vazifalari.

Bozor iqtisodiyoti mohiyatiga ko'ra iqtisodiy munosabatlari, odatda, ekvivalent ma'lum bir iqtisodiy marbaini taqozo etadi. Masalan, ijtimoiy tadbirlar, mudofaa, davlatni boshqaruv tizimi va boshqalar ijtimoiy xizmatlar bo'lib, har bir muayyan jamiyat faoliyatining eng zarur ehtiyoji hisoblanadi.

Ammo jamiyaning bu chtiyojini biror shaxs yoki korxona, konsern alohida tarzda ta'minlay olmaydi. Bu masala mamlakatning muayyan qonunlari asosida ishlab chiqilib, joriy etiladigan soliqlar bilan hal etiladi. Soliq milliy daromadni iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot vazifalariga muvofiq taqsimlash va qayta taqsimlashni ta'minlovchi muhim vositatdir. Soliqlar davlat budgetining asosi daromad manbaidir. Soliqlar davlat (mahalliy tashkilotlar) bilan huquqiy va jismoniy shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi.

Muammoli vaziyat: Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ngina xalqimiz soliq haqida, soliq tizimi haqida to'la ma'noda tushunchaga ega bo'ldi. Sobiq, sovet davrida esa soliq haqida tushuncha mavxum edi. Lekin bundan buyon esa soliq tizimi borgan sayin takomillashtib turli-tuman biz uchun yangilik bo'lgan qonun-qoidalari va voqe-hodisalar kelib chiqmoqdaki, biz ulami doimiy ravishda o'rganib, tahlil qilib borishimiz zarur.

Soliq - bu mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'yekt daromadining bir qismini qonun asosida belgilangan shaklda va miqdorda davlat (mahalliy tashkilotlar) hisobiga olishdir. Soliqlar asosan, davlatning (mahalliy tashkilotlarning) firmalar, konsernlar, tashkilotlar hamda aholidan undirilgan pul mablag'laridir. A.Smit soliq to'lovchilar uchun qullik belgisi bo'lmay, balki ozodlik belgisidir, deb ta'riflagan edi. Soliq haqiqatda demokratik tarzdagi to'lov bo'lib, bozor munosabatlarga huquqiy asos bilan joriy etiladi.

Soliqlar soliq to'lovchilarning faqat daromadlaridan undirilishi lozim. Soliqlar tadbirkorlik faoliyati bilan hamda ishlab chiqaruvchining avanslashgan

kapitali va normal tarzdagи takror ishlаб chиqishga uning ta'siri bo'lmasligi lozim. Demak, soliqlar ishlаб chiqarishni normal rivojlantirishga ijobi y ta'sir etishi ko'zda tutiladi. Hui bir mamlakat o'zining muayyan davrdagi vazifasidan kelib chiqqan soliq tizimiga ega. Soliq tizimi - bu, budjetga undirilacига soliqlar majmui.

Respublikamiz sobiq SSSR tarkibда multoij davrida soliq va soliq tizimi haqidа xalqimiz ongida, haitoki hukumat raxbarlarida ham yetarli bilinilar mavjud emas edi. Mustaqillik sharofati bilan respublikamizda o'zining soliq tizimiga asos solindi.

Yodda tuting! 1997 yilda O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi tasdiqlangan va 2008 yil dekabrda yangi soliq kodeksi o'zgarishlar va qo'shimchalar bilan tasdiqlandi.

Soliqlar iqtisodiyotda bir qator vazifalarini bajaradi. Bular ichida tubandagi uch vazifa alohida o'rн tutadi. Avvalo, soliqlar davlat xarakatlarni moliyalashni ta'minlaydi. Jamiyatdagi barcha ijtimoiy xizmatler ("tovarlar") mamlakat aholisi tomonidan iste'mol qilinib, firmalar, korxonalar, korporatsiyalar bu sarflar uchun haq to'lashga qodir bo'lmaydi. Aynan shu maqsadlardagi faoliyatni soliqlar bajarib davlat xarakatlarni moliyalashni te'minlaydi. Bu vazifa fiskal vazifa deb ham yuritiladi.

Ikkinchidan, soliqlar ijtimoiy vazifani, ya'nii ayrim ijtimoiy guruhlar daromadlari o'tasidagi tafovutni kamayilishni uchun va teng sharoitlar yaratish kabi vazifani bajaradi. Ayrim tadbitkorlar hisob-kixoblarga ko'ra, boshgalarga nisbatan yuqori soliq stavkalari to'leshadgi, o'zgalar esa ularga nisbatan kam soliq stavkalari to'laydilar.

Soliqlarning **uchinchи vazifikasi**, davlatning iqtisodiyotini tartibga solishi, ya'nii tartiblashtirish vositasini bo'lshidir.

Soliqlar tizimi ma'lum bir tamoyillar asosida tashkil topadi. Bu tamoyillar ichida tubandigilar muhim hisoblanadi. Umumiylik, ya'nii huquqiy mulkiy shakllaridan qat'iy nazar barcha iqtisodiy sub'yektlar soliqqa tortiladiar. Muqimlik - barcha soliq turlari va ularning hajmlari qat'iy belgilangandir.

Majburlik - barcha soliqqa tortilgan sub'yektlar belgilangan soliqni o'z vaqtida to'lashlari darkor. Soliq to'lovinng iqtisodiy mustaqilligi ko'zda tutilgan holda soliqni to'lashdan boshqa iloji yo'qligi asosida, iqtisodiy choralar asosida majbur etiladi.

Teng ta'sir etish (yoki barchaga barobur ta'sir etish) - bu barcha soliqqa tortiluvchilardan ularning daromad va foydalarining salmog'iga monard soliq darajalari belgilanib uncirilishidir. Buyuk ingлиз iqtisodchisi U.Petti o'zining "**Soliqlar va yig'imir to'g'risidagi traktat**" as'tida bu tamoyilni fodalab shunday ta'kidlagan. "Soliqlar qanchalik, ulkan (ko'p) bo'lmasin, agar u barchaga proportional bo'lsa, bundan hech kim boyligini yo'qetmeydi."

Bizning Respublikamiz soliq tizimi har прогрессив xarakterga ega bo'lib, daromaddan soliq ushlashlar, daromad solig'i miqdori ni va foizini ortili korishini kuzatish mumkin. 2009 yil 1 yanvardan boshlab daromad solig'i 13% qilib

belgilandi. (2002 yilda u 24% edi). Shuningdek, soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimi qo'llianilayotgan mikrofirmalar ya kichik korxonalar uchun yagona soliqning quyidagi stavkalari belgilandi:

- xarid ta'minlash-sotish bilan shug'ullanuvchi korxonalar, brokerlik firmalari yalpi daromadining 30% miqdorida;
- xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar yalpi tushgan mablag'ining 50% miqdorida;
- gastror-konsert o'tkazishga itsenziyasi muhtoj yuridik va jismoniy shaxslar hamda norezidentlarni jalg qilish hisobiga ommayiv tamosha tadbirlarini uyushtirish orqali daromad oladigan korxonalar yalpi tushgan mablag'ining 35% miqdorida;
- qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchisi bo'limgan, yagona yer solig'in 10 lovchi qishloq xo'jaligi korxonalari umumiy tushumning 6% miqdorida;
- iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari korxonalarini yalpi tushumining 12% miqdorida. Lizing kompaniyalari esa lizing beruvchining foydasiga (marja) nisbatan foiz hisobida.

Jismoniy shaxslardan olinadigan soliq 2008 yil 1 yanvardan boshlab ish haqi, muko'dotlar va jismoniy shaxslar daromadi summasidan quyidagi miqdorda soliq olinadi:

2010 yil yanvar-mart oylari uchun ish haqining minimal hajmi ($3 \times 37680 = 113040$) so'mni tashkil etadi.

Soliq to'lash hajmi		Soliq summasi
1	6x113040=678240 gacha so'm	11 foizdan daromad summasi.
2	678241 so'mdan ($10x113040$) 1130400 so'm	74606,4+17 foiz so'mdan 678240 so'mdan ziyod
3	113040 so'mdan va undan ortiqchasi bo'yicha	151473,6+22 foiz so'mdan ortig idan

2003 yil 1 yanvardan reklama soliq'i, avtotransport vositalarini olib sotish soliq'i bekor qilindi. Soliqqa tortiluvchi barcha aylanmalarga yagona qo'shimcha qiymat soliq'i (KKS) 20% miqdorida saqlanlit qolindi.

Ijtimoiy adolat yo'lli soliqqa tortishda va soliq darajalarini belgilashda, imtiyozlar berishda barcha soliqqa tortuvchilarga teng sharoit yaratish, ayniqsa, kam daromadli sub'yektlarga, aholiga nisbatan alohida e'tibor berilishidir. Demak, soliq stavkalaring tabaqalashganligidir.

Soliq to'lov tizimi va uni amalga oshirish tartib qoidalari oddiy, tushunarli va soliq to'lovchilar uchun eulay hamda soliq yig'uvchilar uchun tejamli bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" asarida islohotlarning soliqlar tizimida amalga oshiriladigan tamoyillari haqida alohida to'xtaladi. Bu sohadagi

islohotlarning asosiy maqsadi soliqlarni ixchamlashirish uларни osorlashirish, va rag'batlantrish kuchini oshirishdan iborat.

Birinchi tamoyil-korxonalardan soliqlar yukini kamaytirish, ularga ishlab chigarishni rivojlantirish, investitsiyalarga ega bo'lish, yangi texnologiyalar o'rnatish korxonalarni texnik jihatdar qaya jinozlash, kadrlar malakasini oshirish imkoniyatlariiga ega bo'lishlari uchun kerakli shart-sharoit yaratish.

Ikkinci tamoyil-soliqlarning korxonalari va tashkilotlarning daromadidan emas, balki ularning foydalaridan olishiga to'la o'tish. Islohotlarning birinchi bosqichida (1996 yilgacha) bunday soliq joriy etish uchun huquqiy va ijtimoiy sharoitlar yetishmas edi, ular hozir tayyorlangan. Shuningdek, hozir foydani soliqlardan yashirib olish kabi illatarga qarshi alohida ma'muriy choralar ishlab chiqilganligi ham bunday tamoyilni qo'llashga sharoit ug'dirmoqda.

Uchinchi tamoyil - davlat va mahalliy soliqlar o'rtaSIDA optimal (maqsadga muvofiq) mutanosiblik o'rnatish, mahalliy soliqlar zhamiyatini oshirish, davlat budgetidan mahalliy soliqlar tomon burlish qilish. Gap shundaki, Prezidentimiz ko'rsatishicha, islohotlar davomida ra'makraqisasiyotni rivojlantirishga korxonalar, hududiy tarmoqlar iqtisodiyotini ko'tarishga ustuvorlik baxsh etish ko'zda tutilmoqda. Bunday sharoitda mahalliy soliqlar aham yatinining ortishi o'z-o'zidan ma'lum.

Turinchi tamoyil - korxonalarining iqtisodiy kuchaytirish, ularning daromadlaridan hududiy iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni yechishda hissasini oshirib borish. Bunday tamoyil korxonalar, tadbirkorlar, ishbilarmonlar, barcha sohibkorlarning o'z qishlog'i, shahri, tumani, viloyat, sohasini rivojlantirishlari uchun keng imkoniyatlar ochadi.

Aholidan olinadigan soliqlar mas'lasiда ham katta o'zgarishlar amalga oshirilishi ko'zda tutilmoqda. Zzero, daromad soliqlari odamlarni, ishlab chigarishni, tadbirkorlikni, yaratuvchilikni rag'batlantrirovchi vositinga aylanmog'i darkor, soliq olishning lig'or usullarini qo'llab olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

4. Soliq tizimini barqarorlashirish va davlatning fiskal siyosati.

Soliq tizimida soliq sub'yektlari va soliq cb'yektlari muhimdir. Soliq sub'yekti - bu soliq to'lovchilar, ya'nii soliq undiriladigan shaxs, firma, korxonalar va soliq undiruvchitaridir. Ular quyidagiicha tuzilishga egadir:

- huquqiy shaxstardan undiriladigan soliqlar,

- jismoniy shaxstardan undiriladigan soliqlar,

- huquqiy va jismoniy shaxstardan undiriladigan soliqlar.

Ularning o'zları, mol - mulki va daromadlari ham turlichadır. Iqtisodiyot qanchalik ko'p ukladli bo'lsa, soliq sub'yektlari ham shunga momond ko'payib boradi hamda ularning ijtimoiy mavqeい o'zgaradi.

Soliq ob'yekti - bu soliq undiriladigan daromad yoki mol - mulkdir. Bular daromad, kapital, yer, xo'jalik, iqtisodiy fachiyat zylanishi, ayrim tovarlar va gonorlar (ijod haqi) hamda qimmatli qog'ozlar va hokazo. Ularni uch ya'nalishga ajratish mumkin.

- daromad (aholl, korxonalar, firmalar va bosriqular),

- mulk (harakatdag'i mulk, ya'n'i kapital sifatida daromad keltiruvchi) va harakatda bo'lmagan mulk;
- mulkn me'rosga qoldirishdan qimmatli qog'ozlar bo'yicha savdodan, bojxona to'loylari va boshqalar.

Soliq tizimi o'z ichiga soliq hududini, soliqni to'lov muddatlarini, soliq hujjatlarini oladi. Soliq hududi har bir mamlakat doirasida belgilanadi va aynan shu mamlakat hududiy bo'linishiga muvofiq shakllanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 12 - yanvarldagi 14-sonli qaroriga muvofiq mamlakat soliq boshqaruvi tizimi Respublika Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqolpog'iston Respublikasi va viloyatlar soliq boshqarmalari hamda tumanlar, shaharlar soliq inspeksiylaridan tashkil topadi. Natijada uch pog'onali boshqaruvi tizimi asosida tuman (shahar), viloyat va respublika miyoslarini aniqlanib, soliq hududlari belgilanadi.

Soliqlar o'zlarining tashkil topishi nuqtai nazaridan ikki guruhga bo'linadi:

- 1) *to'g'ri soliqlar*; 2) *Egri soliqlar*.

To'g'ri soliqlar - daromad oluvchi shaxsning (mulk egasining) daromadidan (foydasidan) olinadi. Bunday soliqlarda huquqiy va haqiqiy soliq to'lovchi bitta shaxs bo'ladi. Soliq avvaldan belgilangan bo'ladi. Soliq ob'yecki shaxslar daremadi va korxonalar, firmalar, tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy natijasidir. Bu soliqlar undirishda vositachi ishtirok etmaydi. *To'g'ri soliqlar* ob'yecklari foyda (daromad) solig'i, yer solig'i va daromad solig'idir.

To'g'ri soliqlar o'z navbatida ikkiga bo'linadi.

- *shaxsiy soliqlar*;
- *haqiqiy soliqlar*.

Shaxsiy soliqlar o'z ichiga quyidagilarni kiritadi.

- *aholiden undirilgan daromad solig'i;*
- *firmalar, korxonalar foydasidan olinadigan soliqlar;*
- *mulkdan olinadigan soliq;*
- *kapital o'sishidan olinadigan soliq;*
- *myerosga qoldirish va mulkn sovg'a qilishdan undiriladigan soliq;*
- *foydani yoki kapitalni chet elga chiqarishdan olinadigan soliq.*
Haqiqiy (real) soliqlar o'z ichiga quyidagilarni kiritadi.
- *yer bo'yicha soliqlar;*
- *ay-joy bo'yicha soliqlar;*
- *qimmatli qog'ozlar, dividendidan olinadigan soliqlar.*

Egri soliqlar - tovarlar realizatsiyasi, qilingan xizmatlar amalga oshayotgan vaziyatning tugallangan sonidan iste'molchilar mahsulotga qo'yilib, undiriladi. Egri soliqlar korxona va tashkilotlar faoliyatining moliyaviy yakunlariga bog'liq bo'lmaydi.

Ular sotilayotgan tovarlar va xizmatlar aylanishiga (bahosiga) ustama tarzda belgilanadi.

Egri soliqlar:

- *aktsizlar;*
- *bojxona to'loylari;*
- *fishkal (monopol) soliqlar.*

- QQS.

Aktsiz soliq'i xalq iste'moli tovarlariiga va xizmatlarga qo'yiladigan soliq bo'lib, muayyan tovarning yoki xizmatning bahosiga kiritiladi. Aktsizlar mamlakatdagi ayrim import qilinayotgan mahsuclerga nisbatan qo'llaniladi.

Bojxona to'lovlar-egri soliqlarning mahsumlik tarkibidir. Bojxona to'lovlar mamlakat chegarasi orqali o'tadigan tovarlardan undir ladi. Bojxona muesassalar bojxona to'lovlarasi asosida mamlakat tashqi savdo mansantini ta'minlaydi. Bojxona to'lovlar fiskal, protektsion, antidemping, preferensial naqsadlarda qo'ilaniladi.

Soliqlar quyidagi usullarda undiriladi:

Progressiv soliq usulida daromad o'sib borishi bilan o'rtacha soliq stavkasining ko'payishidir. Soliq to'lovchilar daromadlari ko'payib borishi bilan to'lanayotgan soliq miqdorlari ham tez o'sib boradi. Natijada daromadlarning o'sishiga nisbatan soliq miqdori tez ortadi.

Regressiv soliq usulida, soliq miqdorlari tadbirkor daromadining o'sishiga nisbatan kamayib boradi. Oqibaida ayrim guruh to'lovchilariga untiyoziyor yaratiladi. Tadbirkortar soni oshib boradi.

Proportional soliq usulida daromad miqdoridan qid'iy nazar o'rtacha soliq stavkasi o'zgarmaydi. Amaliyotda uchala soliq unchlilik ko'rinishlari mayjud bo'lib, ular asosida davlat ijtimoiy vazifani bayarishi ko'zda tutiladi.

Soliqlar nazariyasining eng muhim nasalalaridan biri soliq miqdori masalasidir. Soliq miqdorining iqtisodiy faoliyatga ta'siri qudayligini Laffyer egri chizig'iда yaqqol ko'rish mumkin. Egri chiziq e'rtacha soliq miqdori bilan budgetga soliqlar orqali tushadigan tushumlar o'tasida o'zaro alegatsionlikni ko'rsatadi.

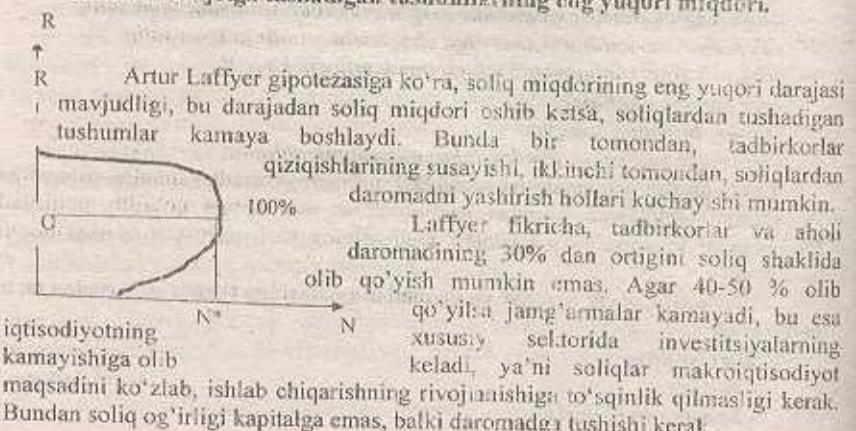
Bu yerda:

*R - budjet soliqlari orqali tushadigan tushumlar;

*N - soliq miqdori;

N* - qulay soliq miqdori, unda budjetga tushadigan tushumlar eng yuqori bo'ladi;

R max - budjetga tushadigan tushumlarning eng yuqori miqdori.

Bu borada bobokalarimiz Amir Temur ham o'tkazgan soliqlar to'g'risidagi islohotlarda dehqonlardan olinadigan tushumlarni tabaqalashtirish tamoyili ham alichida o'rinn tutadi. Bu tushumlar miqdori yer va iqtisodiy sharoitlarga qarab bolgilanishini talab qiltingan. Masalan, yangi yer o'zlashturib dehqonchilik qilayotgan kishilardan 1-2 yil soliq olmaslik keyingi yillarda esa u sarflagan sarmoyasining qoplashni e'tiborga olib soliq solish, yerning tabiiy unumtdorligiga qarab bosilning 1/4, 1/3, 1/2 nisbatlarda tayinlanishi kabi tabaqalashtiruvchi soliqlar joriy etdi.

Davlat soliqlar siyosati asosida xo'jalik tuzilishini, baholarni, kapital qo'yilmalar, tashqi iqtisodiy faoliyat, atrof muhitni himoya qilish kabi bir qator yo'nalishlar bilan iqtisod yet rivojini tartibga soladi.

Soliq tizimi soliq turflari, soliq intiyozlari, soliq normasi, soliq undiriladigan daromadlarni aniqlash kabi ishlar iqtisodiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Soliq tizimi muayyan mamlakat iqtisodiyoti xususiyatiga, tarraqqiyotiga muvofiq tarzda shakllanadi. Soliq islohotlari o'tkazilishi natijasida soliq tizimining tuzilishlari o'zgaradi va muayyan davr talabiga muvofiq tarzda shakllanadi.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning bugungi davrida soliq tizimining barqarorlash yo'lida quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha tadbirlar belgilangan:

1. Soliqlar miqdorini kamaytirish.
2. Ishlab chiqarishni rag'batlantrishga ta'sir etish.
3. Daromadlar tarkibini aniqlashni takomillashtirish.
4. Moddiy, mehnat resurslaridan va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligiga soliqlar ta'sirini kuchaytirish.

5. Mahalliy budgetlar salmog'ini jiddiy oshirishda soliqlardan foydalanish.
6. Soliq to'plashda soliq faoliyati bilan shug'ullanuvchi sub'yektlar xarajatini kamaytirish hamda ular faoliyati samaradorligini oshirishga erishish va hokazolar.

Mana shu islohotlar natijasi o'laroq Respublikamizda 2009 yilning budget daromadlari 103,2%ga bajarildi va u 105,2 mlrd. so'mni tashkil etdi. Budget xarajatlari esa 105,8 mlrd. so'mni tashkil etdi. 2007 yilda ta'lim muassasalarini rivojlanishi uchun 709 mlrd. so'm sarflandi. 2009 yilda sog'likni saqlash sohasiga esa 93,1mlrd. so'm ajratildi. Aholining real daromadlarining salmog'i 2009 yilda 20,5 % ko'paydi. Shuningdek, davlat budgeti profitsiti rejadagi 10,3 mlrd. so'm o'rniga, amalda 17,3 mlrd. so'mga bajarildi. Budget hisobidan investitsiyalash esa 28,2%dan 17,5%ga qisqartirildi. Budgetdan tashqari investitsiyalar 34,8%ga o'sdi. Eng quyonarlisi 2009 yilda inflasiya darajasi 8,7%ni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilda bu ko'rsatkich 7,4 %ni tashkil etdi.

Davlat, budget, soliq va pul-kredit siyosati asosida iqtisodiy krizislarning oldini olishga ishlab chiqarish hajmini pasaytirmaslik, ishsizlikni o'stirmaslik, inflasiyani yo'qotish kabi iqtisodiy masalalarni hal qilishga i'tarak qiladi. Davlatning pul muomelasini tashkil etish bo'yicha tadbirlari, tadbirkorlikni rivojlantrish yo'lida soliq tizimidan foydalanishi va aholini zarur ehtiyoj tovarlari bilan ta'minlash uchun qilgan xatti-harakati davlatning iqtisodiyotga aralashuvining eng yuqori darajasidir.

Jamiyatdagi barcha ijtimoiy xizmatlar mamlakat ahlisi tomonidan isle'mol qilinib firmalar, korxonalar, koorporatsiyalar bu sarflar uchun haq to'lashga qodir bo'lmaydi. Aynan shu maqsadlardagi feoliyatni soliqlar bajarib, davlat xarakatlarini moliyalashni ta'mirlaydi. Xuddi shu vazifa davlatning fiskal siyosati o'enklig bildiradi.

Tayanch iboralar;

Moliya, davlat bud'eti, daromad xarakat, soliq, soliq yoki, soliq me'yori...

Takrorlash uchun savollar.

1. Moliya tizimining mohiyati nima, uning maqsadi va vazifasini tushuntiring?
2. Davlat budjeti, uning tarkibi, budjet taqchilligi nima?
3. Soliq yoki nimani anglatadi, soliq turlari va shakllarini tushuntiring?
4. Yangi soliq kodeksiining mohiyatini va ususiyatini aytib bering?

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va shuqlol yo'lli» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahidid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari», T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokrativalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotni modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yi mustaqillik yo'naliishi haqida. Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatları yig'ilishiha so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'zi» gazetas, 2010 yil 31 iyul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyusi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 y.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent. 2002y. 1-bob. 8-33 betlar.
8. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma Targ'ona -2007.
10. Soliq kodeksi 2009 yil.
11. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. GI-1.

19-Mavzu. Bank -kredit tizimi. Bank-kredit, ularning iqtisodiyotdagi roli

Reja:

1. Banklarning asosiy vazifalari
2. Kredit. Kredit tamoyillari.
3. Foiz to'lovlar va darajasi.
4. Bank turlari va ularni tariblash siyosati.

Mavzuning maqsadi: Iqtisodiy istohotlar davrida bank-kredit tizimi va uning mohiyatini oshib berish.

1. **Banklarning asosiy vazifalari.** Pul munosabatlarning rivojlanishi banklarni yuzaga keltirgan. Bank iqtisodiyot ishtirokchilarining pul yuzasidan bo'lgan aloqalariga xizmat qiluvchi muassasadir.

Pul bilan bog'liq xizmatlarni ko'sratuvchi tashkilotlar ko'p, ammo ularning markazida banklar turadi. Bank ishi bilan shug'ullanuvchilarni bankirlar deb atashadi.

O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunida bank nima degan savolga quyidagicha javob topish mumkin.

Bank - tijorat tashkiloti bo'lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan faoliyati turlari majmuini amalga oshirishdagidagi yuridik shaxslardir.

O'zbekistondagi bank, tizimi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki aksiyadorlik kommersiya (foyda topish maqsadida o'z xizmati uchun pul olib ishilash) banklar, milliy va tarmoq, xususiy banklardan iborat.

Iqtisodiy jarayonlarning kengayishi va rivoji pul-kredit munosabatlarni to'xtovsiz takomillasib bank tizimida o'zgarishlar va yangi usullarni qo'llashni va inflasiyanı oldini olishni talab qiladi.

Banklar pulni harakatga keltiruvchi motor - yurak, pul bilan bo'ladigan jami hisob - kitoblerni bajaradilar. Hamma pul to'lovlar (transfertlar) banklar orqali o'tadi. Banklar quyidagi ishlarni bajaradi:

- pul, qimmatbaho buyumlarni omonatga olib, saqlab beradi;
- pul bilan bo'ladigan hisob-kitob opyeratsiyalarini, pul to'lash ishlarni bajaradi;
- chet el valyutasini sotadi va sotib oladi;
- o'z qo'llidi pulni qaytarishlik, foizlik va muddatlik shartlari bilan unga muhtojlariga qarz (ssudaiga beradi, ya'ni kredit bilan shug'ullanadi).
- o'z puliga aksiya sotib olib uni boshqa sohaga joylashtiradi;
- biznes yuzasidan maslahat beradi va hokazo.

Tayanch iboralar

Kredit, kredit mablag'lari, ssuda foiz, foiz normasi, tijorat krediti, ssuda'ning krediti, bank krediti, ate'mol kredit, davlat krediti, xalqaro kredit, aksionerlik banklari, kooperativ banklari, bank operatsiyalarli, emissiya banki, O'zbekistonda bank tizimi.

MUAN/MO-
Buxor iqtisodiyotiga
o'tish aharotida bank
kredit tizimini ishl
qilish va uning boziqri
kundagi xususiyatlar.

Bank ishi pul olishda bo'ladigan biznesdir. Bank biznesi foyda topish maqsadida yuritiladi. Pul olish naqd pullar va naqd bo'lmagan pullar harakatidan iborat. Odatda ularning nisbati 1:10 bo'ladi. Naqd pul bankka qo'yilib, naqd bo'lmagan pulga aylanishi va aksincha, barcha hisobdagi naqd bo'lmagan pul naqd pulga aylantirishi mumkin. Naqd bo'lmagan pullar bank depozit shakligiga ega, ya'n'i firmaalar, jamoa tashkilotlari, davlat muassasalari va ayrim fuqarolar o'z pullarini bankdagagi depozit hisob varog'da saq aydilar.

Depozit ikki xilda:

A) joriy depozitga qo'yilgan pul uchun uning egasi bankdan haq (foiz) olmaydi, bank esa qo'yilgan omonatni egasining talabiga binan darhol qaytarib berish majburiyatini olidi. Bunday pul hisob varag'i muhlatsiz hisob varog'i deyiladi.

B) muhlatlari depozitga qo'yilgan pul uchun bank uning egasiga foiz to'lovlarini to'laydi, ammo bu pul uning egasiga xohlagan vaqtida emas, ma'lum vaqtidan, masalan, bir yilda so'ng va bankni barvaqtrog ogholantirilgandan so'ng qaytariladi.

Depozitdagagi pulni naqd pulga aylantirib olish mumkin, lekin bunga har doim ham zarurat bo'lavayermaydi, chunki depozitdagagi mablag' hisobidan chek berishi va chekka kerakli narsani xarid qilish mumkin.

Chek pulning o'rinosi, u to'lov vestasasi sifatida qabul qilinadi.

Faqat omonatni saqlashga moslashgan banklar seyf banklari uch yuruladi. Ammo seyf boshqa banklarda ham bo'lshi mumkin. (Seyf-boylig saqlanadigan po'lat sandiq). Seyf bank mijozlarining naqd puli, o'tindan yasalgan buyumlar qimmatbaho toshlari (olmos, dur, gavhar, yoqut va b.b.), har xil javohiroq taqinchoqlari, asori-atiqalar (qadimiy buyumlarini saqlab bergani uchun haq oladi. Mazkur buyumlar seyflarning maxsus tokalarida qulf-kalit qilib saqlanadi. Tokchaning kaliti va uning ochilishi ish atilacigan maxfiy raqami (kod) omonat egasiga beriladi. Bank xizmatidan foydalarni o'z ishini bitiruvchilar bank menejerlari deb yuritiladi. Bank o'z mijozining topsarig'iga ko'ra, uning pulini kerakli joylarga to'lab turadi. Masalan, firmaning depozit varag'ida 10 million so'in bo'lsa, shundan 1 million so'mni firma nomidan ijara haqi, soliq, sug'uthi pul sifatida to'ash mumkin.

ETHBOR BERING!

Bank bir urovni ikki to'lov bilan oqishash idomi uchun ayo'gtadi. Bunday ishti bajarish keling operatorda deyiladi. Kuning banklar bergan chekda xonografa qisab mijozlarning o'zaro o'lovishini bajarishini bildiradi. Cheklar bilan bo'ladigan ozaro pal to'lash hisob-kiroblarini barcha qoshiliga khangal palatasi degan nafislar bajaradi. Banklar o'z mijozlarga lezon karta evasi beradi. Shu xon ayo'gtadi pul voki chek o'muna o'tadi.

Banklar o'z mijozlariga qulaylik yaratish uchun naqd pul beradiga avtomatlar orqali xizmat ko'rsatadi. Bank pul egasiga kod nomeri ko'satilgan kartochka beradi. Kartochka avtomatga qo'yib kod nomeri aytildigach, avtomat

darhol aytilgan naqd pulni chiqarib beradi. Bu usul juda qulay bo'lib, pulni qishin-yozin, kechayu-kunduz istalgan vaqtida olish mumkin.

Valyuta banklarining ayirboshlash idoralari bo'lib, ular bir valyutani boshqasiga belgilangan narxda sotadi. Banklar valyuta auksiyoniga qatnashib, katta miqdorda valyuta sotib oladilar, shuningdek, aholidan ham valyutani xarid etadilar, so'ingra sotib bu ishdan daromad ko'radilar.

Banklarda valyuta hisob varaqada bo'ladi va pulni chet elga o'tkazish mumkin. O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki bergan «viza karta», Gyermaniyadagi «Doych bank» dan valyuta olinadi.

Pul bor joyda qarz olish va qarz berish yuzaga keladi. Bu ishni banklar bajaradi. Pulning o'z egasi qo'liga kelib tushishi va ishlatalish bir vaqtida bo'lmaydi. Masaian, tovar sotishdan tushgan pul korxonaga yanvar oyida kelsa, uni ishlatalish avgust oyida yo'z beradi, demak pul yetti oy ishlamay bo'sh turadi. Ayni bir vaqtida boshqa korxonaning kutgan puli uch oy kechikib tushadi, shu sababli pulga muhtojlik paydo bo'ldi. Pulga muhtojlar qarzga pul axtaradilar. Natijada puli borilar bilan pulga muhtojlar o'rtaida kredit aloqalari yuzaga keladi.

Kredit pulni ma'lum shartlarga rivoja etgan holda qarzga berish uni qarzga olib ishlatalishini bildiradi.

Bank o'zgalar pulini jamlab, uni o'z nomidan kreditga beradi. Ammo banklar faga depozitdag'i o'zgalar pulini qarzga beradi deb o'yash noto'g'ri, Chunki banklarning ham o'z puli bor. Bu pul bankni ta'sis etuvchilar unga dastlabki kapital sifatida ajratgan mablag'dan va foydaning kapitalga qo'shilgan qismidan tashkil topadi.

2. Kredit. Kredit tamoyilar.

1. Kreditning ma'lum muddat uchun berilishi qarz olinganda, albatta uning qanday muddatda berilishi kredit bitimida kelishilib olimadi. Kredit bitimi bank bilan qarz oluvchi o'rtaidiagi bitim bo'lib, unda kreditning qanday muddatga berilgantizi, kredit uchan qanday haq to'lanishi va kreditni qaytarishlik kafolatlari qayd etiladi.

2. Kredit uchun haq to'lash zarurligi. Bank qarzni tekinga bermaydi, buning uchun qarzdordan foiz undiriladi. Foiz bu qarz haqidir.

3. Qaytarishlik, ya'ni kreditni albatta qaytarib berish sharti. Qarzni to'lashga qobililik - bu qarzdorning bankdan olgan pulni qaytara olishi va bankka foizni to'lay bilishi.

4. Kreditning kafolatlaniши. o'zgalar omonatiga xiyonat qilib bo'lmaydi, shu sababli kreditning qaytarishli kafolatlash bankning ishi. Bu tamoyil yo'lida bank qarzdar mol-mulkini garovga qo'yishni talab qiladi.

Pul haq to'lash sharti bilan qarzga berish mazmunan uni sotish hisoblanadi va bunday oldi-sotdi bozorida yo'z beradi.

Pul bozori vaqtincha ishlatalmay turgan pulni pulga muhtojlaca foiz to'lash sharti bilan qarzga berish, ya'ni uni ma'lum narxda sotish yuzasidan paydo bo'lgan iqtisodiy munosabatdir.

Firma, kompaniya, fermier, ishchi-xizmatchilar, nafaqaxo'rilar, davlat idoralari, muik sohiblariga tekkan pul daromadining bir qismi sarflansa, ikkinchi qismi

yig'ilib, jaung'ariladi. Puning jamlanishi esa bankda yo'z beradi. Jamlangan pul bank orqali pul bozoriga tushadi.

Pul bozori ikki turga bo'linadi:

1) Oddiy to'lov vositasi bo'lgan pul bozori. Bu bozorda pul qisqa muddat kreditga beriladi.

2) Kapital bozori. Bu bozorda pul kapital sifatida uzoq muddatga qarzga beriladi, ya'nii qurilishga, investitsiyaga beriladi.

3. **Foiz to'lovlar va darajasi**. Kredit ste'moli qondirish uchun tovarlar sotib olish maqsadlariiga mo'ljallanganda iste'nochi kredit deb ataladi.

Kredit kapital hosil etib, undan foyda topish mo'ljallanganda tafbirkorlik krediti deb ataladi. Bank faqat pul bilan emas, balki veksellar orqali ham kredit beradi.

Veksel qarzdar tomonidan ma'lum miqdordagi pul qarzin qarz beruvchiga belgilangan muddatda qat'iy to'lash majburiyatlarini bildiruvchiga belgilangan muddatdan qat'iy to'lash majburiyatlarini biltiruvchi hujjat yoki qarzdarlik guvohnomasi, masalan, 100 000 so'mlik veksel bank tomonidan 98 000 so'miga olinadi, qaytarilganda esa unga 100 000 so'm to'lanadi. Oradagi 2000 so'm bank uchun yekselni diskontlashtirish haqiga o'tadi.

Bozor iqtisodiyotida kredit pul shaklida beriladi va u bank kreditidan iborat.

Ammo tovar krediti ham qo'llaniladi. Uning ikki ko'rinishi mavjud:

1) kommyertsya krediti,

2) bunda tovarlar kreditiga, ya'nii nasiyaga beriladi.

Xaridor sotuvchiga o'z qarzini tasdiqlovchi guvohnoma - veksel beradi. Nasiyaga berilgan tovar necha so'm tursa, shu qarz miqdori hisoblanadi. Masalan, nasiyaga 100 ta palto har bir palto 1500 so'm (100×1500) 150000 so'mlik qarz hisoblanadi.

Lizing, bankda lizing shartnomalari bo'yicha qimmat turadigan mashina va uskunalar qarzga olib ishlataladi. Ularni saqqa sotib olish uchun kichik firmalarning puli etmaydi. Masalan, «O'zbekiston havo yo'llari» milliy aviakompaniyasi Germaniyaning «Lyuft Xanza» aviakompaniyasidan bir necha samolyotni lizingga olib foydalaniylmoqqa.

YODDA TUTING!
Mijoz kredit olish uchun
eng yaxshi: bank-dagi
maxsus kredit
komissiyax ma
topshirgandan so'ng, besh
bank ish kuni chunda umra
kredit berilsa, va hermaslik
to'grisida, uyu berilish
lozak.

YODDA TUTING!
Respublikamizda qishloq xo'jaligi mashunalarini lizingga urmaji oshirish 7-yillardan beror hoxja, uning
tartibi quy'dagidir:

Lizing oluvchi dastlab 15% be usk to'laydi. Shundan so'ng 7 yil davomida lizing shartnomasini bo'yicha
summalarini to'lab horadi. Muntazигagmidan so'ng esa qoldiq eymati bo'yicha lizingga alegan uskunani
sotib oladi. Lizing kompaniyasini moliyalashni esa Moliya V eribiga, una esa fojdar orqali aralsiga oshirishni
o'z ximmatiga elsa.

Pul omonati bankda turadi, lekin pulni qo'yish va olish hech qachon bir vaqtga yo'z bermaydi. Shu sababli bank ixtiyoridagi pul miqdori pul egalarini talabiga ko'ra bir yo'la olinadigan puldan ko'p bo'ladi. Masalan, bankka o'n yil davomida 100 million so'm pul qo'yilsa, undan 20 million so'm qaytarib olinadi. Qolgan 80 million so'm bank ixtiyorida turadi. Uni bank qarzga beradi.

Bank o'z mijozlariga chek bilan to'lash sharti asosida joriy (cheklı) hisob-varoq ochadi. Natijada raqvdan bo'lмаган pul ko'paytiriladi, ya'ni kredit emissiyasi yo'z beradi.

Kredit emissiyasi qarz berish uchun mo'ljallangan va naqd bo'lмаган pulni qo'shimcha ravishda muomalaga chiqarishdir. Kredit emissiyasi kelajakda topiladigan pulni hozir qarz berishdir. Kredit emissiyasi hisobidan pul qarzga ikki turda: 1) qimmatibaho tovarlarni (uy, avtomashina, yaxta, dala hovli) sotib olish uchun. Qarzdor bu pulni kelajakda ishlab topgan daromadi hisobidan o'rniqa qo'yadi.

2) kelajakda yaxshi foyda beruvchi tadbirkorlik loyihalari (korxona qurish, sex, magazin yoki tomosha joyi ochish) uchun, pulni o'rniqa qo'ymaslik xavfini oldini olish kredit zahira hisoblanadi.

Kredit zahiralar kredit uchun mo'ljallangan pulning bir qismi bo'lib, banklar tomenida bo'lib, banklar tomonidan pul zahirasini tariqasida markaziy bank ixtiyoriga o'tkaziladi. Buni odatda zahira talabi deyiladi. Emissiya kredit zahirasidan oshib ketishi mumkin emas. Foiz darajasi ko'p omillarga bog'liq, ular quyidagilar:

- 1) Pul bozorida kreditga bo'lgan talab va taklifning nisbati. Talab ko'p bo'lsa foiz ortadi, agar kredit taklifi ortsa foiz kamayadi.
- 2) Qarz puli keltiradigan naf. Agar bu pulni ishlatishda ko'proq foyda bersa, yuqori foiz ma'qul ko'rildi.
- 3) Qarzni to'lash muddati va sharti. Agar qarz uzoq muddatga olinib, uni qismalarga bo'lib va asta sekin to'lab boriladigan bo'lsa qarzdorga qulaylik yaratiladi va u yuqori foizga ham rozi bo'ladi. Chunki pulni uzoq davrda ishlatib yaxshi foyda topilsa, foizni to'lash engil kechadi. Qarz qisqa muddatga berilsayu, uni bir yo'la to'lash kerak bo'lsa, foiz pasayadi Chunki pulni ishlatib daromad olish va foizni to'lash qiyin bo'ladi.
- 4) Qarzning qanday pul bilan berilishi. Agar kredit qadri baland, ya'ni erkin muomaladagi valyutada berilsa, foiz yuqori, oddiy boshqa valyutalarga erkin almashtirmaydigan valyutada berilsa past bo'ladi. Ya'ni qadri baland valyutani ishlatish yaxshi foyda keltiradi va foizni to'lash og'irlik qilmaydi.
- 5) Inflasiya darajasi. Inflasiya sur'atlari yuqori bo'lsa, foiz katta, aks holda kamroq.
- 6) Pulni muqobil ishlatish imkoniyati. Agar pulni qarzga berish o'rniqa boshqa ishlatish nafl bo'lsa, kreditning qisqartirib foiz ortadi.
- 7) Qarz berishning xatar darajasi. Qarzni qaytarib olishning xatari qanchalik ko'proq bo'lsa, foiz ham shunchalik ortadi, yoki aksincha.

Pul bozorda kreditning qancha turishi foiz darajasiga qarab bo'lishi mumkin. Masalan, 1,5 million so'm kredit berilsa, unga 100 ming so'm foiz olinadi. Demak

foiz kreditning undan bir qismiga teng. Bank to'laydigan foiz bilan undiradiga foizi orasidagi farq marja deyiladi.

Masalan, bank depozit uchun 10 foiz haq to'lsa, kredit uchun 14 foiz haq undirfladi. Har ikkala foiz orasidagi farq (14-10=4) marja va bank foydasi uchun manba hisoblanadi. Marja qancha ko'p bo'lsa va bank xarajatlari qancha kam bo'lsa, bank foydasi shunchalik ortadi.

Marja bankning asosiy daromadi. Bank kredit berish, xizmat ko'rsatish, valyuta va qimmatli qog'ozlar o'peratsiyasidan daromad ko'radi.

4. Bank turi va ularni tartiblash siyosati. Bank tizimida davlatga qarashli bo'lgan Markaziy banklar alohida o'rinn tutadilar.

ETIBOR QILING

Tijorat banklarining o'chish, ro'yatga olishi va foydali tartibi.

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari o'chish, ro'yatdan o'tkazish va tugatish: «O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida, «Banklar va bank foydalarini to'g'risida, «Xo'jalik jamiyatlarini shirkatlari to'g'risida, «Aksayadorlik jamiyatlarini va aktsiyadorlik hujumlarini boshoyalishi to'g'risida» «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risidagi qonunlar. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank Boshqarovining 1990 yil 7 martdagisi qacori bilan (6-soni qayd etilgan) tashkil jangan 7-soni «Banklarning tasakkil etish va rivojlatishini to'zulishi to'g'risidagi Nizoma bilan tartibga achnadi.

Markaziy bank banklarning banki deb-atalarini va bank o'zagini tashkil qiladi.

Markaziy banklar quyidagi asosiy vazifalarni bajaradilar:

1. Pul emissiyasi vazifasini o'taydi, ya'ni muomalaga qog'oz va tanga pulfani chiqaradi, pul muomalasini nazorat qiladi.
2. Davlat xazinasini, valyuta boyligini saqlayci. Davlatning xazinaboni hisoblanadi.
3. Zahirasini o'z qo'lida tutib turadi, bu zahiranini kredit talabiga qarab, banklar o'tasida taqsimlaydi.
4. Davlatning monetar (pul) siyosatini amalga oshiradi, bank ishi umuman kredit manusabatlariiga ord qoida tartiblarni belgilab, ilarning bajarilishini nazorat qiladi.

Mamlakatimizda milliy bank, tarmoq banklar, ijorat va tadbirkor banklar bo'ladi. Banklar orasida tadbirkor banklari muhim o'rinn turadi.

Tijorat banklari likvidlikni ta'minlash va foyda olib ishlash qoidalari asoslangan holda faoliyat olib boradi. Likvidlik bank mablag'larini naqd pulga tezda aylantira bilishini ifoda etadi. Bank qo'llidi naqd pullar mijozlerga qisqa muddat uchun beriladigan kreditlar, xazina vekselari yuksa likvidlikni ta'minlovchi mablag' hisoblanadi.

Bankning qo'llidi binolar, har xil mashina va uskunalar, asori-autiye buyumlar, san'at asarlar va uzoq muddatli kreditler nolikvid vositalar hisoblanadi. Chunki ular tezda naqd pulga aylanmaydi.

Likvidli mablag'lardan foyda kam bo'ladi. Daromad keltirmaydi. Nolikvidli mablag'lar, aksincha daromadni ko'proq beradi. Komissiyerchiya banklari o'z ishi uchun javobgar, o'z xarajatlarini to'la qoplab foyda ham olishi kerak. Chunki biznes bilan shug'ullanadi, buning uddasidan chiqmagan bank bankot bo'lib yopilib ketadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini oldimi olish maqsadida O'zbekistonda pul-kredit siyosati makroiqtisodiy barqrarorlikni mustahkamlashga qaratilgan 2009-2012 yillarga mo'jallangan inqirozga qarshi choralar dasturida pul-kredit tizimini yumshatish va keyingi rivojlanishni amalga oshirilmoqda. 2009 yilda Markaziy bank inflas yuga qarshi qayta moliyalash stavkasini o'zgartirmagan hisobiga 14 foiz ushlab turdi. Real tarmoqlarga yo'naltirilgan investitsiyalar 2 barobarga ko'payib 3 trln. so'mga etdi. Bu xalqaro me'yordan 3 barovar ko'pdir. Bank aktivlari 30 foizdan ortib, 15,7 trln so'mdan oshdi. Banklarning investitsiya maqsadiga yo'naltirilgan kreditlari 70 %ga oshib, 2000 yilga nisbatan 14 barobarga oshdi. Xorijiy investitsiyalarning miqdori 5,6 mld. dol.ni tashkil etib, to'g'ridan-to'g'ri investitsiya 70 foizni tashkil qildi. Kichik biznesga 1,85 trln. so'm kredit berildi.

Takrorlash uchun savollar

1. O'zbekiston bank tizumining tashkiliy strukturasi qanday?
2. Bank depozitlari va ularning turlari?
3. Maqd pulsiz opyeratsiyalar va uning mohiyati?
4. Kimlar bank menedjyerlari hisoblanadi?
5. Kliring opyeratsiyalari va uning mohiyati?
6. Kredit va uni olish tartibini tushuntirib bering?
7. Kredit shartnomasi tuzish tartibi qanday?
8. Lizing opyeratsiyalari va uning respublikamizdagи tashkiliy tuzilishi?
9. Markaziy bank va tijorat banklari faoliyatini va turlari.
10. Likvidlliik darajasi va uni hisoblashni tushuntiring.

Foydalaniilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'li» T.: 1992y. 1-2 bo'shim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'nalishlari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'ilishiha so'zlagan nutqi 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'zi» gazetasi, 2010 yil 31 iyul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'rav T. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent. 2002y. 1-bob. 8-33 betlar.
8. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.

Reja:

1. Qimmatbaho qog'ozlarning mohiyati va turlari.
2. Qimmatbaho qog'ozlarning birlamchi ro'yxatdan o'tish va zylanishi.
3. Qimmatbaho qog'ozlarni ikkilamchi ro'yxatdan o'tkazish va fond birjalari.

Mavzuning maqsadi: Talabafarmlari bezor iqtisodiyoti sharotiida vujudga kelgan qimmatli qog'ozlar bozori o'lan bog'liq iqtisodiy munosabatlar bilan tanishitirish.

Tayanch liberal

Qimmatli qog'ozlar, qummatshu qog'ozlar bozori, qimmatbaho, qimmat ozar tarbiya, qimmatbaho, qimmat ozar bozorining birlamchi va tekhnologiya rivojulashuvini o'stib, zylanishi, fond birlamchi, broker, diler, aktiva, o'shlusuya, muktafio, qimmatli bozorning bozozi.

1. **Qimmatbaho qog'ozlarning mohiyati va turlari.** Mamiqka imizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning 2-bosqichi qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda yangi bosqich bo'ldi. Chunki endilikda qimmatli qog'ozlar bozoriga jiddiy e'tibor berila boshladi. Umladan, uning ikkilamchi bozorini tashkil qilinishiga erishildi.

Ma'lumot uchun!

Qimmatli qog'ozlar ikkilamchi bozorini yanada rivojlantirish, chora-tadbirlari to'g'risida Vazirlar Muxkamasining
Qarori

MIAMMO:

O'zlashtiruv Respublikasi
qimmatli qog'ozlar bozorini
birlamchi bozorning
taksovalashuvini
uznamovlari.

1. Belgilab qo'yilsinki, ikkilamchi bozoria ochiq aksiyadorlik jamiyatlar aksiyalarining oldi-sotdisiga doir bitishuvlar faqat qimmatli qog'ozlarning birja bozorlarida hamda uyushgan birjadan tashqari bozortarda amalga oshirilsin. Ikkilamchi bozorda ochiq aksiyadorlik jamiyatlar aksiyalarining oldi-sotdisiga doir fond birjalaring hamda tegishi tilsenziyalurga ega-bo'igan qimmatli qog'ozlarning birjadan tashqan savdolari tashkilotchilarini savde tizimlaridan tashqarida tozigan bitishuvlar haqiqiy emas deb hisoblansin.
2. Belgilansinki, aksiyalari «Toshkent» Respublika fond birjasi listingining yuqori toifalariga («A» toifasiga) xiritgan aksiyadorlik jamiyatlar uchun 2005 yil 1 yanvargacha daromad (foyda) sciq'i stavkatari analdagiga nisbatan 10%ga kamaytiriladi, bo'shah yolgan niablag'lar ishlab chiqarishni texnika bilan qayta jihozlashga va zamonaviylashtirishga yo'naltiriladi.

Respublikamizda qurkki qidgan «Toshkent» respublika fond birjasining faoliyati hali juda ko'ra vagt bo'lganicha yo'q. Shunday bo'lsada o'zgara kunda u qimmatli qog'ozlar aksiyalarini amalga oshirish. Respublikada qimmatli qog'ozlar bozorini tashqil etish va tarevnashishni bortsida aksela jobiy eti alarga e'sadi Letin shuni aytilish kerakki. Respublikani qurmatli qog'ozlar bozorida o'zgara kunda hexom tashkil etishda bor qator kuchimiz va muammolar mavjud.

- «Toshkent» Respublika fond birjasi istisno tariqasida uch yil muddatga qo'shilgan qiymat solig'i to'lashdan ozod etilsin, bo'shab qoladigan mablag'lar uning savdo va ahborot tizimlarini rivojlantirishga va asbob-uskuna'lар xarid qilishiga maqsadli yo'naltiriladi;
- Quyidagilar: Qimmatli qog'ozlar bozorida hisob-kitob kliring palatalari to'g'risidagi Nizom, O'zbekiston Respublikasi depozitariy tizimida depone slarning yagona tizimi to'g'risidagi Nizom tasdiqlansin.

Fond birjasi infrastrukturasiyi jadal sur'atlari bilan tashkil qilish maqsadida investitsiya kompaniyalari va fondlari, kliring palatalari va fond do'konlari, reklama firmalari va XIF (xususiy investitsiya fond)lari shakllantirildi.

Zyerc, qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi natijasida:

- pulning aylanishi tezlashadi va qadrsizlanish jarayoni sekinlashadi;
- qimmatli qog'ozlar egalarini daromadli qilishga va ularning mulkdorga aylanishiga zam'in yaratiladi;
- investorlar va aholining vaqtinchalik bo'sh pul mablag'laridan samarali foyda anishga erishildi;
- daromad olishning yangi vositalari yaratishga imkon tug'iladi;
- iqtisodiyotning pul mablag'lariga chtiyojmand sohalarni mablag' bilan ta'minlashiga erishiladi.

Muomalada pul mablag'larini qayta sarmoyalash uchun uning samarali ishlatalishiga imkoniyat tug'iladi. Shu boisdan qimmatli qog'ozlarga bo'lgan talab nafaqat kórxonalar va tashkilotlar, balki fuqarolarimiz o'rtasida ham qiziqish oshib bormoqda.

Qimmatli qog'ozlar - bu ularning chiqargan shaxs bilan ularning egasi o'rtaidagi mulkiy huquqlarni yoki zayom munosabatlarini tasdiqlovchi, dividend yoki foizlar ko'rinishida daromad to'lashni hamda ushbu hujjatlardan kelib chiqadigan huquqlarni boshqa shaxslarga berish imkoniyatini nazarda tutuvchi pul hujjatlaridir.

O'zbekiston Respublikasi hududida qimmatli qog'ozlar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Aksiyalar - aksiyadorlik jamiyatning nizom fondiga yuridik yoki jismoniy shaxs muayyan hissa qe'shganidan guvohlik beruvchi, aksiya egasining mazkur jamiyat mulkidagi ishtirokini tasdiqlovchi hamda qatnashish huquqini beruvchi, amal qilish muddati belgilanmagan qimmatli qog'ozlardir.
2. Obligatsiyalar - ufarning egasi pul mablag'larini bergenligini tasdiq etuvchi va qimmatli qog'ozlarning belgilangan qiymati ularda ko'rsatilgan muddatda, qayd etilgan foiz to'langan holda, bashorati obligatsiyalarini chiqarish shartlarida o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, qoplash majburiyatini tasdiqlovchi qimmatli hujjat qog'ozlari.

Quyidagi turlarda obligatsiyalar chiqariladi:

- respublika ichki zayomiarning va mahalliy zayomlarning obligatsiyalari;
- kórxonalar obligatsiyalari.

Obligatsiyalar oddiy va yutuqli, foizli va foizsiz (maqsadli), erkin muomala doirasida cheklangan qilib chiqarilishi mumkin, maqsadli obligatsiyalarning

rekviziti obligatsiyalar qaysi mollar uchun chiqarilgan bo'lsa, shu mollarni (xizmatlarni) aks etirishi shart.

3. Veksellar - ularda ko'satilgan muddat kelganda veksel beruvchi muayyan pul summasini veksel egasiga (vekSEL olovchiga) so'zsiz to'lashi lozim bo'lgan majburiyatlardan guvohlik beruvchi qimmati e'sq'ozlardi.

Veksellar xazina va tijorat vositalariga, oldiy va yuboriladigan veksellarga bo'linadi. Veksellarni chiqarish handa ularni ro'yxatdan o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki, Moliya Vazirligi bilan birgalikda belgilanadi.

4. Chek - maxsus pul hujjati; chekni imzolaganining joriy hisobidan muayyan summani berish yoki boshqa hisobga o'tkazish haqidagi banka yozma farmoyishni ifoda etadi.

5. Aktsept - to'lov hujjatiga rozilik bildirib chekilgan imzo va yozuv.

6. Kafolat - agar kafolat muddati etgunga qadar kafolat holati ro'y bersa, kafolatlangan summani to'lash, lekin bu asosiy shartnomani to'ldiradigan akti hisoblanmaydi.

7. Pul - umumiy ekvivalent hisoblangan maxsus tovardir, bank banknoti deb yuritiladi.

8. Garov qog'oz - qimmatbaho qog'oz bo'lib garov muddati kelganda o'z majburiyalarini bajarib qarzini to'lamasa, qarz bergan kreditorga ko'chmas mulknai sotib yubarish huquqini beradi.

9. Mulk garovi - ko'chmas va ko'chuveni mulkka kreditoring aslyoviy davosi bo'lib yoki agar qarzidor o'z vaqtida majburiyatini bajarmasa, garovga qo'yilgan mulknai sotishdan badal undirishiga huquq beradi.

10. Auksiyon - shartnomaga bo'lib, auksiyoniga ega bo'lgan shaxsga ma'lum muddatga belgilangan bahoda ma'lum miqdordag aksiyani auksiyon sotgani shaxsdan sotib olish huquqini beradi yoki anga sotish mumkin.

11. Kafillik - bir tomonlama majburiyat asosida tuzilgan shartnomaga bo'lib, kafolat beruvchi olgan qarzini kreditorga zarur bo'lganda qaytarib berish majburiyatini oladi.

12. Sertifikat - bank elementi mablag'ni egaligi to'g'risida yozma guvohnoma bo'lib, mablag' qo'yan odamga belgilangan muddatda qo'yilgan mablag' protsentni bilan olish huquqini beradi. Sertifikat banklang'i bo'sh turgan pullarni jalt qilish imkoniyatini beradi. U ikkinchi bozorda zayta sotilishi mumkin.

13. Tilxat - o'zga kishidan (mol-mulk) pul olib urligi ushun berilgan yozma hujjat.

14. Vasiyatnoma - otasi, onasi, qarindosh-urug'i o'zinig vorislarga mol-mulkini qoldirgantligi to'g'risidagi yozma hujjat.

15. Sadaganoma - biror kishining yaqin qarindoshi va boshqa shaxslarga mol-mulkini, boyligini qoldirganligi va sevg'a qilgantligi to'g'risidagi hujjat.

16. Depozitlar - pul qo'yilganligi, birovni qarzidor qilib qo'yaganligi to'g'risidagi hujjat.

17. Paylar - ishtiropchilarning har biri tomonidan shirkat ishiga to'la adigan bada summasi, hissa, qism, a'zolik va boshqarishda ishtirop etish (masulon, koopyerat), aksionyer pay) guvohnomasi hisoblanadi.

2. Qimmatbaho qog'ozlarning bir aanchi ro'yhatdan o'tish va aylanishi
Qimmati qog'ozlar bozori - deganda jismoniy va yuridik shaxslarning qimmati

qog'ozlar chiqarishi, ularning muomalada bo'lishi va haqni to'lash bilan bog'liq amallarning bajarishini ta'minlovchi bozor (tizim) tushuniladi.

Qimmatli qog'ozlar bozor ikki o'zaro bog'langan - birlamchi ikkilamchi qismlardan iborat. Birlamchi bozorda qimmatli qog'ozlar bosib chiqariladi (emissiya) va birlamchi shaxslarga egalikka beriladi va sotiladi.

E'tibor qiling!

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi «qimmatli qog'ozlarga soliq solish to g'iridawgi» (1996 yil 23 fevral) xattiq hujzen qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish prospektini qayd qilish uchun emissiya nominal qiyamining 0,1 foiz miqdorida soliq solnadi.

To'hamidagan soliq ich kez ichida Respublikasi budjetiga tashshu lozum. Mijoqlarning topshirig'a binoan va ular isebidan vositalachilik operatsiyalrini bajarayotgan va birinch marta qimmatli qog'ozlarni emissiya qilganlari soliq to'lishdan ozod etiladilar.

Qimmatli qog'ozlar emissiyasi - ularni dastlabki egalari (investorlar) yuridik va jismoniy shaxslarga sotish yo'li bilan qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarishdir. Emissiya risolasini chiqarish uni ro'yxatga olish tartibini shuningdek emissiya risolasida e'lon qilinishi shart bo'lgan ma'lumotlar ro'yxatini O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi, Markaziy Bank bilan birlgilikda kelishilgan holda belgilaydi.

3. Qimmatbaho qog'ozlarni ikkilamchi ro'yhatdan o'tkazish va fond birjalar. Ikkilamchi bozorda esa ularni oshirilgan narxda sotish imkoniyati mehim omil bo'lib hisoblanadi. Uning funksiyasi - qimmatli qog'ozlarni oldisottisini tezkorlik bilan ta'minlashdir. Bunda souvchi va xaridorni uchrashtirish, bo'sh kapitalni iqtisodiyotning eng unumli sohasiga zudlik bilan safarbar qilish, tomonlarning o'zaro marfaatlarini ta'minlash ikkilamchi bozorning asosiy vazifasi bo'lib hisoblanadi.

Ikkilamchi bozor ikki ko'rinishda bo'ladi:

1. Nobirjaviy bozor

Nobirjaviy qimmatli qog'ozlar bozori - bu qimmatli qog'ozlarning muomalada bo'lishi ta'minlovchi muhit bo'lib, unda fond birjalariga sotuvga qo'yilmagan qimmatli qog'ozlarning erkin savdosini dillerlar tomonidan maxsus telekommunikatsiya tarmoqlar (telefon, telefaks, komputer vositalari) yordamida amalga oshiriladi.

Nobirjaviy qimmatli qog'ozlar bozori bizning respublikamizda ham shakllana boshlayapti. Hozirgi kunda ular brokerlik idoralari, investitsiya kompaniyalari va xususiyashtirish investitsiya fondlari qoshidagi fond birjalaridagi dökonlari shaklida faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Birjaviy qimmatli qog'ozlar bozori - bu fond birjasi bo'lib, u belgilangan tartibda qimmatli qog'ozlarning erkin savdosini brokerlar (vositalachilar), maklyerlar (dallolar), dillerlar (savdogarlar) tomonidan amalga oshirilishini ta'minlab beruvechi bozordir.

Birja - bu bozorni uyushtirishning tashkiliy shakli. U turli ko'rinishlarda bo'ladi.

i. Tovarlar birjasi (tovarlar bozori).

2. Birjaviy bozor.

2. Fond birjasi (qimmatli qog'ozlar bozori).
3. Valyuta birjasi (valyuta bozori).
4. Mehnat birjasi (ishchi kuchi oldi-sotdi bozori)

Fond birjasi - bu qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdi muonafasini alib boradigan maxsus tasnikiliy joy. Uning oldida curidagi vazifalar turadi:

A) qimmatli qog'ozlar bir maromda muonafada xalqining zarur sharoitini ta'minlash;

B) qimmatli qog'ozlar talab va takdifi o'tasidagi muvozanatni aks ettiruvchani narxlarni, ya'ni bozor bahosini belgilash;

V) qimmatli qog'ozlar bozori qatnashchilarining kasb mahoratini yuqorida darajada saqlab horish;

G) mutazam ravishdu (haftasiga kamida bi-marta) narx-navo aniqlanishiga indeksatsiyasi o'zgarishiga, savdo-sotiq vaqtini, qimmatli qog'ozlar, bim hajmlari kontraktlarning miqdoriga va boshqa ko'rsatkichlarga doir axborotlarni, birjaning holati va uning rivojlanishiga doir ta'miniy shartlarni kelishilgan holda e'lon qilishi.

Dunyoda birinchi fond birjasi 1772 yilda Londonda brokerlar tomonida qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilish uchun tushhil etilgan. Hozirgi davrda dunyoning 60dan ziyod mamlakatlarda 200ga yaqin fond birjalari mavjud. Shu jumladan, O'zbekistonda ham 1996 yildan ishlab turibdi.

Fond birjasi faoliyatini faollashtirishdagi banklarning ahamiyati kattadir. Chunki banklar moliyaviy vositachilik rolini o'yновчи yagona muassasa hisoblanadi. Banklarning fond birjasi faoliyatiida facil ishtiroy etishli bir qancha vaziyatlar bilan taqozo etiladi.

1. Tegishli tashkiliy imkoniyatiga ega bo'lgan banklar dastlabki chiqarilgani qog'ozlarni samarali joylashtira oladi.
2. Xaridorlarga kompleks moliyaviy xizmat olishiga aylangan universal banklarning keng ko'lunda tejamkorlikka erishish imkoniyatiga ega.
3. Hamkorlikda moliyaviy mablag'larni saqlash tizimi va hisob-kitob kliring markazlari orqali banklar hisob-kitoblarini maksimal tezlashtirish va qimmatli qog'ozlar bilan ta'minash imkoniyatiga ega.
4. Fond birjasida banklarning faoliyatini ularning moliyaviy inkeniyalarini manyovrlashni kengaytiradi va daromad bosil qiluvchi opyeratsiyalar spektorini kuchaytiradi.
5. Hozirgi vaqtida makroiqtisodiyotning yo'nalishi umumiqtisodiy siyosatini ko'nomondan belgilab beruvchi moliya kapitali strukturasini takomillashtirish chora tadbirlari ko'rilmocda.

Bularning hammasi fond birjasi bozor iqtisodiyotining turkibiy qismi ekanligidan dalolat beradi.

O'zbekistondagi qimmatli qog'ozlar bozochi tashkil etishning o'ziga xos, ymos keladigan xususiyatlari, boshqa davlatlarden farqi nimada ekanligi ko'rsatilishi lozim.

Takrorlash uchun muammolli savollar

1. Qimmatli qog'ozlarning sotish va sotib olishdagi muammolar nimalarda iborat, ularni yechish usullari-chi?

2. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi «o'yin»lar va fond birjalaridagi sotish va sotib olish «o'yin»lar deganda nimani tushunasiz?
3. Qimmatli qog'ozlarni iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri va zarari nimadan iborat?
4. Qimmatli qog'ozlar bozorining unsurlari.
5. Fond birjalari va ularning turlari.
6. Qimmatli qog'ozlar bozorida banklarning roli.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'li» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz -jamiyatni demokratiyalash, yangilash va namlakat iqtisadiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'naliishlari». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'liishi so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'zi» gazetasi, 2010 yil 31 iyul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 y.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'rav T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 b.
8. O'lmasov A., Valiobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.
10. Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S., Sharifxajaeva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. GI-1.
11. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. GI-1.

21-Mavzu. Marketing va menejment asoslari.

Reja:

1. Marketingning mohiyati, vujudga kelishi va tamoyillari.
2. Marketingning maqsadi va ishlamish usullari.
3. Marketing turlari, ularni O'zbekistonda qo'llash mummolari.

Hozingi zamон bozor iqtisodiyot o'z taraqqiyoti darajasiga erishguncha uzoq

Tayanch iboralar

Marketing, marketing turiqqlari, marketing yo'naliishlari, xonashyo marketingi, bayyor mabsudot marketingi, marketing izlanishlari, marketing turlari, konversion marketing, rag'bilantirish marketingi, remarketing, demarketing, valueoro marketingi

tarixiy yo'lni bosib o'tdi. Bir tomonda, bozor iqtisodiyotiga davlat yo'li b. jan ta'sir ko'rsatishning juda xitma-xil shakllari va usullari yuzaga keladi. Ikkinci tomondan, bozor iqtisodiyotining o'z-o'zini tartitga solish va boshqarish imkoniyatini beruvchi me'yolar va qoidalar tarkib tespib keladi. Ana shunday usullardan biri marketing bo'lib oldi-sotcini o'rnatish, tashkil qilish va tartibga solish shaklidir. Shuning uchun, uning (marketingning) g'oyalari, qarashlari har bir mustaqil like yurituvchi inson yoki firma, korxona va barcha inmussasalar faoliyatida keng qo'llanadigan iqtisodiy tahlil vositasi bo'lib qo'lland. Aslida, marketing asoslarini tovar va xizmatlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish, ayriboshlash hamda oldi-sotdisi vujudga kelganidan beri kishilik jumriyatida shakllanib rivojlanib va takomillashib bormoqda.

Ayniqsa, tovar - pul munosabatlari rivojlangan XIX asming oxiri XX asr boshlarida tovar ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish taracqiyoti bozor iqtisodiyotining munosabalarini shakllanishida yangi bosoqchiga iltshini qonuniga ravishda tuqozo etadi. Shuning uchun asr boshida tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish keng yo'lga qo'yilgan va tartiblangan. AQShda marketing qoidalariga amal qila boshlanganligi yozma mardbaalarda yoritiladi.

Marketing hoizrgacha rivojlanishning uch bosqichni kechirdi:

- 1) tovarlar sifati va xaridorni qoniqtiradigan bahoda ishlab chiqildi va xaridorni qoniqtiradigan bo'ldi;
- 2) XX asrning 20-30 yillarda tovarni sotish, qaerqa va quachadan sotish, uni tashkil etish amaliga oshirildi;
- 3) XX asrning 50-60 yillarda marketing to'la bozor kontsepsiysi bo'lib, bozorda saqat iste'molchi manfaati asosiy o'rinn egalleydi.

1. Marketingning mohiyati, vujudga kelishi va tamoyillari. «Marketing» tushunchasi bizning iqtisodiy hayotimizda nisbatan yangi hisoblanish, bozor, bozorni o'rnatish, tadqiq qilish ma'nosini anglatadi. («Marketing» - englizcha so'z bo'lib, bozor yoki oldi-sotdisi ma'nosini bildiradi). Bu tushuncha sobia Ittifoq davrida ilk bor XX asrning 70-yillarda iqtisodiy axborot sifatida maqola va izlanishlarda paydo bo'ldi. Biroq, ijtimoiy-iqtisodiy hotatning buriy faoliyat yurgizishiga rejalil iqtisodiyot tizimi tayyor emasligi marketingni joriy etish, rivojlantirish va uning yordamida samaraga erishish imkoniyatlardan mahruun qildi. Vaholani, marketing mazmunan bo'zit munosabatlariiga xos mexanizm hisoblanib, u xalq xo'jaligining barcha jabhalriga tovar - pul munosabatlari va qiyomat qonuniga amal qilib, xo'jalik yuritishiga asoslangan, foy ekanligi aniq yaqqol ifodalangan edi. Shu asosda marketing o'z ichiga mahsulot ishlab chiqarish va uni tashkil qilish bo'yicha omillarni o'rnatish, xususan yaratigan tovarlar harakatini boshqarish, ularni sotish, hamda shu sotishni rag'batlantirish, reklamani tashkil qilish tovar bilan bog'liq servisni yo'lga qo'yish jarayonlarini kompleks holda oladi. Shuningdek, bozorni kompleks ilmiy o'rnatish, marketing strategiyasi va taktikasini to'g'ri belgilash, tovar ishlab chiqarish ustublarini keng na'noda baholash va shu kabi iqtisodiy holat va rivojlanish yo'llarini o'rnatish kabi masalalar ham marketing faoliyatining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, marketing faoliyati insonning iqtisodiy va ijtimoiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Bu bog'liqlik marketing qamrab

olgan jarayonlarda namoyon bo'ladi. Demak, marketing bevosita inson faoliyatini mahsuli hisoblanib, shu faoliyatning samarali bo'lishini ta'minlovchi xo'jalik mexanizmidir. Shu bois marketing ta'rifi ham shu bog'liqlik asosida bo'lib, bozorda faoliyat yurg'zayorgan har qanday bozor ishtirokchisi uchun o'z xususiyatini belgilashni nazarda tutadi.

Hozirgi kunda marketing faoliyati (tizimi - barcha bajarilishi va hal qilinishi kerak bo'lgan ishlari majmuasi) rivojlangan mamlakatlarda niroyatda keng qo'llanitib kelmoqda. Bu faoliyat hamdo'stlik davlatlarida ham keng e'tiborga molik mexanizm ekanligi tan olindi va joriy etilmoqda. Marketing tizimi har bir alohida olingen iqtisodiy va siyosiy sharoitda va faoliyatda o'z xususiyatlariiga ega bo'lish bilan birga, uning asoslari butun dunyodagi mamlakatlarda yagona hisoblanadi. Shunga ko'ra, marketing tizimini qo'llash har bir davlat, korxona faoliyati uchun bir maqsadga qaratilgandir, ya'ni yuqori daromad va naf ko'rinishni o'zingin maqsadi, tamoyillari va yo'nalishlarini ilmiy ifodalab beradi.

Fan sifatidagi asosiy tamoyilli. Har bir fanning predmeti va uning uslublari bo'lgani kabi, marketing ham alohida fan sifatida har bir oliy va o'rta maxsus bilim yurtlarida o'rganilmoqda. Bu fanning o'ziga xosligi shundan iboratki, u fan sifatida ham, iqtisodiy mexanizm sifatida ham belgilangan bir maqsadga erishishni asosiy vazifa qilib qo'yadi. Shu bois ham, bizning davlatimizda marketing mutaxassisligi oliy iqtisodiy ta'min tizimida asosiy kasb etib joriy etildi.

Marketing tamoyillaridan bozorga kirish har bir faoliyat yurgizuvchi uchun eng oliy vazifadir. Bozor munosabatlariiga kirish niroyatda katta harakatni talab qiladi. Bu harakatda marketing dasturini ishlab chiqish, tuzish bosh vazifadir. Ushbu hujjat (barcha jarayonfarni o'z ichiga olgan) bozor iqtisodiyoti munosabatlariiga kirish yo'llarini o'zida mujassamlashtiradi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlarini chuqur o'rganish asosida unga kirib olish yo'llari belgilanadi. Shunga ko'ra bozor iqtisodiyoti munosabatlariiga kirib olishning ko'plab yo'llari mavjud; bozorga davlatning iqtisodiy siyosati asosida, raqobat kurashi asosida, raqobatsiz, yangi mahsulot yaratish bilan mavjud tovarlarning iqtisodiy va tashkiliy turlarini o'zgartirish evaziga hamda boshqa ko'piab yo'llar bilan kirish mumkin. Bularda har yo'lning o'ziga xos xususiyati bo'lgani kabi, ularning yagona iqtisodiy-tashkiliy asosi ham mavjud. Bozor iqtisodiyoti munosabatlariiga kirish barcha faoliyatning iqtisodiy barkamolligi, raqobat kurashiga shu faoliyatning bardosh bera olishi, ishlab chiqarish jarayonining zamonaviy texnologiya va ilmiy-teknika taraqiyoti natijalariga tayanganligi, ischi xodimlarning malakasi mahorat va tajriba darajasi, xom-ashyo va materiallar sifati va boshqa ko'plab omillarga bog'liqidir. Shuning bilan birga marketing faoliyatining qanchalik darajada muxtasarligi ham bozor iqtisodiyotiga kirishni ta'minlovchi ornillarning asosiylaridan hisoblanadi.

Marketinq vazifasini belgilovchi asosiy tamoyillardan yaro'bi, bozor iqtisodiyoti sharoitida mustahkam o'rashish va mustahkmlanishdir. Bu tamoyil, ayvalam bor, bozor iqtisodiyoti talablari, narx-navo, tovar sifati va qo'shimcha xizmatning mavjudligidir. Demak, narx-navo yaratilgan va sotilayotgan tovarning yuqori sifatiga to'latligicha bog'liqidir. Tovarning yuqori sifati har bir ishlab chiqaruvchining eng dolzarb vazifalaridan hisoblansa, bozordagi talab va taklif

orasidagi muqobililik narx-navoning shaklinishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bozor iqtisodiyotida o'rashish, eng avvalo, bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlardagi shart-sharoitlarini chiqur o'garish va vazifalarining bajarish imkoniyati katta abhamiyatga egadir. Bozor iqtisodiyoti talablarining barqaro'ligi va shu vaqtning o'zida tovarlar raqobati asosida iqtisodiy imkoniyatlarning belgilash bozordan har bir sub'yektlarning asosiy niyatlarindan hisoblanadi.

o'z maqsadiga erishishdan iborat bu tamoyil mazmunan hukmron darajada ta'sir ko'satuvchi darajasigacha etishish ma'nosini ham englatishi mumkin.

Shuni aloitida ta'kidlash kerakki, bozor iqtisodiyotiga ta'sir ko'satish qobiliyati cheksiz bo'lmaydi, balki tabab va tak l'qotuni negizida yaratilayotgan tovarni ishlab chiqarish, sotish, aholining sotib olish qobiliyati, tovarning bozirgi paytdagi va istiqboldagi iste'mol qobiliyati va boshqa omillar uning bozordagi narxini muntazam ravishda beto'xtov izlanishlar olib borishga undaydi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlarini uzuksiz o'rganib borish evasiga, shu jarayonning o'zida navkeini mustahkamlab ham boradi. Bunday mavqe dunyo e'vozasiga ega bo'lgan tovarlar ishlab chiqarishga erishish, ularning sifatiga va narx-navosiga to'la kafolat berish hamda mustahkam moddiy-teknika bazasiiga suyangan faoliyatni kengaytirish demakdir.

Marketing maqsadlari har bir darajadagi faoliyatning biren manfaatli natijaga erishishga yo'naltirilgan sa'y-i-hankatlar majmuasidir. Marketing faoliyatidagi serqirralik, aynan shu mazmundayi asosiy maqsadlar to'ini belgilaydi. Maqsadlar esa marketing jarayonining har bir besqich uchun belgilangan bo'lib, marketing tamoyillariga kirishida va unda muesakkam o'rashishda quyladigan asosiy maqsadlar turkumiga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot turlarini bozor talabiga mos holda rivojlantirib borish, eng kam moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari xarajatiga erishishga, zamonaviy va mustahkam moddiy-teknika, texnologiya taraqqiyoti natijalari bilan muntazam rivojlantirib borish va boshqalardir.

Marketing maqsadlari marketingni har bir faoliyatining har bir jarayonida ham mavjud bo'ladi. Agar ishlab chiqarish jarayonida sifatlari, arzon, ishlatalishi va iste'moli bo'yicha qulay mahsulot yaratish asosiy maqsad hisoblanasa, shu mahsulotni tashish va iste'molchilarga etkazish sharoitlarining mabsulot tan narxiga (bahosiga) qo'shiladicgan xarajatlar turkumida eng kam surʼ qilish asosida bo'lishini ta'minlash, uning sotilishini tezlashishni asoslarini belgilash ham katta abhamiyatga molik maqsadlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, har bir maqsad e'z navbatida zarur y-usullar yig'indisi asosida hisob-kitob ishlarini bajarishni nazarda tutadi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida surʼ xarajatlarini hisoblash, xomashyo ta'minotida me'yorlar turkumi mehnatni tashkil qilishda mehnat tur'lari bo'yicha haq to'lashni barpo etish va hokazolar ishlab chiqarishning iqtisodiy-tashkiliy usullari hisoblanadi. Savdo jarayonida esa surʼ kundlik sotish tashkil qilishiga qaratilgan qator me'yoriy hujjatlar (hisob-kitoblar) bilan bog'liq ishlarning tashkiliy asosiy belgilashni nazarda tutadi.

Marketing maqsadlari bevosita (mahalliy, milliy, iste'mol kab') bozor turiariga qarab ham belgilanadi. Agar mahalliy ozorni egalash ishlab chiqaruvchi uchun eng asosiy maqsad hisoblanse uni kengaytirish nududiy va mil'iy bozorlarga

Krib borish, jahon bozoriga chiqish, ma'lum turdag'i tovar bilan mustahkamlanib olish ishlab chiqaruvchi (korxona, firma) uchun oliy maqsadlardan hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotga oid qonunlari majmui dolzab masalalardan chetga eksport tovar chiqarishni yo'lga qo'yish har bir ishlab chiqaruvchi uchun eng asosiy vazifa qilib belgilab qo'yilgan. Shu bois jahon bozorida savdo qilish sharafli ko'rsatkich hisoblanishi ham davlatimiz ravnaq uchun hal qiluvchi omil bo'lib bormoqda.

Marketing vazifalari yuqoridan kelib chiqadi va ular bajarilishi lozim bo'lган жориј ва келажакдаги барча турдаги ишларни назарда тутади. Вазифаларни шартли ravishda ikki yo'nalishga ajratish mumkin: birinchi holda marketingni o'z vazifalariga va ikkinchi holda marketing dasturini bajarish bilan bog'liq vazifalarga bo'lishi mumkin. Marketing tizimida har bir jarayon uchun aniq vazifalar belgitingan bo'lishi shart va bu vazifalar, aytil o'tilganidek, marketing tamoyillari va maqsadlaridan kelib chiqadi. Qabul qilingan qoidaga binoan vazifalar tuzilgan marketing dasturi asosida belgilanadi.

Birinchidan, ishlab chiqarish marketingni mahsulot yaratish, uni ishlab chiqarishga qo'vish, ishlab chiqarilishini tashkil qilish, sotish va uni rivojlantirish, reklamaga keng e'tibor berish, servis xizmatini tashkil qilish kabi jarayonlarda ajralishi lozim bo'lган ишлар туркумини belgilash bilan bog'liq vazifalarni belgilasa, ikkinchidan, tovar marketingi shu tovarni bozorda sotish bilan bog'liq jarayonlarning har birida konkret vazifalar belgilashni taqozo etadi. Demak, marketing vazifalari amaldagi tamoyillarni назарда tulib qabul qilingan (qo'yilgan) maqsadlarga erishish uchun bajarilishi lozim bo'lган ишлар to'plamidan tarkib topadi. Vazifalarning bir birini to'ldirish xususiyati va bog'liqligi har birining bajarilishini назарда tutadi. Ular bajarilishining nazorat ostida bo'lishi esa umuman marketing dasturining bajarilishiga garov bo'lib xizmat qiladi.

Vazifalarning marketing dasturining bajarilishi bilan bog'liq turlari esa aynan shu marketingni qo'llash (joriy etish) bilan bevosita bog'liqidir. Bu jarayon o'z navbatida, asosiy maqsadlarga erishishga imkon yaratadi. Masalan, ishlab chiqarish marketingida, shu dasturni tuzish bilan birga tushkiliy ishlar, jumladan shartnomalarning huquqiy asoslarini, kadrlar malakasini belgilovchi mezonlar turkumini, olingan hududda siyosiy holatni hisobga olgan, xom-ashyo va materiallar zahirasini belgilash kabi vazifalar pirovard natijada marketing dasturining bajarilishiga ijobjiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, marketing vazifalari umumiyl holda quyidagicha bo'lishi mumkin:

- ilmiy izlanishlarda bozor talabiga mos tovar yaratish va shu ishlab chiqarishning zamonaviy asoslarda bo'lishini ta'minlovchi imkoniyatlardan to'la foydalanshi;

- tovarning bozordagi ahamiyati va mavqeini yanada mustahkamlash uchun zamonaviyligini mustahkam va muntazam ushlab turish;

- ishlab chiqarishning zamonaviy texnika vositalari bilan qurollanib borishni ta'minlash;

- ishechi xodimlar malakasining zamon talablari darajasida bo'lishga erishish;

ahamiyatli bosqichi bu talabning zaruriy mablag'lar bijan ta'minlanishidir. Aholining sotib olish qobiliyati bozorda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois talabning bu turi bozordagi har bir sotuvchi uchun iqtisodiy hisob-kitobga moliqdir. Bozorda bunday talab tovar ishlari chiqarishiga asos bo'ladi. Ishlab chiqarilgan tovar xaridor chitiyojini qondirish xususiyatiga ega bo'sishi bilan birga oldi-sotdi kelishuvini barpo etadi. Kelishuv esa o'z navbatida iqtisodiy aloqalarning shakllanishiga va rivojlanishiga asosan bo'ladi. Demak, alib bozorda amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlar asosini tashkil etib, shu murosabatlar shakllarini belgilab boradi.

Talab o'zgaruvchan xususiyatga ega bo'ladi. Uning hayotiylik davri mayjud bo'lib, bir necha bosqichlardan iborat bo'ladi. Bu jarayon bozordagi xom-ashyo mahsuloti turiga bog'liq bo'ladi. Agur yangi tovar yaratilishi bilan unga talablarning yuqori bo'shiy tabiiy hol va shakllarishi davri hisoblansz shu tovarga talabning ortib borishi o'sishi davri deb banolansadi. Tovarning bozordagi holatiga qarab, bu davr izzoq davom etishi mumkin va oksinchasi. Shu bois tovar yaratishda ilmiy-tehnika taraqqiyoti natijalaridan to'liq foydalanish va bozorsi mukammal o'rganish nihoyatda katta ahamiyatga ega. Bunday holatni ush'la turish esa tovarga bo'lgan talabning barqarorlik davri deb yuritiladi. Talabning susiyib borish davri esa so'nish davri deyiladi. Bozorda talabning shunday jiryonlarni bosib o'tishi mugarrardir. Buning asosiy sababi yangi tovarlar yaratishining tabiiyligidadir.

Talabning hayotiylik (tovar ham mayjud) davrlarini o'rganish katta ahamiyatga ega. Ishlab-chiqarilayotgan mahsulotning sifatini yaxshilash, qisnani yangiliklar kiritish va umuman yangi mahsulot ci'sxashlarini ham yaratish kabi jarayonlar shu talabning o'sishi va oshsqo davrlar bilan bog'liq. Talab qanchalik yuqori bo'lsa va u kelajakda ham mayjud bo'lsa, ishlab chiqarish shunga mos holda o'sib boradi.

3. Marketing turlari, ularni O'zbekistonda qe'llash muammolari. Bozor iqtisodiyoti talablari asosida marketing turlari quyidagilardan iborat: 1) konvyersion marketing; 2) rag'batlantiruvchi marketing; 3) rivojlantrivchi marketing; 4) remarketing; 5) qo'llab-quvvatlychi marketing; 6) demarketing; 7) qarshi ta'sir ko'rsatrychi marketing va hol'zo.

Marketing nazariyasi bu fikrlash obraz, ishelanlik fikrlash falsafasi yoki yo'naltirishdir. Bu vaqtning o'zida marketing biznes sohasida barakat qilish usulidir. Tabiiyki, fikrlash tarzi ishlab chiqarishning bozordagi barakati yo'nalishini ham belgilaydi. Qator chej etlik marketingshunoslar va etakchi korporatsiyalarning marketing bo'limlari odatda quyidagi vazifalarini bajarishlarini juda ham qonuniy deb hisoblaydilar:

- bozorni tahlili qilish;
- tayinlangan tovarning shakli va tashqi ko'rinishini yaxshilash;
- tovar markasini tanlash;
- sotish va etkazib berishni tashkil qilish;
- reklama ishlarini olib borish;
- xaridorlarning to'lay olish qobiliyatini oetidan nazoratni amalga oshirish;

- tovarni sotish chog'ida va uni sotganidan keyin ko'rsatiladigan turli servis xizmatlarini taklif etish;

- kim uchun ishlab chiqish kerak va qayerda, qachen sotlishini tahlil qilish.

Xalqaro marketing alohida mamlakatning milliy yoki ichki marketingdan farq qilmaydi. Xalqaro marketing firma yoki korxonaning tashki bozorga chiqishi uchun qaror qabul qilgan davridan boshlanadi. Marketingning bu ko'rinishi asosan 50 yillardar keyin paydo bo'ldi. Xalqaro marketing taqsimotining chuqurlashuvi, kengayishi va xo'jalik hayotining baynalminallashuvi; tovarlar, xizmatlar va g'oyalarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish sharoitlarda ularning o'zgarishi bilan kuzatiladigan xalqaro afoqlar intensifikatsiyasi, raqobatchilik kurashining keskin o'tkirlashuvi va jahon sahnasida siyosiy va iqtisodiy kuchlar nisbatining jiddiy o'zgarishi, xalqaro marketing nazariyasining paydo bo'lishi va rivojlanjshining ob'yektiv asosi hisoblanadi.

Xalqaro marketing, bu xalqaro miqyosda bozor faoliyatining mavhum usullari va vositalarining bir yig'indisi emas, balki foyda (monopol foyda) olish maqsadida jahon bozorlariga kirish, egallab olish va nazorat o'tnatishga kompleks, yaxshi muvofiqlashtirilgan va bir-maqsadga yo'naltirilgan o'rinishdir. Marketingning bu ko'rinishi u yoki bu mamlakatlar bozorlarining xususiyatlarini, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ijtimoiy va madaniy muhitini o'rganish bilan bog'liqidir. Shuningdek, xalqaro savdoning xususiyatlari, boj harakatlari va tarif io'siqlari, valyutani tahtil qilishni taqozo etadi. Bu vaziyatlarining firma faoliyatiga «ta'sir samaras» marketing rejasini ishlab chiqishda, albatta, hisobga olinishi kerak Ma'lumki, marketing ichki bozorda, ya'ni ayrim mamlakatlarning o'zini bozorida xalqaro marketingga nisbatan afzalroq, chunki bu holda o'zga tilni o'rjanmaslik mumkin. Chet el valyutasi bilan ish ko'rmaslik, o'zga madaniyat va urf-odatlar, mamlakatlarning siyosiy yoki iqtisodiy barqarorsizligi bilan ish ko'rmaslik mumkin.

Shunday qilib, jahon bozorlarini kompleks o'rjanish va ularga izchilik bilan kirib borish yo'lda xalqaro marketing bo'yicha mutaxassisining dastlabki qadami bo'lib, bu bozorlarni icerish tahlil qilish bo'lib qolmog'i kerak.

Ilg'or texnologiyalar harakati sohasidagi xalqaro marketingning roli ham iqtisodiyotga beqiyosdi. Yetakechi firmalarning tajribasi shundan dalolat berib turibdi, ular faoliyatining iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan innovatsion faoliyot yoki «bozor yangiligi» tovarini yaratish bilan belgilanadi. Bunday tovar an'anaviysiga nisbatan foydaning o'rtacha 28-30 foizyuqori bo'lishini ta'minlaydi. Bunday sharoitlarda firma muvaffaqiyatga imkoniyati eng yangi texnologiya sohasiga kuchaydiki, bu xalqaro marketing tamoyillari shakllanishiga va judayam samarali shakllari quyidagilar kiradi:

- litsenziyalarni sotib olish (savdo markasi, yangi texnologiya nomi, patentlar);

-yuqori malakali chet elik olimlar savdo qilish va ob'yektlar qurishning yangi shakllari;

- kompleks asbob-uskunalar bilan savdo qilish va ob'yektlar qurishning yangi shakllari;

- lizing (lizing firmasi biror boshqa firmadin asosiy ish ab chiqarish vositalarini olib ijara beradi).

Shunday qilib, eng qulay qarorni izlash va topish, muvafajqiyati marketingchiilik boshqaruv strategiyasi, tovarlarni nazor sifli bo'yicha bozor klassifikatsiya, reklama siyosatini to'g'ri olib borish, xaridorlarni ariz tabaqalash bu xalqaro miqyosida marketingchilik faoliyatini boshqarish san'atidir. O'zbekiston xalqaro marketing izlanish yo'llarini va tadbirlarini ishlab chiqmoqda. Uning natijasida «UzDEUavto» va Buxoro neftni qayta ishlash zavodlari va boshqa eksportbop tovarlarni ishlab chiqarmoqda.

Takrorlash uchun muaminmoli savollar.

1. O'zbekistonda marketingni tashkiflasuning qanday muaminolari mavjud va echiish usullari niimalardan iborat?
2. O'zbekistonda menejmentni rivojlanishiga nimalar to'sqinlik qilmoqda?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston: o'z faraqqiyoti va istiqloq yo'lli». T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va turaqqiyot kafolatlari». T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yi mustaqillik yo'malishla». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlarini yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'zi» gazetası, 2010 yil 31 iyul.
5. Karimov I. Jahon molayiviy-iqtisodiy nijrozi. O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
6. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 yil.
7. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyası. T.: 2002y. 1-bob. 8-33 b.
8. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot razariyasi (kirilli va lotin hyozuvlarida). T.: 2006.
9. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llamma. Farg'onha -2007.
10. Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyanova S.S., Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. Gl-1.
11. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.

22- mayzu: Bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning roli. Aholi daromadlari va ijtimoiy himoya.

Reja:

1. *Davlatning bozor iqtisodiyotini tartibga solishdagi roli, maqsadi va vazifalar, uning ta'sir qilish usullari va vositalari.*
2. *Aholi daromadlarining tarkibi va turmush darajasi ko'rsatkichlari.*
3. *Davlatning ijtimoiy himoyalash siyosati va uning yo'nalishlari.*

1. Davlatning bozor iqtisodiyotini tartibga solishdagi roli, maqsadi va vazifalar, uning ta'sir qilish usullari va vositalari. Davlatning bozor iqtisodiyotini tartibga solishdagi roli, maqsadi va vazifalar, uning ta'sir qilish usullari va vositalari. Milliy iqtisodiyotning bozor munosabatlari sharoitida samarador ikka erishilgan darajasi ko'p jihatdan davlatning iqtisodiyotga aralashuv darajasidagi roliga bog'liq: a) bozorni tartibga solish usullari (qaror, farmon, qonun va me'yoriy jihatlari); b) iqtisodiy jarayonda davlatning aralashuvi va bozor mexanizmlarining uyg'ulashdirish orqali; v) iqtisodiyotni bir markazdan ongli ravishda istiqbolni ko'zlab markazdan boshqarish orqali.

Iqtisodiyot ta'limalar tarixida iqtisodiyotni boshqarishda A.Smit bozor mexanizmini cheksiz va tartibga solishda bozor mexanizmidan foydalaniishi asoslab berган edi. Bu nazariya jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida o'zini oqləmadi. Davlatni iqtisodiyotdagagi rolini oshirish masalasi Djon Keysnning nazariyasida asoslangan. U o'zini "Ish bilan bandlik, foiz va pulning umumiyyatini nazariyasida" kitobida davlat fiskal (xazinaviy) va kreditli tartibga solish vositalaridan foydalaniib, iqtisodiyotni yalpi tartibini rag'batlantirishni ya aholini ishlash bilan bandligini oshirishni ta'minlash zarurligini isbotladi. Bu nazariyanı joriy qilgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish, ish bilan bandlik va aholi farovonligini oshirib borish o'z tasdig'ini topdi. Bu 1929-1933 va 2007-2009 yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida ijobji tomoni namoyon bo'ldi.

Davlatning iqtisodiyotdagagi rolini bajarishdagi vazifalar: a) mudofaani, ichki tartibni saqlash, aholining kam ta'minlangan toifalarini ijtimoiy himoyalash; b) bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy tadbirkorlarini, kichik biznesni va boshqa korxonalarini ishlab chiqarish va iste'mol tovarlari bilan ijobji hamda salbiy ta'minlashning tartibga soladi; v) ishlab chiqarish, tashish xarajatlarini va mahsulot tannarxini kamaytirish, foydali, ekologik va atrof muhitni muhofazalashga e'tibor qaratadi; g) davlat iste'molchilar manfaatini himoyalash, iste'molining hajmini kengaytirish, aholi salomatligini saqlash, daromadlarni oshirish; d) milliy iqtisodiyotni barqaror o'sishini, real tarmoqlarni jadal rivojlantirishni va moliyabank, kredit tizimi takomillashtirishga katta e'tibor beradi.

Davlatning tartibga solish maqsadi: a) iqtisodiyotni barqaror ta'qquy etirish, ziddiyatlari muominalarning yechimini hal etish, iqtisodiy rag'batlantirish, bandlikni tartibga solish, tarmoq va mintaqaviy tuzilmalarni ijobji siljisini qo'llab-quvvatlash hamda eksport, importni, tashqi iqtisodiy aloqalarni himoya qilishni tartibga solish; v) aholini mutassil farovonligini oshirish, ish haqi, penya va nafamalarini qurilishni oshirish, inflasiyanı jilovlash, raqobatni rivojlanishini; g)

markazlashgan daromadni budjet orqali qayta taqsimlash, resurslarni qayta taqsimlash, YAMning hajmini oshirishdan iboratdir.

Davlatni iqtisodiyotga ta'sir qilish usullari va vositalari shundan iboratki, davlat iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sirida vositali (bevosita) araishevchi orqali korxonalarни, tashkilotlarni moliyalashtiradi, kredit beradi, taqiqiasb, uxsat berish, majbur qilish va ma'siliyatini oshiradi.

2. Aholi daromadlarining tarkibi va turmush darajasi ko'rsatkichtari. Aholi daromadlari deb, ularning muayyan vaqt oraliq'da (bir yilda) pul va natural shaklda oлган daromadlari miqdori tushuniladi. Aholi pul daromadlari ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan, tushadigan daromadlar nafaqa, pensiya, stipendiya, imtiyozlar shaklidagi, kapitaldan foizlar, dividend, renta, ijara, qimmatli qog'ozlar, ko'chimas mulk, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdan, har xil xizmatlar ko'rsatishdan kelib tushgan daromadlarni tashkil etadi.

Natural daromad mehnat haqi hisobiga elinadigan va uy xo'jaligining o'z iste'mollari uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlardan borat. Shuningdek, aholini dam olish, bilim olish, sog'liqui saqlash va ijtimoiy imtiyozlari ham daromadga kiradi.

Daromadlar-minimal daromadga ma'lum vaqt oraliq'ida olingan pul daromadi miqdori (ish haqi, pensiya, nafaqa olibi) va real daromaç - aholi real daromadlarining bir qismiga tovar xizmatlar sohib olib hoga, layoqatligini bildiradi. Bunga narx-navo darajasi, soliqlar, xizmat ko'rsatish narxlari hisoblanadi. Aholining pul daromadlari tarkibi quydagicha ko'paygan. 2007 yildagi aholining jami pul daromadi 100 foizi bo'lsa, shundan ish haqi-32,1, ijtimoiy transferlar-15,8, mol-mulkdan tadbirkorlik daromadlari-52,1 foizini tashkil etgan o'retacea ish haqi 470 ming so'm pensiyalar-67784 so'm. Yalpi ichki mahsuloming aholi jon boshiga to'g'ri kelgan hissasi 1997 yildagi 41294 so'mdan 2007 yilda-1045509 so'mga yoki 2,6 barobarga ko'paydi. AQSh'da bu ko'rsatkich 10 mln dollarni tashkil etgan. Daromadlar hamma vaqt teng bo'lavyermaydi, u doimo tengsiz holatda bo'ladi. Daromadlar tengsizligi darajasini miqdori aniqlash uchun jahon amaliyotida Lorents egri chizig'idan foydalaniadi.

Aholi daromadlari nominal ish haqi va eal is'i haqi ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. Daromadlarning tengsizligi kamayishining 80 %ni asosan transferi to'lovlariga taqozo etadi. Eng past daromad oluvchi (70-75 foiz)ni tashkil etadi.

3. Davlatning ijtimoiy himoyalash siyosati va uning yo'nalishlari. Davlatning ijtimoiy siyosati tegishli markazlashgan daromadini tabaqalashgan soliq olish yo'li bilan shakllantirish va uni davlat budjeti orqali aheli turli guruhlari (toifalar) o'rtaqida qayta taqsimlashdan iborat. Davlat daromadlarini qayta taqsimlashda ijtimoiy to'lovlar bilen birga bozor narxlarni o'zgartirish va ish haqining eng kam darajasini belgilash usullaridan foydalaniadi.

Ijtimoiy to'lovlar - kam ta'minlanganlarga pul yoki natural shaklda yordam ko'rsatishga qaratilgan tadbirlar tizimi bo'lib, bu usullarning iqtisodiy faoliyatida qatnashish bilan bog'liq bo'lmaydi. Ijtimoiy to'lovlarining maqsadi jamiyattdagi munosabatlarni insonparvarlashtirish hamda ichki tartibini ushlab turish hisoblanadi.

Ijtimoiy siyosat-bu davlatning daromadlar taqsimotidagi tengsizlikni yumshatishga va barqaror iqtisodiyotni qatnashchilari o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga yo'naltirilgan adolatli siyosatdir.

Aholining ijtimoiy himoyalash tadbirlari tizimidagi eng muhim yo'nalishlar: a) narxlarning erkinlashtirish va pulni qadrsizlanishini ortib borish; bilan eng kam va o'rtacha darajasini uzulksiz oshirib borish; b) ish haqi, pensiya, stipendiya va imtiozлarning oshib borishi, banklardagi aholi omonat-jamg'armalari stavkalarini kamaytirmaslik; v) daromadlar nisbatini o'zgartirishda 1993 yillardan joriy etilgan yangi yagona tarif stavkasini qayta ko'rib chiqish; g) ichki iste'mol bozorini himoya qilish, uni muayyan darajada ushlab turish; d) aholini kam ta'minlangan toifalarini (yoshlar, pensionyerlar, bolati onalar, ishsiztlarni) turli yo'llar bilan himoyalash; s) ijtimoiy himoyani aniq maqsadli yo'naltirilgan, ya'ni kam ta'minlangan ojalarni, yolg'izlarni moddiy yordam bilan ta'minlash. Shu maqsadda budjetdan, korkonalar va tashkilotlar, tadbirkorlik tizimlari hamda ayrim fuqorolarning ixtiyoriy homiylik jamg'armalaridan to'lab turish, bu tadbirlar natijasida so'nggi 10 yilda ko'plab yangi usullar va shakllarda homiylik miqdori va davlatning qo'llab-quvvatlash tizimi ortib borinoqda.

Foydalaniqan adabiyotlar

- 12.Karimov I. «O'zbekiston: o'z taraqqiyoti va istiqlol yo'li» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
- 13.Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». T. 1997y. 188-210 betlar.
- 14.Karimov I. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratiyalash, yang lash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.
- 15.Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaqillik yo'nalishlari», Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatlari yig'iliishiда so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyul. «Xalq so'zi» gazetasi, 2010 yil 31 iyul.
- 16.Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 yil.
- 17.Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi, Darslik (lotin yozuvida). T.: 2003 yil.
- 18.Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyasi. T.: 2002y. 1-bo'b. 8-33 b.
- 19.O'Imasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi (kirill va lotin yozuvlarida). T.: T. 2006.
- 20.G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Qo'llanna. Farg'on'a -2007.
- 21.Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyanova S.S., Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. T.: 1999g. Gl-1.
- 22.Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992y. Gl-1.

III-BO'LIM. JAHON XO'JALIGI, UNING RIVOJLANISH QONUNIVATLARI

23-mayza: Jahon xo'jaligi va xalqaro iqtisodiy munosabatlari

Reja:

1. Iqtisodiy rivojlanishning umumjahon tomonlari va ishlab chiqarishning baynalminallashuvi.
2. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllari. Jahon infrafizulmasining rivojlanishi. Xalqaro mehnat taqsimoti.
3. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning möhyati, shakllari va ob'yektiv asoslari.
4. Xalqaro savdoning mazmuni, tuzilishi va xususiyatlari.
5. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari.

Tayanch thorelar
Jahon xo'jaligi, jahon iqtisodiyoti, salaro tizimi, tuzimoti, bayndunmalashuv, xalqaro bankkorlik, xalqaro tazajmuyet, xalqaro valyuta, xalqaro savdo, xalqaro bozor, xalqaro bank.

1. Iqtisodiy rivojlanishaing umumjahon tomonlari va ishlab chiqarishning baynalminallashuvi. Jahon xo'jaligi va xalqaro iqtisodiy munosabatlari bozirgi davrda tarixiy taraqqiyot jarayonida tasrifiy osos bosqichma-bosqich vujudga keldi. Jahon iqtisodiyoti 1950-xil yo'nalishda yopiq ochiq iqtisodiyot shaklida rivojlandi.

Yopiq iqtisodiyot tabiatini an'anaviy iqtisodiyot bo'lib, bu bozor iqtisodiyotining o'tmishdoshi bo'lib, unda u o'z jobig'ida o'relgan bo'lgan o'zidan tashqari dunyo mamlakatlari xalqlari bilan aloqaga kirisilmaydi, o'zini e'sta'minlash qondasiga asoslanadi. Bunday iqtisodiyot konservativ, eskliflikni uzchi saqlab qoladi, yangilikka intilmaydi. Jahon hujumiyatidan ajralib qoladi. Ochiq iqtisodiyot - bu tashqi mamlakattar bilan iqtisodiy aloqaga kirisilgan, ularning afzalliklariga tayanib o'zini taraqqiyotini yangi tomoniga boruvchi iqtisodiyotdir.

Jahon iqtisodiy rivojlanishning bozirgi zamor eng muhim xarakter xususiyatlaridan biri - turli mamlakatlar va mintaqalar o'rtaсидagi ko'p tomonlari o'zaro bog'liqlarning va birligining o'sib borishi bilan alohidaiji saqlanadi, qolmoqda.

Jahon xo'jaligidagi har bir tarkibiy o'zgarishlar dunyodagi barcha mamlakatlar manfaatini o'ziga tortadi. Mamlakatning ishlab chiqarish, savdo, valyuta, moliya sohalaridagi xalqaro jahon caroyillariga bog'liqlik ob'yekti reallik hisoblanadi. Har qanday mamlakatni uning iqtisodi qanday rivojlangan bo'lishidan qat'iy pazar, jahon xo'jaligi alocqlariga jaib qilmasdan, uning to'kkonli iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mumkin emas.

Jahon xalqaro xo'jaligi bir-birdan maqsadlari amal qilish mehanizmi bila farqlanuvchi turli xil ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlar, xalqaro gurublarga bo'lingan. Jahon hamjamiyati mamlakatlari amalda har xil turkumlarga bo'lingan. Yangi vaqtulgacha adabiyotlarda sotsializm dunyosi, kapitalizm dunyosi va uchinchilik dunyo mamlakatlari degan tushunchalarni sing dirib keldi.

Jahon hamjamiyati mamlakatlarini umumiyy asosda xo'jalik tizim arinini

xususiyatlariga qarab, uchta guruhni ajratib ko'rsatish mumkin; yuqori rivojlangan bozor iqtisodiyotida rivojlanayotgan va bozor iqtisodiyoti mavjud bo'limagan mamlakatlar. Rivojlanganlik darajasi bo'yicha ham o'z navbatida uchta guruh farqianadi: kam, o'rtacha va yuqori rivojlangan mamlakatlar. Janubiy Sharkiy Osiyo va Lotin Amerikasidagi yangi industrial mamlakatlar (YALM), yuqori daromadli neft eksport qiluvchi mamlakatlar (Saudiya Arabiston, Quvayt va boshqalar) eng kam rivojlangan davlatlar (EKVI), shu jumladan eng kambag'al mamlakatlar (CHad, Bangladesh, Efiopiya) har xil regional ittifoklar va intyernatsional guruhlarga ajratiladi.

Bu barcha turli xillik bir butun yaxlitlikka o'zaro iqtisodiy bog'lilikniig har xil jihatlari orgali terteledi. Hozirgi xo'jalik aloqalarining chuqurlashib borayotganligi baynalminallashuvining kuchayishi hamda fan - texnika revolyutsiyasining keng qamrovli xarakteri, aloqa va axborot kommunikatsiya vositalarining butunlay yangi roli sharoitiда milliy iqtisodiyot o'z-o'zini samarali ta'minlay olmaydi.

Jahon xo'jalik aloqalarining tez o'sishi shunday davrlarga to'g'ri keladiki, bu davrda ishlab chiqarish omillarining harakati tezlanadi, kapital milliy chegaradan o'sib chiqadi, ishchi kuchi migratsiyasi kuchayadi. Xalqaro mehnat taqsimotining shakllanishi jarayoni tezlashadi.

Bu shundan guvohlik beradiki, xo'jalik aloqalarining baynalminallashuvini ko'p jihatdan, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi mantiqiy taqozo qiladi.

Milliy xo'jaliklar va ular o'rtafigi iqtisodiy aloqalarini negizida shakllangan jahon xo'jaligi esosida xalqaro mehnat taqsimoti yotadi.

Xalqaro mehnat taqsimoti (XMT) alohida mamlakatlar tovar va xizmatlarning ma'lum turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashuvini ifodalaydi. Ayrim mamlakatlarning ixtisoslashuvi mahsulotlari eksportga yo'naltirilgan xalqaro ixtisoslashgan tarmoqlarning shakllanishiga olib keladi.

Dastlabki vaqtarda xalqaro mehnat taqsimotining rivojlanishi, asosan tabiiy sharoitlardagi tafovutlarga asoslangan edi. Lekin, industriya rivoji bilan ishlab chiqaruvchi kuchlar baynalminal xususiyat kasb etib, milliy xo'jaliklar doirasidan tashqariga o'sib chiqsa boshlagach, ularning negizidan barqaror xalqaro mehnat taqsimoti va jahona bozori tarkib topadi.

Hozirgi xalqaro mehnat taqsimoti turli ijtimoiy tuzumlarni o'z ichiga oluvchi - umumjahon xo'jaligi doirasida rivojlanmoqda.

Xalqaro mehnat taqsimoti va ayirboshlashda qatnashayotgan mamlakatlar bir xil sharoiti bo'lmaydi turli jug'rofli, tabiiy resurslarning tarkibi va miqdori, rivojlanish ko'lami, darajasi va iqtisodiyotini tuzilishi, ichki bozorming hajmi bilan belgilanadi.

Ana shu farqlar sababli, ayrim mamlakatlarda bir xil tovariarni ishlab chiqarishdagи xarajatlar darajasi ham turlicha bo'ladi.

Shuning uchun har bir mamlakat o'ziga nisbatan qulayroq, kurnoq, xarajat bilan ishlab chiqaradigan tovariarni boshqa mamlakatlarga sotishga va aksincha jahon bozorida o'zida ishlab chiqarish uchun xarajati ko'proq bo'ladigan tovariarni sotib olishga intildi.

Tovar mamlakatler o'rtafiga jahon narxlarini asosida ayirboshlanadi. Ular

baynalminal qiyomatga asoslanadi. Buning mehnat sarflari jahon bozorida e'tirof qilinadi.

Umumani olganda, jahon narxlarining tashki topishni odatda, sof hulida amalga oshmaydi. Baynalminal qiyomatning hosil bo'lishiga to'sqintlik qiluvchi maxsus omillar jahon narxlariga ta'sir qiladi. Tashqi savdo va valyuta cheklashlari, valyutalar qiyomatning o'zgarib turishi, xalqaro monopoliya siyosati, bizjadagi chayqovchiliklar va hokazolar shular jumfasidadir. Shu satabli, ayrim mamlakatlarning jahon bozoridagi raqobatlashtiruv qobiliyatidagi farqlar, pirovardi natijada mehnat unumdarligining milliy darajasi lagi farqlarini aks ettiradi.

Rivojlangan mamlakatlarda yangi texnologik asoslarga o'tish jahon xo'jaligi aloqalarining tez o'sishi bilan birga boradi. Taxror ishlab chiqarish jarayonlarining baynalminallashuv o'zining har ikki shaklida: integratsion (milliy xo'jaliklarining yaqinlashuvi, o'zaro moslashuvi orqali) va transmilliy (xalqaro ishlab chiqarish majmuasining tuzilishi orqali) shakklerda kuchayadi. Jumladan, butun dunyoda regional davlatlararo iqtisodiy integratsiyaning qaror topish tamoyili kuzatiladi.

Jumladan, rivojlangan Yevropa integratsion hamjariayati (Ye) deirasida tovarlar, xizmatlar va ishchi kuchining erkin harakati analga oshiriladi. Shimoliy Amerika umumiyligi iqtisodiy hamkorlik-AQSh, Kanada va Meksika iqtisodiyotining integratsiyasini ko'zda tutadi. Davlatlararo integratsiyaning kuchayshi Janubiy-Sharqiy Osiyo, O'rta Osiyo, arab dunyosi, Afrika va Markaziy Amerika mamlakatlari uchun ham xarakterli bo'lmoda.

2. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllari. Jahon infrafuzilmasining rivojlanishi. Xalqaro mehnat taqsimoti. Turli mamlakatlar o'tasidagi xo'jalik aloqalari negizida xalqaro mehnat taqsimoti yaratdi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlari quydagi shaklarda namoyon bo'ladi.

- Tovar va xizmatlar bilan xalqaro savdo
- Kapital va chet el investitsiyalarining harakati
- Ishchi kuchining migratsiyasi
- Ishlab chiqarishning davlatlararo koopjeratsiyasi
- Fan-tehnika sohasidagi ayriboshlash
- Valyuta-kredit munosabatlari.

Xalqaro mehnat taqsimoti rivojlanishi natijasida jahon bozori tarkib topadi. Jahon bozoriga tovar va xizmatlarning xalqaro harakati sifatida qarash mumkin. Jahon bozori o'zining rivojlanishidagi, bir qator bosqichlardan o'tadi, ulardan har biri milliy xo'jalikning xalqaro iqtisodiy munosabatlarga jalb qilishining ma'lum darajasi bilan xarakterlanadi.

Kapitalning xalqaro harakati - bu kapitalning chet elda joylashtirilishi va faoliyat qilishidir. U chet elga quydagi shakllarda chiqariladi:

- xususiy yoki davlat kapitali shaklida. Kapitalning xalqaro tashkilotlar yo'li bilan harakati ko'pincha mustaqil shakl sifatida ijretiladi;
 - pul va tovar shaklida, jumladan, kapital chiqarish mashina va uskunalar, patentlar, nou-xau hamda tovar kreditlari shaklida bo'lishi mumkin.
 - qisqa va uzoq muddatli kreditlar shaklida
 - ssuda va tadbirkorlik kapitali shaklida.
- Ssuda shaklidagi kapital qo'yilmalar bo'yicha foiz, tadbirkorlik shaklidagi

kapital esa foyda keltiradi.

Tadbirkorlik kapitali to'g'ridan-to'g'ri va portfelli (maqsadli-buyurtma) investitsiyalardan iborat bo'ladi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar shu kapital hisobidan qurib ob'yekti (korxonalar) ustidan nazorat qilish huquqini beradi. Portfelli investitsiyalar esa bunday huquqni bermaydi. U odatda aksiya paketlari hamda obligatsiya va boshqa qimmatli qog'ozlar shaklida beriladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ancha murakkab jihatlaridan biri, ishechi kuchining xalqaro migratsiyasi, resulslarining ancha qulay sharoitda ish bilan ta'minlash maqsadida bir mamlakatdan boshqasiga ko'chirib o'tishda topadi.

Xalqaro migratsiya ikkita asosiy tarkibiy qismini o'z ichiga oladi. Emigratsiya va imigratsiya, emigratsiya mamlakatdan doimiy yashash joyiga chiqib ketishining, immigratsiya - mamlakatga doimiy yashash uchun kirib kelishni bildiradi.

Fan-teknika yutuqlari bilan xalqaro ayrboshlash bir qator shakllarda amalga oshiritadi. U ilmiy-tehnikaviy axborotlar mutaxassislar, fan sohasi xodimlari bilan ayrboshlashni, tadqiqot va yangiliklari litsenziya asosida berishni, ilmiy-tadqiqot ishlari o'tkazilishini, umuman fan-teknika va texnologiyani ishlab chiqarishi bo'yicha qo'shma tadbirkorlikni o'z ichiga oladi.

Ilmiy-tehnikaviy haenkoriqlikning muhim shakillaridan biri, injiniring hisoblanadi. Xalqaro injiniringning bir davlat tomonidan boshqasiga ob'yektlarni loyihibashtirish va qurish jarayoniga kerakli hisob-kitob loyihalarini berish hamda injenerlik-qurilish xizmat ko'rsatishdan iborat.

Jahon infratuzilmasi - tovarlar ishchi kuchi, moliyaviy vositalarning milliy chegeralar orqali to'xtovsiz o'sib boruvchi harakati butun jahon infratuzilmasining rivojlanishini va takomillashuvini tezlashtiradi. Juda muhim transport tizimi (dengiz, daryo, havo, temir yo'l transport) bilan bir qatorda jahon iqtisodiyotning rivojlanishida axborot kommunikatsiyalar tarmog'i tobora ko'proq, ahamiyat kasb etib boradi. Mutanosib umumjahon infratuzilmasi bo'lmasa, hozircha ishlab chiqaruvchi kuchlarning baynalminallashuvini rivojlantirib bo'lmaydi. Bunday infratuzilmatning ayrim tarkibiy qismilari jahon savdosini vujudga kelayotgan, jahon bozori tashkil topayotgan vaqtida paydo bo'ladi.

Hozirgi jahondagi birjalar, moliya markazlari, yirik sanoat va savdo birlashmalarini misli ko'rilmagan tezlik bilan opyerativ ma'lumotlar olishga va ularni ishlab chiqarishga imkon beruvchi eng yangi texnik vositalar bilan jihozlanganligidadir. Rivojlangan mamlakatlarda keng tarmoqli internet axborot majmuasi tashkil topmoqda, uning ta'siri amalda iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va sohalariga yoyilmoqda.

Hozirgi jahon sharcitca ilmiy va tijorat axborotlari ayniqsa, qimmatlidir. Shu sababli turli xalqaro darajalarda maxsus "Ma'lumotlar banklari" tashkil topmokda, bular ilmiy va ishlab chiqarish maqsadlari uchun zarur axborotni qidirib topishi ancha yengillashtiradi. Jahon infratuzilmasi turli ziddiyatlarni bartaraf qilish orqali rivojlanadi.

Xalqaro ayrboshlash tovarlarda materiallashgan shakllardan nomaterial aloqalarga tobora ko'proq o'rin bo'shatadi, ya'ni fan-teknika yutuqlari, ishlab chiqarish va boshqarish tajribasi, xizmatning boshqa turlari bilan ayrboshlash

o'sib bormoqda Hisob-kitoblarga ko'ra, hozirgi kunda xizmatlar jahon yalpi milliy mahsuloti (YaMM)ning 46 foizini tashkil etmoqda.

3. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning möhiyatı, shakllari va ob'yektliv asoslari. Xalqaro iqtisodiy integratsiya - bu riama-catlarning chuqur, barqaror o'zaro aloqalarining rivojanishi va xo'jalik sub'yektlari o'tasidiagi mehnat taqsimoti asosida, ular xo'jalik-siyosiy aloqalarining birlashish jarayonidir.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya jahon xo'jaligi rivojining tarixiy jihatdan uzoq davr davom etgan natijasi hisoblanسا-da. Prezidentimiz I. Karimov ta'kidlab o'tganlaridek, hozirgi kunda ham mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayontari hal etilmagan kepdan -ko'p muammoat mavjudki, bizning Respublikamiz uchun bu tashqi iqtisodiyotni va valyuta siyosatini erkinlashtirishdan iborat.

Hozir iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari quyidagilar:

Erkin savdo zonalari. Bu iqtisodiy integratsiyaning eng oddiy shakli bo'lib, uning doirasida qatnashgan mamlakatlar o'tasidag savdo cheklashlari bekor qilinadi. Bunga Yevropa erkin savdo uyusmasi va MDH mamlakatlari o'tasidagi o'zaro bitim misol bo'la oлади.

Boj ittifogi. Iqtisodiy integratsiyaning bu shakli erkin savdo ta'riflari o'rnatishni va uchinchi mamlakatga nisbatan yagona tashqi savdo siyosati yuritishni taqozo qiladi. Yevropa Ittifoki (Yel) boj ittifogiga yorqin misoldir.

To'lov ittifogi. Bu milliy valyutalarning o'zaro erkin almashuvini va hisob-kitobda yagona pul birligining amal qilinishini ta'minlaydi. "Yevropa hamjamiyati, janubiy-sharqiy, Osiyo va MDH mamlakatlari uchun to'lov ittifogi pirovard maqsadlardir.

Umumiy bozor. Bu iqtisodiy integratsiyaning ancha murakkab shakli bo'lib, uning qatnashchilariga erkin o'zaro va yagona tashqi savdo ta'rifi bilan birga kapital va ishchi kuchining erkin harakati hamda o'zaro kelishilgan iqtisodiy siyosatni ta'minlaydi. Bunga Yevropa iqtisodiy ittifogi yoki Yevropa umumiy bozorini misol doirasida barcha boj to'vlari va import me'yori (kvota)lari bekor qilinadi, boshqa mamlakatlardan Yevropa bozo'iga tavarlar kirish bi xil tartibga solinadi. Pul mablag'lari va ishchi kuchining chegaradan erkin o'tishi ta'minlanadi hamda umumiy ma'lumotlarni hal etishda yagona siyosat o'tkaziladi.

Iqtisodiy valyuta ittifogi. Davlatlararo iqtisodiy integratsiyaning eng oly shakli hisoblanadi. Bu iqtisodiy integratsiyaning barcha qarab chiqigan shakllari bilan umumiy iqtisodiy va valyuta-moliyaviy siyosat o'tkazish bilan birga uyg'unlashadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayoni ob'yektliv xarakteridagi bir qator omillarni taqozo qiladi, ularning ichidan quyidagilar asosiy o'rinn egallaydi:

- xo'jalik aloqalarining baynalminallashuvi;
- xalqaro mehnat taqsimotining chugurlashuv;
- umumijahon fan-texnika revolyutsiyasi;
- milliy iqtisodiyot ochiqligining kuchayishi.

Qiyosiy ustunlik nazariyasi. Iqtisodiy rivojlachishning milliy andozasidan jahon andozasiga o'tish va xalqaro iqtisodiy integratsiyuning rivojanishi mamlakatlarning xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qatnashishi, milliy iqtisodiy

manfaatlarga qanday darajada javob beradi degan savoini kuchaytiradi. Bu savolga javob topishga iqtisod fani ilgaridan qiziqib kelgan. Jumladan, A. Smit xalqaro mehnat taqsimoti masalasini tahlil qilib qanday tovarlarni eksport qilish va qaysilarini import qilisa qulayligi to'g'risidagi o'z qarashlarini bayon qilish asosida "mutlaq ustunliko" nazariyasini ilgari suradi. D. Rikardo o'zaroy foydali savdo va xalqaro ixtisoslashuvining ancha umumiyo' prinzipiylarini shakllantirib "qiyosiy ustunlik" nazariyasini ishlab chiqqan. U nafaqat milliy xo'jaliklar o'rtaisdagi, balki milliy xo'jalik ichidagi mintaqalar, korxonalar o'rtaisdagi har qanday mehnat taqsimotining ustunliklarini asoslab beradi.

Mamlakatlar o'rtaaside xalqaro savdo munosabatlari o'rnatilganda, ayriboshlash qanday nisbatlar asosida ro'y beradi, degan savol tug'iladi. Rikardonning xalqaro ixtisoslashuv ustunliklari haqidagi xulosalari bu muammoni chuqurroq tadqiq qilish uchun boshlang'ich nuqta bo'ladi. Jumladan, Dj. Mille ishlab chiqarish xarajatlarining turli nisbatlari o'rtaaside o'rnatilgan almashuv mutanosibligi tovarning har biriga jahon taklifi va talabi hajmiga bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Iqtisodiy nazariyada xalqaro ixtisoslashuvning ustunliklarini asoslash Rikardonning klassik sxemasi bilan cheklangan. XX asrda xalqaro ixtisoslashuvning qonuniyatlarini ko'plab iqtisodchilar, jumladan S. Xekshyer, B. Olin, Dj. Keysn, V. Leontev va boshqalar tomonidan tadqiq qilindi. Xalqaro ixtisoslashuvning qonuniyatlarini yanada chuqurroq tushunish qiyosiy xarajallar tabtili asosida ko'p omilli andoza tuzishga olib kejadiki, unda tovar harakati bilan birga ishlab chiqarish emillarining davlatlararo erkin harakati imkoniyatlari hisobga olinadi.

O'tkazilgan tadqiqotlarda nafaqat tarmoqlararo, balki tarmoqlar ichida va mintaqalarda o'rtaisdagi ixtisoslashuvning qonuniyatlarini mamlakatning material, kapital, mehnat va fan sig'jimli tovarlarga ixtisoslashuv sabablarini ochib beriladi. Ixtisoslashuvda fan-tehnika taraqqiyoti hamda texnologik o'zgarishlar sur'ati va xarakteri tasvirining xususiyatlari aniqlanadi.

4. Xalqaro savdoning mazmuni, tuzilishi va xususiyatlari. Hozirgi jahon rivojining xarakterli belgisi tashqi iqtisodiy aloqalarning, avvalo Jahon savdosining tez o'sishi hisoblanadi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy qismi hisoblangan jahon savdosи, tashqi savdo oboroti, eksport va import kabi ko'rskichilar bilan xarakterlanadi.

Eksport - tovarlarni chet ellik mijozlarga sotish bo'lib, bunda mazkur mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovar mamlakatdan tashqariga chiqariladi.

Ko'plab mamlakatlar, cheklangan resurs bazasiga va tor ichki bozorga ega bo'lib, o'zlarining ichki iste'moli uchun zarur muhtoj barcha tovarlarni yetarli samaradorligi bisan ishlab chiqarish holatida bo'lmaydi. Bunday mamlakatlar uchun eksport kerakli tovarlarni olishning asosiy yo'li hisoblanadi.

Jahon savdosida tovarlarning eksport tarkibi fan-tehnika revolyutsiyasi va xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuviga ta'siri ostida o'zgaradi. Hozirgi davrda jahon savdosining eksport tarkibida qayta ishllovchi sanoat mahsulotlari yetakchi o'ringa ega bo'lib, uning hissasiga jahon tovar ayriboshlashining 3/4 qismi to'g'ri keladi. Oziq-oyqat, xom-ashyo va yoqilg'i ulushi faqat 1/4 qismini tashkil qiladi.

Xizmatlar eksporti tovarlar eksportidan farq qiladi. Chet ellik

iste'molchilarga xizmat ko'rsatish, chet el valyutalarini olish bilan bog'liq bo'lib, u milliy chegarada amalga oshiriladi (masalan: chet el kompaniyasi vakti haraka pochta, telegraf xizmati ko'rsatish, chet el fuqarolariga sayyoqlik xizmati ko'rsatish va h.k.)

O'zbekiston jahon hamjamiyatiga kirib bormoqda, uning jahon hamjamiyatidagi ulushi va o'rni tabora mustahkamlashib bormoqqa, ayniqsa, tashqi savdo, eksport va import sohaside xorijiy davlatning salmog'i quyidagi ma'lumotlar bilan tafsiflanadi.

O'zbekiston tashqi savdosida Xorijiy va MDH mamlakatlarning salmog'ini o'sish dinamikasi (AQSh de'ilarida (mln.)¹)

Ko'rsatkichilar	2000	2004	2007	2009
Tashqi savdo aylanmasi	6212,1	8669,0	15719,6	21,2 mld dollar
MDH mamlakatlari	2297,8	3002,6	7679,1	-
Xorijiy mamlakatlari	3914,3	5660,4	8040,5	-
Eksport	3264,7	4853,0	8991,5	18091,1
MDH mamlakatlari	1172,2	1528,4	4273,0	-
Xorijiy mamlakatlari	2092,3	3324,6	4718,5	-
Import	2947,4	3816,0	6728,1	9451,5
MDH mamlakatlari	1125,6	1474,2	3402,1	-
Xorijiy mamlakatlari	1821,8	2341,8	3322,0	-
Tashqi savdo saldosi	29,5	1037,0	3755,8	2309,1

Kapital eksport qilish ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Kapital eksporti kredit berish yoki chet el korxonalar aksiyalarini maqsadli qo'yilmalar kabi shakkarda amalga oshirilib, kapital chiqarilgai, yaqida eksport qiluvchi mamlakatlardan mablag'lar olishi taqozo etadi va shu orqali tasarrufida muhtoj resurslar hajmini qisqartiradi. Boshqa tomonдан kapital eksporti chet avlatning mazkur mamlakatdan muhtoj qarzlarini so'paydi. U Jahon bozoriga tovarlarning keyingi eksporti uchun sharoit yaratadi, chet el valyutasida foiz yoki dividend shaklida barqaror daromad olish omili hisoblanadi.

Import eksportidan farq qilib chet ellik mijozlardan tovarlar (xizmatlar) sotib olib, ularni mamlakatga keltirilishini bildiradi. Tovar eksporti va importi summasi tashqi savdo oboroti yoki tovar oboroti, deb yurtiladi. Qandaydir mamlakat ishlab chiqaruvchi mamlakatdan tovarni o'z iste'moli uchun emas, balki uchinchi mamlakatga qayta sotish uchun olgan taqdirda reeksport ro'y beradi. Reeksport bilan reimport uzviy bog'liq. Reimport iste'molchilari mamlakatdan reeksport tovarni sotib olishni bildiradi. O'zbekistonda tashqi savdo aylanmasi va uning tarkibi quyidagi ma'lumotlar bilan xarakterlanadi.

Xalqaro savdo bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- Iqtisodiy resurslarni harakatchaligi mamlakatlar o'ttasida, mamlakat ichidagi qaraganda ancha past bo'ladi. Masalan ischchilar mamlakat ichida viloyatdan-viloyatga, hududidan-hududga erkin o'tishi mumkin, mamlakatlar

¹ O'zbekiston Respublikasi yillardik statistik to'plami T. 2009 y. 339 be'ru 2013y. 340 be'

o'rtaşıdagı til va mədəniy to'siqlar haqida gapırmaganda ham immigratsion ənunçular ischi kuchining mamlakatlar o'rtaşıdagı immigratsiyasiga katta chekashlar qo'yadi. Soliq qonunchılığı, davlat tomonidan tartibga solinishining boshqa tadbirlardagi farqlar va boshqa qator institutsional to'siqlar real kapitalning milliy chegara orqali migratsiyasini cheklayıdi.

2. Har bir mamlakat har xil valyutadan foydalananadi. Bu mamlakatlar o'rtaşıda xalqaro savdoni amalga oshirishda muayyan qiyinchiliklari tug'diradi.

3. Xalqaro savdo siyosiy aralashuv va nazoratga mahkum bo'lib, bu ichki savdoga nisbatan qo'llanıtladigan talablardan xarakteri va darajasi bo'yicha sezilarli farqlanadi.

Qiyosiy xarajatlar nazariyasiga ko'ra, erkin savdo tufayli, jahon xo'jaligiga resurslarni samarallı joylashtirishga va moddiy farovonlikning yuqori darajasiga erishishi mumkin. Proteksionizm, ya'ni erkin savdo yo'lidagi to'siqlar xalqaro ixtisoslashuvdan olinadigan nafni kamaytiradi yoki yo'qqa chiqaradi.

Erkin savdo yo'lida juda ko'p to'siqlar mayjud bo'ladi. Ularning asosiyları quyidagilardir:

Boj to'lovları import tovarlarga aktisiz soliqlari hisoblanadi, u daromad olish maqsadida yoki himoya uchun kiritilishi mumkin.

Import kvotaları yordamida ma'lum bir vaqt oralig'ida import qilinishi mumkin muhtoj tovarlarning maksimal hajmi o'rnatiladi.

Tarifisiz to'siqlar deyilganda, litseziyalash tizimi, mahsulot sifatiga standartlar qo'yish yoki oddiy ma'muriy ta'qiqashlar tushuniladi.

Eksportni ixtiyoriy chekashlar savdo to'siqlarining nisbatan yangi shakli hisoblanadi. Bu holda chet el firmalari o'zlarining ma'lum mamlakatga eksportini "ixtiyoriy" cheklaydi.

Mamlakatlar xalqaro savdo yordamida o'zlarining mamlakatlararo ixtisoslashuvini rivojlantirishi, o'zlarining resurslari unumdarligini oshirish va shu orqali ishlab chiqarishning umumiyligi hajmini ko'paytirilishi mumkin. Alovida davlatlar, eng yuqori nisbiy samaradorlik bilan ishlab chiqarish mumkin muhtoj tovarlarga xtiloslashuvini va ularning o'zlarini samarali ishlab chiqarish holatida bo'lmagan tovarlarga ayirboshlash hisobiga yutishi mumkin.

Bu yerdagi mamlakatlar iima uchun savdo-sotiq qiladi - degan savol tug'iladi. Birinchidan, ijtimoiy resurslar dunyo mamlakatlari o'rtaşıda juda notejis taqsimlanadi: mamlakatlar o'zlarining iqtisodiy resurslar bilan ta'minlanishi bilan keskin farqlanadi. Ikkinchidan, har xil tovarlarni samarali ishlab chiqarish har xil texnologiya yoki resurslar uyg'unlashuvini talab qiladi. Bu ikki holatning xalqaro savdoga ta'siri oson tushuntirish mumkin. Masalan, Yaponiya ko'p va yaxshi tayyorlangan ishechi kuchiga ega, malakali mehnat orliqcha muhtojligi sababli arzon turadi. Shu sababli, Yaponiya ko'p miqdorda malakali mehnat talab qiladigan turli-tuman raehnat sig'imi tovarlarni samarali ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Avstraliya esa, aksincha, juda keng maydonlarga ega muhtoj xatarli bo'lmagan miqdorda inson resurslari va kapitalga ega.

5. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari. Pulning jahon xo'jaligida amal cilishi va turli xalqaro iqtisodiy aloqalarga (tashqi savdo, ishechi kuchi, kapital migratsiyasi, daromadlar, qarzlar va subsidiyalar oqimi, fan-

texnika yutuqlarini ayirboshlash, turizm va x. k.) xizmat qilish bilan bog' iqtisodiy munosabatlar xalqaro valyuta - kredit munosabatlari o'z ataladi. pulning xalqaro to'lov munosabatida ana qilish jarayonida vujudga keladi. Valyuta - bu mamlakatlar pul birligi (masalan, so'm, dollar, funt, sterling h.k.).

Har bir milliy bezor o'zining milliy valyuta tizimiga ega bo'ladi. Bunda milliy valyuta tizimi valyuta munosabatlarning milliy qonuchilik bilan belgilanadigan, mazkur mamlakatda tashkil qilinish shaklini ifoddadaydi. Xalqaro valyuta tizimi xalqaro valyuta munosabatlarning davlatlararo bitimlarda huquq jihatdan mustahkamlangan shakli. Uning tarkibiy elementlari quydigilas hisoblanadi: asosan xalqaro to'lov vositalari (milliy valyutalar, o'tin, xalqaro valyuta birliklari, SDR, Yevro) valyuta kurslarini belgilash va ushilab turish mehanizmi, xalqaro to'lovlarni balanslashtirish tartibi, valyutaning qaytaruvchanlik sharoiti, xalqaro valyuta bozori va o'tin bozori tarkibi, valyutaning munosabatlarni tartibga soluvchi davlatlararo muassasalar tizimi.

Jahon valyuta tizimi o'zining ricevjanishida ictita bosqichdan o'tdi va unarning har biriga xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilishning e'z tipidan mos keladi. Birinchisi besqich, 1879-1934 yillarda davrin o'z ichiga olib, bunda oltin standart sifatidagi pul tizimi ustunlikka ega muhtoj. Uchinchisi besqich, jahon urushining oxiri Breton - Vuds tizimi deb nomlanuvchi tizim ustunlikka ega muhtoj. Bu ikki tizim qayd qilingan valyuta kurslariga asoslangan. Hozirgi davrda amal qiluvchi jahon valyuta tizimi 1971 yilda tashkil topgan bo'lib, bu tizim boshqaradigan suzib yuruvchi valyuta tizimi nomini olsdi. Chunki davrda ko'pincha o'z valyutalarining xalqaro qiymatini o'zgartirish uchun valyuta bozorining faoliyat qilishiga aralashadi.

Oltin standart tizimi qayd qilingan valyuta kursining mavjud bo'lishini ko'zda tutadi. Banklar o'zlarini chiqargan banknotlarni oltiniga almashirgan. Xalqaro to'lovlarni muvofiqlashtirish vositasini bo'lib, oltinni erkin chiqarish va kiritishga xizmat qilgan. Mamlakat, ictita shartni bajarsa, oltin standart qabul qilingan deb hisoblangan;

- a) o'z pul birligining ma'lum oltin mazmuuni o'rnatadi.
- b) o'zining oltin zaxirasini va pulning ichki taklifi o'tasidagi qattiq nisbatini ushilab turadi.

v) Oltinning erkin eksport va importiga to'sqinlik qilmaydi.

Oltin standart pul birligining oltin mazmuuni nisbatiga asoslanadi.

O'zbekiston tashqi siyosatini amalga osishishning asosiy tamoyillari teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik negizida qurilgan, ining huquqiy negizlari ikki va ko'p tomonlama shartnomalar va bitimlar munosabatida o'zaro manfaatlaloqalar o'rnatish, xalqaro iqtisodiy iinfog'lar doirasida hamkorlikni chiqurlashtirishga asoslanadi.

O'zbekistonning xalqaro mehnat taqsimoti va jahon xo'jalig a'zoqalarida ishtiroy etishining asosi ochiq turdag'i iqtisodiyotni vujudga keltirishdan ibom Mustaqillikka erishgandan keyin 87 tadan ortiq mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlari o'rnatildi, 45 ta davlatda O'zbekiston elehixonalari ochildi, ko'pgina

xalqaro tashkilotlar bilan: PMT, XVF, Jahon banki, xalqaro moliya korporatsiyasi, Yevrope taraqqiyoti va rivojlanish banki, Osyo rivojlanish va Islom taraqqiyot banklari, MDH banki, Shanxi y hamkorlik tashkiloti, Jahon sug'urta tashkiloti, YUNESKO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarning a'zosi va ishtirokchisi sifatida faoliyat olib borndi. Shu seabili O'zbekiston tashqi alocalar va investitsiyalar vazifligi, tashqi iqtisodiy t'soliyat Milliy banki, bojxonalar xizmati kabilalar qaytadan tashkil etildi. Dunyoning barsha mamlakatlarda O'zbekiston savdo uylari va savdo-sanoat palafasi harpo etildi. O'zbekistonda ro'yxatdan o'tgan xorijiy sarmoyalar ishtirokida qo'shma korxonalar soni 2008 yilda 3821 taga yetdi yoki 1995 yilga nisbatan 3,8 barobarga ko'paydi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida ham iqtisodiyotning real sektorini yanada rivojlanishishda xorijiy sarmoya ishtirokida korxonalarining O'zbekistonga qiziqish oshib bormoqda. 2009 yilda Respublika iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmi 8,2 mld dollarni tashkil etdi, bu esa 2008 yilga nisbatan 24,2 foiz ko'pdidi. Jelb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmi 68 foizga o'sdi, uning asosiy qismi to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalar hajmi esa 1,8 barobarga ko'paydi. Bu - boradagi muammolardan biri - "rivojlanayotgan mamlakatlarda jahon amaliyotida davom etayotgan proekteksionizm siyosati egibatidir" (Karimov I. Xalq so'zi, 2010 yil 30 yanvar). Ma'lumki, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi yuqori texnologiyalarning mamlakat ichiga kirish kelishiga qulay imkon yarat beradi, bu esa mavjud resurslardan yanada samarali foydalanishga olib keladi.

2010 yilning ikkinchi yarmidan jahon rivojlangan mamlakatlarda global moliyaviy-iqtisodiy inqirozai bartaraf etish bo'yicha hali qator muammolar mavjud. Ular, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish, huquqiy me'yorlarni takomillashtirish, tashqi iqtisodiy munosabatlarni o'zaro kelishib olishdan iboratdir.

Takrorlash uchun savollar

1. Bozor iqtisodiyotida jahon xo'jaligining qanday roli bor?
2. Jahon xo'jaligining vazifalar, tizimi nima dan iborat?
3. Inson kapitalini shaklantirish bo'yicha xalqaro mehnat taqsimoti vazifasining mohiyati va xususiyati nima?
4. Jahon valyutasi tashkil topishi
5. Jahon savdosining tarkibiy qismlari qanaqa bo'ladи?

Foydalaniylgan adabiyotlar

1. Karimov I. «O'zbekiston o'z taraqqiyoti va istiqbol yo'li» T.: 1992y. 1-2 bo'lim.
2. Karimov I. «O'zbekiston XAJ asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahlid, hamkorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» T.: 1997y. 188-210 b.
3. Karimov I. Bizoing bosq maqsadimiz - jamiyatni demokratiyalash, yangilash va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va isloh qilishdir.

4. Karimov I. «O'zbekiston Respublikasi 19 yil mustaq ilik yo nafislar». Prezident apparati, Vazirlar Mahkamasi va Oliy Majlis deputatları yig'ilishida so'zlagan nutqi. 2010 yil 30 iyul «Xalq so'zi» gazetasi, 2010 yil 31 iyul.
5. Karimov I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralar. - T.: «O'zbekiston», 2009 y.
6. Karimov I. Asosiy vazifamiz-vatanimizni taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yamda yuksaltirish T.: 2010 y.
7. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyası. Darslik (lotin yozuvida). T.: 2005 y.
8. Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'raev T. Iqtisodiyot nazariyası. T.: 2002 y. 1-bob. 8-33 b.
9. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyası (kirill va lotin yozuvlarda). T.: T. 2006.
10. G'ofurov A. Iqtisodiyot nazariyası. Qo'llanma. Farg'on'a -2007.
11. Ekonomicheskaya teoriya. Pod red. akademika Gulyamova S.S. Sharifxujaeva M., Abduraxmanova K. T.:1999g. Gl-1.
12. Samuelson P. Ekonomiks. M. 1992